

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

અનામત રાખ્યા તારીખ: ૦૭/૦૫/૨૦૨૬

જાહેર કર્યા તારીખ: ૨૫/૦૫/૨૦૨૬

ગુજરાત હાઈકોર્ટ, અમદાવાદ સમક્ષ

આર/સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલિકેશન નં. ૨૬૫૩૦/૨૦૦૬

સાથે

આર/સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલિકેશન નં. ૨૬૫૩૦/૨૦૦૬ માં સિવિલ

એપિલિકેશન (ફોર ડિરેક્શન) નં. ૧/૨૦૧૫

સાથે

આર/સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલિકેશન નં. ૨૬૫૩૦/૨૦૦૬ માં સિવિલ

એપિલિકેશન (ફોર ડિરેક્શન) નં. ૧/૨૦૧૭

સાથે

આર/સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલિકેશન નં. ૨૬૫૩૦/૨૦૦૬ માં સિવિલ

એપિલિકેશન (ફોર જોઈનિંગ પાર્ટી) નં. ૨/૨૦૧૭

મંજૂરી અને સહી માટે:

માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રીમતી સુનિતા અગ્રવાલ

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી ડી. એન. રે

=====

રિપોર્ટિંગ માટે મંજૂર?	હા	ના

=====

ટાટા કેમિકલ લિ. અને અન્ય

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય વતી સચિવ અને અન્ય

=====

ઉપસ્થિતિ:

અરજદાર(ઓ) નં. ૧,૨ તરફે નાનાવટી એસોસિએટ્સ (૧૩૭૫) તરફે શ્રી મિહિર ઠાકોર, સિનિયર કાઉન્સેલ સાથે શ્રી દેવાંગ નાનાવટી, સિનિયર કાઉન્સેલ સાથે શ્રી સિદ્ધાંત ગુજરાતી, શ્રી રોહન લવકુમાર અને સુશ્રી દિવ્યા શાહ સામાવાળા(ઓ) નં. ૧ તરફે શ્રી કમલ ત્રિવેદી, વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ સાથે સુશ્રી હેતલ પટેલ, આસિસ્ટન્ટ ગવર્નમેન્ટ પ્લીડર

સામાવાળા(ઓ) નં. ૪ તરફે શ્રી અંકિત શાહ (૬૩૭૧)

સામાવાળા(ઓ) નં. ૫ તરફે શ્રી જી. એચ. વર્ક સાથે સુશ્રી દેવાંશી એન.

કરિએલ અને શ્રી સિમરનજીત સિંહ એચ વિર્ક (૧૧૬૦૭)

સામાવાળા(ઓ) નં. ૩ તરફે સુશ્રી ધર્મિષ્ઠા રાવલ (૭૦૭)

સામાવાળા(ઓ) નં. ૬ તરફે રૂલ બજાવેલ

સામાવાળા(ઓ) નં. ૨ તરફે ડીએસ દ્વારા રૂલ બજાવેલ

=====

કોરમ: માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રીમતી સુનિતા અગ્રવાલ

અને

માનનીય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી ડી. એન. રે

સીએવી હુકમ / ચુકાદો

(પર: માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રીમતી સુનિતા અગ્રવાલ)

[૧] ૦૪/૦૫/૨૦૨૬ ના રોજ ઓપન કોર્ટમાં લખાવેલ મૌખિક હુકમ.

૧. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયાને તેમનો જવાબ દાખલ કરવા માટે પૂરતો સમય આપવા છતાં, ૧૫/૦૪/૨૦૨૬ ના રોજ અંતિમ તક આપવામાં આવ્યા પછી પણ કોઈ એફિડેવિટ દાખલ કરવામાં આવેલ નથી. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા તરફે હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી અંકિત શાહ દ્વારા વધુ સમય આપવા માટે કરવામાં આવેલી અરજ ગ્રાહ્ય રાખી શકાય તેમ નથી અને તેથી, નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

૨. હાલની રિટ પિટિશન નીચેની દાદ સાથે દાખલ કરવામાં આવેલ છે:—

"કચ(એ) ૧૯૮૨ પહેલા અને પછી ઉપયોગમાં લેવાતા ૨૦૦ હેક્ટરના વિસ્તારમાં આંતર ભરતી ઝોન (ઇન્ટર ટાઇડલ ઝોન) દ્વારા દરિયામાં ગંદા પાણીના નિકાલ માટેના તેના અધિકારોના અસ્તિત્વને માન્ય રાખવા/સ્વીકારવા માટેની અરજદારની અરજીને નામંજૂર કરતા કલેક્ટર, જામનગર દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ વાદગ્રસ્ત હુકમ નં. જેએમએન-૨૮૦૧-૨૦૦૬ તારીખ ૧૦-૦૪-૨૦૦૬ ને રદ કરવા (આંશિક રીતે) માટે સર્ટિઓરારીના સ્વરૂપમાં રિટ.

(બી) ૧૯૮૨ પહેલા અને પછી કાર્યરત ગંદા પાણીના નિકાલની સિસ્ટમના અસ્તિત્વને જાહેર કરવા અને સમર્થન આપવા અને તારીખ ૧૪-૦૮-૨૦૦૬/૨૪-૧૦-૨૦૦૬ ની અરજીઓ સાથે વાંચતા તારીખ ૦૮-૦૫-૨૦૦૬ ની અરજીઓમાં કરવામાં આવેલી રજૂઆતના સંદર્ભમાં તારીખ ૧૧-૦૮-૨૦૦૩/૧૫-૦૯-૨૦૦૩ ની અરજીઓ મારફતે કરવામાં આવેલા અરજદારના દાવાને માન્ય રાખવા;

(સી) જુલાઈ ૧૯૮૨ પછી મરીન સેન્ક્યુયરી એરિયાનો ભાગ બની ગયેલા આશરે ૨૦૦ હેક્ટર વિસ્તારમાં આંતર ભરતી ઝોન દ્વારા ચેનલો મારફતે દરિયામાં ગંદા પાણી છોડવા માટે અરજદારના દાવા અને/અથવા અરજદારના અધિકારના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવા.

(ડી) વૈકલ્પિક રીતે કલેક્ટર, જામનગરને કલેક્ટરના તારીખ ૧૦-૦૪-૨૦૦૬ ના વાદગ્રસ્ત હુકમમાં સુધારા/ફેરફાર માટે કરવામાં આવેલી અરજીઓ ૧૪-

૦૮-૨૦૦૬/૨૪-૧૦-૨૦૦૬ સાથે વાંચતા અરજદારની તારીખ ૦૮-૦૫-૨૦૦૬ ની અરજીનો નિકાલ કરવા નિર્દેશ આપતી મેન્ડેમસના સ્વરૂપમાં રિટ જારી કરવા.

(ઈ) કેસના રેકૉર્ડ મંગાવવા.

(એફ) કે હાલની પિટિશનની સુનાવણી અને અંતિમ નિકાલ પડતર હોય ત્યાં સુધી રિટ પિટિશનનો નિકાલ થાય ત્યાં સુધી કલેક્ટર, જામનગરના તારીખ ૧૦-૦૪-૨૦૦૬ ના હુકમના ફકરા ૫ ના અનુસંધાનમાં કોઈ પણ પગલાં લેતા સામાવાળાઓ/તેમના નોકરો/એજન્ટોને રોકવા મહેરબાની કરશો."

૩. તારીખ ૨૯/૦૪/૨૦૦૯ ના હુકમની શરતોમાં લાવવામાં આવેલા સુધારા દ્વારા, અરજદાર (ટાટા કેમિકલ્સ લિ.) એ નીચે મુજબની દાદ ઉમેરેલ છે:-

"(એ-૧) ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૧૮(૧) અને ૩૫(૧) હેઠળ ગુજરાત સરકાર, કૃષિ અને વન વિભાગ દ્વારા જારી કરાયેલ અને ૨-૯-૧૯૮૨ ના ગુજરાત સરકારી ગેઝેટ ભાગ ૪-પીએફ ૮૧૮ થી ૮૪૮ માં પ્રકાશિત થયેલ બંને નોટિફિકેશન નં. એખેએચ-૧૩૮(૧)-ડબલ્યુએલપી-૧૦૮૧-૧૨૬૮૨૭-વી.૨ અને નં. એકેએચ-૧૩૮(૨)-૮૨-ડબલ્યુએલપી-૧૦૮૧-૧૨૬૮૨૭-વી.૨ તારીખ ૨૦-૭-૧૯૮૨ રદબાતલ કરવા.

(એ-૨) ગુજરાત સરકાર દ્વારા જારી કરાયેલ અને ૨૬.૧૧.૧૯૮૭ ના ગુજરાત સરકારી ગેઝેટ, ભાગ ૪-એ માં પ્રકાશિત થયેલ નોટિફિકેશન નં. જીવીએન-

૨૬.૧૧.૧૯૮૭ (પાના ૭૯ એનેક્ષર-૯) રદબાતલ કરવા.

(બી-૧) મીઠાપુર ખાતેની તેની ફેક્ટરીમાંથી ઔદ્યોગિક પ્રવાહી કચરો અથવા કચરો છોડવાથી અને તારીખ ૨૩.૩.૧૯૮૭ ના પત્રમાં ઉલ્લેખિત અંદાજિત ૪૦ હેક્ટર જમીનમાં તેના માટે જરૂરી અથવા આકસ્મિક કોઈ પણ કૃત્ય કરવાથી અરજદાર નં. ૧ ને અટકાવવાની જરૂરિયાતથી સામાવાળાઓ, તેમના એજન્ટો અને નોકરોને કાયમી ધોરણે અટકાવવા અને ધ ઇન્ડિયન ફોરેસ્ટ એક્ટ, ૧૯૨૭ અને/અથવા ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ હેઠળ અરજદાર નં. ૧ સામે ધમકી આપ્યા મુજબ ફોજદારી કાર્યવાહી કરવા અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી સાથે આગળ વધવાથી અટકાવવા.

(સી૧) કલેક્ટરના તારીખ ૧૦-૦૪-૨૦૦૬ ના હુકમમાં ફેરફાર/સુધારા માટે દાખલ કરવામાં આવેલી અરજદારની તારીખ ૦૮-૦૫-૨૦૦૬/૧૪-૦૮-૨૦૦૬ (૨૪-૧૦-૨૦૦૬/૧૦-૦૨-૨૦૦૭) ની અરજીને નામંજૂર કરતા કલેક્ટર, જામનગર દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ તારીખ ૧૨-૦૨-૨૦૦૭ નો હુકમ રદબાતલ કરવા સર્ટિઓરારીના સ્વરૂપમાં રિટ.

(સી૨) કલેક્ટરના તારીખ ૧૦.૦૪.૨૦૦૬ ના હુકમમાં ફેરફાર/સુધારા માટે અરજદારની તારીખ ૦૮.૦૫.૨૦૦૭ ની અરજીના સમર્થનમાં દાખલ કરવામાં આવેલી અરજદારની તારીખ ૨૪.૧૦.૨૦૦૬ અને ૧૦.૦૨.૨૦૦૭ ની અરજીને નામંજૂર કરતા કલેક્ટર, જામનગર દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ તારીખ

૧૪.૦૩.૨૦૦૭ નો હુકમ રદબાતલ કરવા સર્ટિઓરારીના સ્વરૂપમાં રિટ.

(એફ૧) આ માનનીય અદાલત મિથાપુર ખાતેના તેના પ્લાન્ટમાંથી આંતર ભરતી ઝોન મારફતે દરિયામાં એટલે કે કચ્છના અખાતમાં ગંદા પાણી છોડવા માટે અરજદાર કંપનીને યથાસ્થિતિ જાળવવાનો હુકમ આપવા મહેરબાની કરશો."

૪. આ પિટિશન થોડા સમય માટે સિંગલ બેન્ચ સમક્ષ લિસ્ટ કરવામાં આવતી હતી, જોકે, રોસ્ટર મુજબ, આ મેટર આ કોર્ટ સમક્ષ આવી, ત્યારે અરજદારો તરફે વિદ્વાન કાઉન્સેલને પછીના ઘટનાક્રમો રેકૉર્ડ પર લાવવા માટે એક વ્યાપક વધારાની એફિડેવિટ દાખલ કરવાની પરવાનગી આપતો તારીખ ૧૧/૦૩/૨૦૨૬ નો વિગતવાર હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. તેના પાલનમાં, અરજદારો દ્વારા તારીખ ૨૬/૦૩/૨૦૨૬ ની વધારાની એફિડેવિટ દાખલ કરવામાં આવી છે, જેમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે અરજદારોએ મંજૂરીઓ / એનઓસી (NOCs) માંગી હતી જે ઓખામંડળ તાલુકાના પડલી ગામ પાસે કચ્છના અખાતમાં ટ્રીટ કરેલા ગંદા પાણીના નિકાલ માટે બંધ પાઈપલાઈન નાખવાની મેટરમાં વિવિધ સક્ષમ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા આપવામાં આવી છે. જોકે, એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે વર્ષ ૧૯૬૨ થી અરજદારો દ્વારા ગંદા પાણીના નિકાલ માટે ખુફી ચેનલોનો ઉપયોગ કરવામાં આવી રહ્યો છે. વર્ષ ૧૯૮૨ અને ૧૯૮૭ માં જારી કરાયેલા નોટિફિકેશન સાથે, કચ્છના અખાતમાં કેટલાક વિસ્તારોને 'મરીન સેન્ક્યુરી' તરીકે જાહેર કરતા, અરજદાર

કંપનીએ પ્રશ્નવાળા વિસ્તારમાં આવો ઉપયોગ ચાલુ રાખવા માટે તેના અધિકારનો દાવો કર્યો હતો, જેને કલેક્ટર દ્વારા નામંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો અને તેથી, હાલની રિટ પિટિશન દાખલ કરેલ છે.

૫. અરજદાર કંપનીને તારીખ ૧૧/૦૫/૨૦૧૦ ના હુકમથી ડિસ્ચાર્જ ચાલુ રાખવા માટે વચગાળાનું રક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે. જોકે, રિટ પિટિશનની પેન્ડન્સી દરમિયાન, તારીખ ૦૧/૦૬/૨૦૧૧ ના નોટિફિકેશન દ્વારા, પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલય, ભારત સરકારે સોડા એશ ઇન્ડસ્ટ્રી માટે ગંદા પાણીના નિકાલના ધોરણોમાં સુધારો કર્યો છે. સુધારેલા ધોરણોને પહોંચી વળવા માટે, ટાટા કેમિકલ્સે ટ્રીટ કરેલા ગંદા પાણીને ઊંડા દરિયામાં છોડવા માટે બંધ પાઇપલાઇન્સ અને ડિફ્યુઝર સિસ્ટમ નાખવાનો નિર્ણય કર્યો.

૬. અરજદાર દ્વારા વિચારવામાં આવેલ સદર પ્રોજેક્ટને વિવિધ એજન્સીઓ પાસેથી પરવાનગી/કિલચરન્સ/એનઓસી (NOC) પ્રાપ્ત થઈ છે, જેમાં, ગુજરાત પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડ (જીપીસીબી (GPCB)) દ્વારા તારીખ ૦૧/૧૦/૨૦૧૫ ના રોજ સ્થાપવા માટેની સંમતિ આપવામાં આવી છે અને તેને સમયાંતરે લંબાવવામાં આવી છે. ગુજરાત મેરીટાઇમ બોર્ડ તારીખ ૧૬/૧૭/૧૨/૨૦૧૫ ના રોજ નો ઓબ્જેક્શન સર્ટિફિકેટ આપ્યું છે. વન અને પર્યાવરણ વિભાગ, ગુજરાત સરકારે કચ્છના અખાતમાં ટ્રીટ કરેલા ગંદા પાણીના નિકાલ માટે ઇકો સેન્સિટિવ ઝોનમાં પાઇપલાઇન નાખવાની પરવાનગી આપતી ભલામણો તારીખ ૦૨/૦૨/૨૦૧૬ ના રોજ કરી હતી. તારીખ

૧૦/૦૭/૨૦૧૭ ની સ્થિતિએ ધ એન્વાયર્નમેન્ટ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૮૬ હેઠળ જારી કોસ્ટલ રેગ્યુલેશન ઝોન નોટિફિકેશન, ૨૦૧૧ હેઠળ પર્યાવરણ, વન અને આબોહવા પરિવર્તન મંત્રાલય, ભારત સરકાર દ્વારા કોસ્ટલ રેગ્યુલેશન ઝોન (સીઆરઝેડ (CRZ)) કિલચરન્સ આપવામાં આવ્યું છે. ૨૫૦૪ મીટર લાંબી અને ૪૫ મીટર પહોળી ગંદા પાણીની પાઈપલાઈન નાખવા માટે મરીન સેન્કચ્યુરીમાં બ્લોક નં. ૨૫ ની ૧૧,૨૬૮૦ હેક્ટર જમીનના ઉપયોગ માટે પ્રિન્સિપલ ચીફ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ્સ દ્વારા ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ હેઠળ તારીખ ૦૧/૦૬/૨૦૧૭ ના રોજ પરવાનગી પણ આપવામાં આવી છે. પર્યાવરણ, વન અને આબોહવા પરિવર્તન મંત્રાલયે ૧૧,૨૬૮૦ હેક્ટર (સંરક્ષિત વનભૂમિ) ના વન વિસ્તારના ડાયવર્ઝન માટે ધ ફોરેસ્ટ (કન્ઝર્વેશન) એક્ટ, ૧૯૮૦ ની કલમ-૪ હેઠળ તારીખ ૨૨/૦૨/૨૦૧૮ ના રોજ પરવાનગી આપી હતી. સ્ટેજ-૨ અંતિમ મંજૂરી ધ ફોરેસ્ટ (કન્ઝર્વેશન) એક્ટ, ૧૯૮૦ ની કલમ-૪ હેઠળ પર્યાવરણ, વન અને આબોહવા પરિવર્તન મંત્રાલય દ્વારા તારીખ ૨૩/૦૮/૨૦૧૧ ના રોજ આપવામાં આવી છે. તારીખ ૦૧/૦૫/૨૦૨૨ ના રોજ ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ બોર્ડન, જામનગરે સંબંધિત મંત્રાલય દ્વારા આપવામાં આવેલી સ્ટેજ-૨ મંજૂરીને અનુરૂપ પાઈપલાઈન નાખવાના કામ માટે વર્કિંગ પરમિશન આપી હતી. મંત્રાલય દ્વારા આપવામાં આવેલી મંજૂરી પર પ્રોજેક્ટના અમલીકરણ માટે વન અને પર્યાવરણ વિભાગ, ગુજરાત સરકાર દ્વારા તારીખ ૧૩/૧૦/૨૦૨૨ નું ઓફિસ

મેમોરેન્ડમ જારી કરવામાં આવ્યું છે.

૭. ત્યારબાદ ઉપરોક્ત એફિડેવિટમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે નવી પાઈપલાઈન નાખવાનું અને સ્થાપિત કરવાનું કામ પડતર હોય, ટ્રીટ કરેલ ગંદુ પાણી જીપીસીબી (GPCB) દ્વારા નિર્ધારિત કડક ધોરણોના પાલનમાં હાલની ખુફી ચેનલો દ્વારા દરિયામાં છોડવામાં આવી રહ્યું છે અને જીપીસીબી (GPCB) ડિસ્ચાર્જ થયેલા પાણીના સમયાંતરે પરીક્ષણો કરી રહ્યું છે.

૮. એવી દલીલ છે કે, સંપૂર્ણ સંભાવના છે કે, સાધનોના સંતોષકારક કમિશનિંગ ટ્રાયલ્સ પછી મે' ૨૦૨૬ ના અંત સુધીમાં બંધ પાઈપલાઈન્સ નાખવાનું પ્રોજેક્ટનું કામ પૂર્ણ થઈ જશે અને કાર્યરત થઈ જશે.

૯. સદર માહિતી એક વધારાની એફિડેવિટ સાથે દાખલ કરાયેલ સિવિલ એપ્લિકેશન (ફોર ડિરેક્શન) નં. ૨૧૫૦/૨૦૧૫ દ્વારા પણ રેકૉર્ડ પર લાવવામાં આવી છે, ત્યારબાદ કોર્ટે સંબંધિત સત્તાધિકારીઓ એટલે કે, સેક્રેટરી વન વિભાગ, જિલ્લા કલેક્ટર, ગુજરાત પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડ અને પર્યાવરણ, વન અને આબોહવા પરિવર્તન મંત્રાલય, ભારત સરકાર, પ્રિન્સિપલ ચીફ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ, ગુજરાત રાજ્ય અને ગુજરાત મેરીટાઈમ બોર્ડને પક્ષકાર બનાવવા અને અરજદારો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી સદર વધારાની એફિડેવિટ પર તેમનો જવાબ દાખલ કરવા જણાવ્યું. અહીંના તમામ સામાવાળાઓએ એ રજૂઆત કરવા માટે તેમના એફિડેવિટ દાખલ કર્યા છે કે તેઓએ જરૂરી ઔપચારિકતાઓ પૂર્ણ કર્યા પછી અરજદારો દ્વારા રજૂ કરાયેલા પ્રોજેક્ટને મંજૂરી

આપી દીધી છે. ગુજરાત મેરીટાઇમ બોર્ડે પણ બંધ પાઇપલાઇન્સના પ્રોજેક્ટ માટે એનઓસી (NOC) આપી છે.

૧૦. ઉપરોક્ત બાબતની નોંધ લેતા, અમે એ પણ નોંધી શકીએ કે ગુજરાત પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડે તેની એફિડેવિટમાં સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું છે કે ટાટા કેમિકલ્સ લિમિટેડ (ટીસીએલ (TCL)) જીપીસીબી (GPCB) ની સતત નિયમનકારી દેખરેખ હેઠળ છે અને તારીખ ૧૧/૦૮/૨૦૨૭ સુધી માન્ય કન્સેન્ટ ટુ ઓપરેટ/ કોન્સોલિડેટેડ કન્સેન્ટ અને ઓથોરાઇઝેશન સહિતની માન્ય કાનૂની પરવાનગીઓ હેઠળ કામ કરી રહી છે. જીપીસીબી (GPCB) દ્વારા સમયાંતરે નિરીક્ષણ હાથ ધરવામાં આવે છે, સૌથી તાજેતરનું નિરીક્ષણ તારીખ ૧૨/૦૩/૨૦૨૬ ના રોજ હતું જેમાં એક્લુઅન્ટ ટ્રીટમેન્ટ સિસ્ટમ, ડિસચાર્જ મિકેનિઝમ અને ડીપ સી ડિસ્પોઝલ પાઇપલાઇન ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરની ભૌતિક ચકાસણી કરવામાં આવી હતી અને તે કાર્યરત અને આપવામાં આવેલી પરવાનગીઓ સાથે સુસંગત હોવાનું જાણવા મળ્યું હતું. ટાટા કેમિકલ્સ લિમિટેડે ભવિષ્યની જરૂરિયાતો માટે પણ જોગવાઈ કરી છે.

૧૧. જીપીસીબી (GPCB) ની રજૂઆત એ છે કે ૨૦૦૮ થી ૨૦૨૬ ના એનાલિટિકલ ડેટાની વ્યાપક સમીક્ષા દર્શાવે છે કે યુનિટ સતત સમયગાળા દરમિયાન મોટે ભાગે નિર્ધારિત પર્યાવરણીય ધોરણોનું પાલન કરે છે. ડેટા દર્શાવે છે કે પી.એચ. (pH) મૂલ્યો સતત અનુમતિપાત્ર મર્યાદામાં રહ્યા છે, તાપમાન મર્યાદામાં રહ્યું છે, રંગ સ્તર નહિવત રહ્યું છે, એમોનિકલ નાઇટ્રોજન સામાન્ય

રીતે નિર્ધારિત મર્યાદામાં રહ્યું છે અને તેલ અને ગ્રીસ મુખ્યત્વે "બીડીએલ (BDL)" તરીકે નોંધવામાં આવ્યા છે જે નહિવત હાજરી દર્શાવે છે. તુલનાત્મક એનાલિટિકલ ડેટાની સર્વગ્રાહી સમીક્ષા કરવા પર, છૂટાછવાયા કિસ્સાઓને બાદ કરતા, લાંબા ગાળાના ટ્રેડ વિશ્લેષણમાં એવું જોઈ શકાય છે કે યુનિટ ઔદ્યોગિક ગંદા પાણીના ડિસ્ચાર્જ પરિમાણોનું પાલન કરે છે તેવા જીપીસીબી (GPCB) ના સ્ટેન્ડને ધ્યાનમાં રાખીને.

૧૨. ઉપરોક્ત બાબતોની નોંધ લેતા, અમે આગળ નોંધી શકીએ કે અરજદારો તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલના સ્ટેન્ડ મુજબ, બંધ પાઈપલાઈન પહેલેથી જ ઈન્સ્ટોલ કરવામાં આવી છે અને ટ્રાયલ શરૂ થઈ ગઈ છે. એવી અપેક્ષા છે કે સદર પાઈપલાઈન ૦૧/૦૬/૨૦૨૬ પહેલા કમિશન કરવામાં આવશે.

૧૩. જીપીસીબી (GPCB) તરફે હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ રજૂઆત કરશે કે એકવાર પાઈપલાઈન કમિશન થઈ ગયા પછી, નિર્ધારિત ધોરણો અનુસાર જરૂરી ઔપચારિકતાઓ પૂર્ણ કરવા પર, અરજદાર કંપનીને કન્સેન્ટ ટુ ઓપરેટ જારી કરવામાં આવશે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે ટ્રીટ કરાયેલા એક્લુઅન્ટ ડિસ્ચાર્જના ધોરણોનું કાળજીપૂર્વક અને કડકપણે પાલન કરવામાં આવી રહ્યું છે અને તેમાં કોઈ ખામી રહેશે નહીં તેની ખાતરી કરવા માટે જીપીસીબી (GPCB) સમયાંતરે નિરીક્ષણ ચાલુ રાખવાની બાંધધરી આપે છે.

૧૪. ઉપરોક્ત તાજેતરના ઘટનાક્રમની નોંધ લેતા, અમારે મેટરના ગુણદોષને બીજા દષ્ટિકોણથી જોવાની જરૂર છે, જેમાં, અરજદાર – ટાટા કેમિકલ્સ લિમિટેડ

વર્ષ ૧૯૩૯ થી ઓખામંડળ ક્ષીપકલ્પના મથકે ઓખા બંદરથી ૧૦ કિલોમીટર દૂર સ્થિત મીઠાપુર ખાતેના પ્લાન્ટમાં સોડા એશ, વેક્યૂમ સોલ્ટ અને અન્ય રસાયણો જેવા સમુદ્ર જળ આધારિત ઉત્પાદનોના ઉત્પાદનમાં રોકાયેલ છે. સોલ્ટ વર્ક્સ ૬૦ ચોરસ કિલોમીટર વિસ્તારમાં ફેલાયેલ છે જેની બે મિલિયન ટન સૌર મીઠું ઉત્પન્ન કરવાની ક્ષમતા છે, જે ટાટા કેમિકલ્સ લિમિટેડ દ્વારા ઉત્પન્ન થતા લગભગ ૨૭ રસાયણોનો મૂળ કાચો માલ છે. અરજદાર કંપની દેશના કુલ મીઠાના ઉત્પાદનના ૪૦% જરૂરિયાત પૂરી કરે છે.

૧૫. એવું લાગે છે કે સ્થાનિક ગ્રામજનોએ ગુજરાત સરકારના ગૃહ અને ઉદ્યોગ મંત્રીને તારીખ ૨૧/૦૬/૧૯૬૨ ના પત્ર મારફતે એવી ફરિયાદ કરી હતી કે સૂરજકરાડી ગામના સર્વે નં. ૭૭ માં ખારું ગંદુ પાણી છોડવામાં આવી રહ્યું છે એવો આગ્રહ કરતા કે તેને ચેનલો દ્વારા દરિયામાં ફેંકી દેવામાં આવે. ટીસીએલ (TCL) એ એક્ઝુઅન્ટ્સને દરિયામાં પમ્પ કરવા માટે બે પાઈપલાઈન નાખવાની યોજના તૈયાર કરી હતી. રિટ પિટિશનમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે એક્ઝુઅન્ટ આધારિત પાણીના નિકાલની વર્તમાન સમસ્યાને જોતા ૭ એકર અને ૨૬.૪૪ ગુંઠા જમીન મંજૂર કરવા માટે અરજી કરવામાં આવી હતી.

૧૬. એવી દલીલ છે કે સ્પેશિયલ લેન્ડ એક્ટિવેશન ઓફિસરના સર્વેયર અને ટીસીએલ (TCL) દ્વારા વર્ષ ૧૯૬૩ માં જમીનોનો સંયુક્ત સર્વે કરવામાં આવ્યો હતો. ધ લેન્ડ એક્ટિવેશન એક્ટ, ૧૯૮૪ ની કલમ-૪ હેઠળ તારીખ ૧૮/૦૧/૧૯૬૩ નું નોટિફિકેશન પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું હતું. સૂચિત જમીનો

સૂરજકરાડી અને આરંભડા ગામમાં પડતી હતી. નજીકના ખેડૂતોના ખેતરને કોઈ પણ નુકસાન ન થાય તે માટે ખુફી ચેનલો દ્વારા ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં અને દરિયામાં ગંદા પાણીના નિકાલ માટે એક્સુઅન્ટ નિકાલ પાઈપલાઈન નાખવા માટે રાજ્ય સરકાર દ્વારા ટીસીએલ (TCL) માટે સદર જમીન સંપાદિત કરવામાં આવી હતી. પાઈપલાઈન નાખવા માટે સક્ષમ સત્તાવાળાઓ દ્વારા લાઈસન્સ આપવામાં આવ્યું હતું.

૧૭. એવી દલીલ છે કે અરજદાર - કંપનીએ ૧૯૬૩/૧૯૬૪ પછીના સમયગાળા દરમિયાન ટીસીએલ (TCL) દ્વારા બનાવવામાં આવેલી ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં સર્વે નં. ૪૮ માંથી પસાર થતી વિવિધ એક્સુઅન્ટ ચેનલો મારફતે દરિયામાં ગંદુ પાણી છોડ્યું હતું. આ દલીલ એ છે કે સર્વે નં. ૪૮ અને ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાંથી પસાર થતા સમયગાળા દરમિયાન બનાવવામાં/નિર્મિત કરવામાં આવેલી વિવિધ ચેનલો મારફતે દરિયામાં ગંદા પાણીના નિકાલની સિસ્ટમ ૧૯૮૨ પહેલા અસ્તિત્વમાં હતી, અને ૧૯૮૨ માં પણ, ટીસીએલ (TCL) એ દરિયામાં ગંદા પાણીના નિકાલ માટે એ જ સિસ્ટમ ચાલુ રાખી હતી. એવી દલીલ છે કે બે ડીપ ચેનલો ઉત્પાદન પ્રક્રિયાના એકત્રીકરણને કારણે પુનર્ગઠનનું પરિણામ છે જ્યારે પાણીના નિકાલની વધુ સારી સિસ્ટમ અપનાવવામાં આવી હતી એટલે કે ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોન મારફતે દરિયામાં છોડતા પહેલા ગંદા પાણીને દરિયાના પાણી સાથે ભેળવવું.

૧૮. જોકે, આસિસ્ટન્ટ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ, એમએનપી, જામનગર દ્વારા

ટીસીએલ (TCL) ને તારીખ ૨૩/૦૩/૧૯૮૭ ની નોટિસ આપવામાં આવી હતી જેમાં આરંભડા ગામના સર્વે નં. ૪૮ ને અડીને આવેલી જમીન પર ખોદકામ, ફેન્સિંગ, બાંધકામ વગેરેના હેતુ માટે અને ૪૦ હેક્ટરના 'મરીન સેન્કચ્યુરી' વિસ્તારમાં રાખ અને કેન્દ્રિત રસાયણો છોડવા માટે દબાણ કરવાનો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો અને ટીસીએલ (TCL) ને 'મરીન સેન્કચ્યુરી' તરીકે જાહેર કરાયેલી આવી જમીનના ઉપયોગ માટે પુરાવા, સાબિતી અથવા પરવાનગી અથવા મંજૂરી રજૂ કરવા જણાવ્યું હતું. ટીસીએલ (TCL) એ તેના તારીખ ૦૯/૦૪/૧૯૮૭ ના જવાબમાં જણાવ્યું હતું કે આરંભડા ગામનો સર્વે નં. ૪૮ ઓક્ટોબર' ૧૯૬૨ માં તેના દ્વારા ખરીદવામાં આવ્યો હતો, જેમાંથી જમીનની પટ્ટી (૭ એકર ૨૬.૪૪ ગુંઠા) પાઈપલાઈન અને કચ્છના અખાતમાં એક્સલુઅન્ટના ડિસ્ચાર્જ માટે પ્લાન્ટ નાખવા માટે તારીખ ૨૪/૦૦/૧૯૬૨ ના નોટિફિકેશન મારફતે ખરીદવામાં આવી છે.

૧૯. આસિસ્ટન્ટ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટએ તારીખ ૧૫/૦૯/૧૯૮૭ ના પત્ર દ્વારા ટીસીએલ (TCL) ને સર્વે નં. ૪૮ ને અડીને આવેલા વિસ્તારોમાં એક્સલુઅન્ટ ડિસ્ચાર્જ અટકાવવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. અરજદારે નોટિસ પાછી ખેંચવાની વિનંતી કરી અને પછી ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની કલમો-૧૮, ૨૭, ૩૫ ની સત્તાને પડકારતી સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલિકેશન નં. ૫૪૬૫/૧૯૮૭ ના રૂપમાં રિટ પિટિશન દાખલ કરી અને વિસ્તારને મરીન સેન્કચ્યુરી તરીકે જાહેર કરતા ગુજરાત સરકાર, કૃષિ અને વન વિભાગ દ્વારા જારી

કરાયેલ તારીખ ૨૦/૦૭/૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશનને રદબાતલ કરવા માટે અને કચ્છના અખાતમાં એફ્લુઅન્ટ છોડવા બાબતે તારીખ ૨૩/૦૩/૧૯૮૭ ની નોટિસના અનુસંધાનમાં અરજદારને રોકવા માટે સામાવાળાઓને અટકાવવા અરજ કરેલ છે. સદર રિટ પિટિશનમાં માંગવામાં આવેલી દાદ નીચે મુજબ કાઢવામાં આવેલ છે:-

"એ) ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૧૮, ૨૭, ૩૨ અને ૩૫ ગેરબંધારણીય અને રદબાતલ છે તેવું જાહેર કરવા.

(બી) ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની કલમો ૧૮(૧) અને ૩૫(૧) હેઠળ ગુજરાત સરકાર, કૃષિ અને વન વિભાગ દ્વારા જારી કરાયેલ અને ૨.૦૯.૧૯૮૨ ના ગુજરાત સરકારી ગેઝેટ ભાગ ૪-એ પીપી ૮૧૮ થી ૮૪૮ માં પ્રકાશિત થયેલ બંને નોટિફિકેશન નં. એકેએચ-૧૩૮(૧)-ડબલ્યુએલપી-૧૦૮૧-૧૨૬૮૨૭-વી.૨ અને નં. એકેએચ-૧૩૮(૨)-૮૨-ડબલ્યુએલપી-૧૦૮૧-૧૨૬૮૨૭-વી.૨ તારીખ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ રદબાતલ કરવા.

(બી-૧) ગુજરાત સરકાર દ્વારા જારી કરાયેલ અને ૨૬.૧૧.૧૯૮૭ ના ગુજરાત સરકારી ગેઝેટ, ભાગ ૪-એ માં પ્રકાશિત થયેલ નોટિફિકેશન નં. જીવીએન-૧૦૦-૮૭-ડબલ્યુએલપી-૧૦૮૧-૧૨૬૮૨૭-વી.૨ તારીખ ૨૬.૧૧.૧૯૮૭ (પાના. ૭૯ એનેક્સર ૯) રદબાતલ કરવા.

(સી) મીઠાપુર ખાતેની તેની ફેક્ટરીમાંથી ઔદ્યોગિક એફ્લુઅન્ટ અથવા કચરો

છોડવાથી અને ત્રીજા સામાવાળાના તારીખ ૨૩.૩.૧૯૮૭ ના પત્રમાં ઉલ્લેખિત અંદાજિત ૪૦ હેક્ટર જમીનમાં તેના માટે જરૂરી અથવા આકસ્મિક કોઈ પણ કૃત્ય કરવાથી અરજદાર નં. ૧ ને અટકાવવાની જરૂરિયાતથી સામાવાળાઓ, તેમના એજન્ટો અને નોકરોને કાયમી ધોરણે અટકાવવા અને ધ ઇન્ડિયન ફોરેસ્ટ એક્ટ, ૧૯૨૭ અને / અથવા ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ હેઠળ અરજદાર નં. ૧ સામે ધમકી આપ્યા મુજબ ફોજદારી કાર્યવાહી કરવા અથવા ફોજદારી કાર્યવાહી સાથે આગળ વધવાથી અટકાવવા.

(ડી) હાલની પિટિશનની સુનાવણી અને અંતિમ નિકાલ પડતર હોય ત્યાં સુધી ઉપરની અરજ (સી) ની શરતોમાં સામાવાળાઓ, તેમના એજન્ટો અને નોકરોને અટકાવવા.

(ઈ) આ માનનીય અદાલત યોગ્ય અને વાજબી માને તેવી અન્ય અને વિશેષ દાદ આપવા મહેરબાની કરશો.

(એફ) હાલની પિટિશનનો ખર્ચ પૂરો પાડવા."

૨૦. અરજદારોનો કેસ એવો છે કે ઓગસ્ટ ૨૦૦૦ ના તેના રિપોર્ટમાં એનઆઈઓ (નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઓશનોગ્રાફી) ની ભલામણો મુજબ, ટીસીએલ (TCL) એ ૨૧/૦૫/૨૦૦૧ ના રોજ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ્સને ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોન મારફતે દરિયામાં ગંદા પાણીના નિકાલ માટે ખુદ્દી ચેનલોના બદલે ભૂગર્ભ સબમરીન પાઈપલાઈન માટે પરવાનગી માંગતી અરજી/દરખાસ્ત સુપરત કરી હતી. આ મેટર વિવિધ તબક્કે પડતર રહી અને

જીપીસીબી (GPCB) દ્વારા આપવામાં આવેલી સંમતિ લંબાવવામાં આવતી રહી. ટીસીએલ (TCL) દ્વારા છોડવામાં આવતા એક્સલુઅન્ડ્સ જીપીસીબી (GPCB) દ્વારા નિર્ધારિત પરિમાણોને પૂર્ણ કરતા હતા, જે સર્વે નં. ૪૮ માંથી ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોનમાં અને પછી, દરિયામાં પસાર થતા હતા.

૨૧. એવું લાગે છે કે સર્વે નં. ૪૮ ની અડીને આવેલા મરીન સેન્ક્યુરીના વિસ્તારના ઉપયોગના વિવાદના સંબંધમાં, કલેક્ટર, જામનગરે અરજદારની તારીખ ૧૧/૦૮/૨૦૦૩ અને ૧૫/૦૮/૨૦૦૩ ની અરજીઓના સંબંધમાં ૨૯/૧૨/૨૦૦૩ અને ૧૨/૦૧/૨૦૦૪ ના રોજ અરજદારને સુનાવણીની તક આપી હતી, જેમાં અરજદારે મરીન સેન્ક્યુરીના વિસ્તારમાં આવતા ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોનમાં અને દરિયામાં ગંદા પાણીના નિકાલ માટે જે વિસ્તારમાંથી વ્રાઇન પાઇપલાઇન અને એક્સલુઅન્ડ ચેનલો પસાર થઈ રહી છે તે વિસ્તારમાં અને તેની ઉપર ઉપયોગ કરવાના તેના અધિકારને ચાલુ રાખવાનો દાવો કર્યો હતો.

૨૨. કલેક્ટરે તારીખ ૧૦/૦૪/૨૦૦૬ ના હુકમથી એવું નોંધતા દાવાને નામંજૂર કર્યો છે કે વર્ષ ૧૯૮૨ પહેલા પાઇપલાઇન મારફતે સર્વે નં. ૪૮ માં રાસાયણિક કચરો ફેંકવામાં આવતો હતો અને જ્યારે વિભાગે ૧૯૮૭ માં કાયદા હેઠળ પગલાં લીધા, ત્યારે કંપનીએ હાઇકોર્ટ સમક્ષ કેસ દાખલ કરીને યથાસ્થિતિ મેળવી હતી. એવું નોંધવામાં આવ્યું છે કે કબૂલાત મુજબ ટાટા કેમિકલ્સ લિમિટેડ (ટીસીએલ (TCL)) એ સર્વે નં. ૪૮ ના ખુલ્લા વિસ્તારમાં અને તેની નજીકની જમીનમાં ગંદુ

પાણી છોડવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. ટીસીએલ (TCL) દ્વારા લખવામાં આવેલા રેકૉર્ડ પરના પત્રો પણ સદર હકીકત સ્વીકારે છે. રિટ પિટિશનમાં કંપનીનું સ્ટેન્ડ એવું છે કે તે ટ્રીટ કરેલા એક્સુઅન્ડ્સના નિકાલ માટે વધુ જમીન સંપાદિત કરવાનો પ્રયાસ કરી રહી હતી, પરંતુ તે શક્ય ન બન્યું.

૨૩. અરજદારને વારંવાર પત્રો લખવામાં આવ્યા છે, જેમાંનો એક તારીખ ૨૫/૦૩/૧૯૮૭ નો છે જે સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે તેણે ૪૦ હેક્ટર આરંભડા ગામના સર્વે નં. ૪૮ ને અડીને આવેલી જમીનમાં ગેરકાયદેસર દબાણ કર્યું છે, જે સરકારી નોટિફિકેશન તારીખ ૨૦/૦૭/૧૯૮૨ દ્વારા જાહેર કરાયેલ અને 'મરીન પાર્ક અને મરીન સેન્કચ્યુરી' ની જમીનોમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. તેમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે ખોદકામ, રિટેનિંગ પોલ્સ બાંધવા, ચેનલો અને પેન્સ વગેરે બનાવીને જમીનમાં દબાણ કરવામાં આવ્યું હતું.

૨૪. અમે રેકૉર્ડ પરથી નોંધી શકીએ કે તારીખ ૨૦/૦૭/૧૯૮૨ નું નોટિફિકેશન ગુજરાત સરકાર, કૃષિ અને વન વિભાગ દ્વારા જામનગર જિલ્લામાં કચ્છના અખાતમાં ઓખા અને જામનગર પાયાના વિસ્તારો સહિત તેના ઇકોલોજીકલ ફોનલ અને ફ્લોરલ, જિયો-મોર્ફોલોજીકલ પ્રાકૃતિક અથવા પ્રાણીશાસ્ત્રીય મહત્વને ધ્યાનમાં રાખીને, તેમાં વન્યજીવનના પ્રસાર અને વિકાસના હેતુ માટે 'મરીન નેશનલ પાર્ક' તરીકે સ્થાપિત કરવા માટે જારી કરવામાં આવ્યું હતું. સદર નોટિફિકેશનના શિષ્યુલ પરથી, એવું જોઈ શકાય છે કે મરીન નેશનલ પાર્ક (ઓખા બેઝ) ને જુદા જુદા વિસ્તારોમાં વિભાજિત કરવામાં

આવ્યો હતો જેમ કે "મીઠાપુર ગામ પાસેનો કોરલ એરિયા, ઓખા ગામ પાસેનો કોરલ એરિયા, ચાંદરી ગામ પાસેનો કોરલ એરિયા, શંખોદર પાસેનો કોરલ એરિયા, તેના કોરલ એરિયા બોરિયા રીફની અંદર પાગા રીફ પાસેનો કોરલ એરિયા વગેરે.

૨૫. ડેપ્યુટી સેક્રેટરી, વન અને પર્યાવરણ વિભાગ, સચિવાલય, ગાંધીનગર દ્વારા રાજ્ય સામાવાળાઓ વતી દાખલ કરવામાં આવેલી એફિડેવિટમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે તારીખ ૨૦/૦૭/૧૯૮૨ ના બે નોટિફિકેશન મારફતે, ગુજરાત સરકારે તેના કૃષિ અને વન વિભાગમાં ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૧૮(૧) ની જોગવાઈઓ હેઠળ અનુક્રમે તેમાં દર્શાવેલ વિસ્તારને મરીન સેન્ક્યુરી અને મરીન નેશનલ પાર્ક તરીકે જાહેર કર્યો છે. જે વિસ્તારને મરીન સેન્ક્યુરી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો છે તેમાંથી, પ્રશ્નવાળો વિસ્તાર મરીન સેન્ક્યુરી માટે તેની સીમાઓ સાથે ૪૬૪૮ હેક્ટર માપ ધરાવતો ક્રમ નં. ૨૫ પર 'ઓખા પાસે ગલ્ફ ઓફ એરિયા' તરીકે છે. તેમાં સ્પષ્ટપણે એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે અરજદાર કંપની કબૂલાત મુજબ તેની પાઈપલાઈન મારફતે આરંભડા ગામના સર્વે નં. ૪૮ વાળી જમીનમાં તેનું પ્રવાહી એક્સલુઅન્ટ છોડી રહી હતી. એક્સલુઅન્ટ અરજદાર કંપનીની ફેક્ટરીમાંથી પાઈપલાઈન મારફતે સર્વે નં. ૪૮ ની જમીનની સીમા સુધી લઈ જવામાં આવતું હતું, જ્યાં તે સેટલ થતું હતું.

૨૬. સદર નોટિફિકેશનના અનુસંધાનમાં, કલેક્ટર જામનગરે તારીખ

૧૬/૦૯/૧૯૮૨ ની જાહેર નોટિસ જારી કરી હતી જેમાં પ્રશ્નવાળી જમીન પર કોઈ પણ અધિકારનો દાવો કરતી કોઈ પણ વ્યક્તિને ડેપ્યુટી કલેક્ટર, મરીન નેશનલ પાર્ક, જામનગરની કચેરી સમક્ષ તેનો/તેણીનો દાવો રજૂ કરવા જણાવ્યું હતું. અરજદારો કે અન્ય કોઈએ ઉલ્લેખિત બે મહિનાના સમયગાળામાં તે વતી કોઈ દાવો કે વાંધો નોંધાવ્યો ન હતો. ત્યારબાદ, ડેપ્યુટી કલેક્ટર દ્વારા તારીખ ૨૨/૦૫/૧૯૮૭ નો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં પ્રશ્નવાળી જમીનનો કબજો વન વિભાગને સોંપવામાં આવ્યો હતો. આ તબક્કે, એ નોંધવું યોગ્ય છે કે પ્રશ્નવાળો વિસ્તાર સરકારી જમીન છે, જે સર્વે નં. ૪૮ વાળી જમીનને અડીને આવેલો છે.

૨૭. તેમાં વધુ દલીલ કરવામાં આવી છે કે સમય જતાં, ૧૯૮૨ પછી એવી સ્થિતિ ઊભી થઈ, જેનાથી સર્વે નં. ૪૮ વાળી જમીન પર કેન્દ્રિત સામગ્રી જમા થવાની આગળ કોઈ શક્યતા રહી ન હતી. તેના પરિણામે, ડિસ્ચાર્જ થયેલું પાણી સર્વે નં. ૪૮ વાળી જમીનની બહાર ઈન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં ગયું, એટલે કે ૪૦ હેક્ટર મરીન સેન્ક્યુરીની સરકારી જમીન અને ત્યાંથી ૬૦ હેક્ટર સરકારી જમીનના આગળના ભાગમાં ગયું અને આમ, વર્ષ ૨૦૦૧ સુધીમાં આશરે ૧૦૦ હેક્ટર વિસ્તાર પર દબાણ થયું, જે હજી પણ વધતું જાય છે.

૨૮. ૨૫/૦૩/૧૯૮૭ ના રોજ, આસિસ્ટન્ટ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ્સ, મરીન નેશનલ પાર્ક, દ્વારા અરજદાર કંપનીના ધ્યાનમાં લાવવામાં આવ્યું કે દબાણ થયું છે અને કંપની દ્વારા અનિયમિત પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવામાં આવી રહી છે જેનાથી

ફોજદારી કાર્યવાહી થઈ શકે છે. તેના તારીખ ૦૯/૦૪/૧૯૮૭ ના જવાબમાં, કંપનીએ દાવો કર્યો હતો કે તાજેતરના વર્ષોમાં તેમની પોતાની જમીનમાં એટલે કે સર્વે નં. ૪૮ માં સેટલિંગ-તળાવો બનાવીને એક્સલુઅન્ટ ઘન પદાર્થોને સેટલ કરવા માટે કેટલાક પ્રયોગો હાથ ધરવામાં આવી રહ્યા છે અને તે જોવા માટે કે શુદ્ધ થયેલ એક્સલુઅન્ટ કચ્છના અખાતમાં છોડી શકાય જે ઊંચી ભરતી દરમિયાન દરિયાના પાણીમાં વિખેરાઈ જશે. તેમાં એવું જણાવવામાં હતું કે કેટલાક ઘન પદાર્થો, મોટે ભાગે અકાર્બનિક અને સુસંગત સ્વભાવના સર્વે નં. ૪૮ ની જમીનમાં જમા થઈ રહ્યા છે, જોકે કંપનીએ દબાણનો સ્વીકાર એમ કહીને કર્યો હતો કે કોઈ પણ વનભૂમિ પર દબાણ કરવાનો તેનો કોઈ ઈરાદો ન હતો, પરંતુ કેટલાક સેટલિંગ થયા હતા.

૨૯. એફિડેવિટમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે વર્ષ ૧૯૮૨ પહેલા, કંપની તેના એક્સલુઅન્ટને ઓફ-લોડ કરવા માટે માત્ર સર્વે નં. ૪૮ વાળી તેની પોતાની જમીનનો ઉપયોગ કરી રહી હતી, જે ૧૯૮૭ માં નોંધ્યા મુજબ ૧૯૮૨ પછી સ્થિતિ ન હતી. ૧૫/૦૯/૧૯૮૭ ના રોજ, આસિસ્ટન્ટ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ્સ દ્વારા આરંભડા ગામના સર્વે નં. ૪૮ ને અડીને આવેલી પ્રશ્નવાળી વનભૂમિમાં ઔદ્યોગિક કચરો અને પ્રદૂષિત રસાયણોનો નિકાલ અટકાવવા માટે છેલ્લી ચેતવણી આપવામાં આવી હતી, જેમાં નિષ્ફળ જવાથી કાનૂની કાર્યવાહી કરવામાં આવશે.

૩૦. એફિડેવિટમાં એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે તારીખ ૨૦/૦૭/૧૯૮૨

ના નોટિફિકેશન જારી કર્યા પછી અરજદાર કંપનીને વિવિધ નોટિસો અને તકો આપવામાં આવી હતી અને કંપનીના એવા દાવા માટે કે ૧૯૮૨ પહેલાથી આશરે ૨૦૦ હેક્ટર જમીનમાં ગંદા પાણીના નિકાલની સિસ્ટમ ચાલુ હતી, તેમાં એક સ્પષ્ટ નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે કે કંપની માટે ભૂગર્ભ સબમરીન પાઇપલાઇન નાખવા માટે યોગ્ય સત્તાવાળા પાસેથી પરવાનગી મેળવવાનો હંમેશા વિકલ્પ ખુલ્લો હતો. પેપર-બુકના પાના - '૩૪૧' પર પ્રશ્નવાળી જમીનના નકશાની નકલ વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ દ્વારા અમારી સમક્ષ એ દર્શાવવા માટે મૂકવામાં આવી છે કે જે સમગ્ર જમીન પર અરજદાર દ્વારા ડિસ્ચાર્જ કરવામાં આવી રહ્યું છે તે સરકારી જમીન છે, જે સર્વે નં. ૪૮ ની નજીક છે, જે નકશામાં ઉત્તર - દક્ષિણ દર્શાવે છે.

૩૧. રિજોઇન્ડર એફિડેવિટમાં, સર્વે નં. ૪૮ ની બહારની જમીન પર ગંદા પાણી/ ઔદ્યોગિક એક્સુઅન્ટના ડિસ્ચાર્જ બાબતે કોઈ વિવાદ ઉભો કરવામાં આવ્યો નથી, જે સદર પ્લોટની નજીક છે. જોકે, તેમાં એવી રજૂઆત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે કે અરજદાર કંપની, જે ૧૯૮૨ પહેલા અસ્તિત્વમાં હતી, તે વિસ્તારમાં અને તેની ઉપર તેનો અધિકાર હોવાનો દાવો કરી રહી છે જેમાંથી ગંદા પાણીની ચેનલો ચાલી રહી છે. તારીખ ૨૬/૧૧/૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશન દ્વારા, ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોનનો વિસ્તાર જેમાંથી અરજદારની ગંદા પાણીની ચેનલો ચાલી રહી છે તે મરીન સેન્ક્યુરીનો એક ભાગ બની ગયો છે, તેથી, અને અરજદારે ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોન મારફતે દરિયામાં પસાર થતી ગંદા

પાણીની ચેનલો (ગંદા પાણીના નિકાલ માટે) બાબતે મરીન સેન્ક્યુરી વિસ્તારોમાં તેના અધિકારો ચાલુ રાખવા માટે તારીખ ૧૧/૦૮/૨૦૦૩/ ૧૫/૦૮/૨૦૦૫ ની અરજીઓ કરી.

૩૨. તેમાં અરજદારની દલીલ એ છે કે કલેક્ટરે, તારીખ ૧૦/૦૪/૨૦૦૬ ના હુકમ દ્વારા માત્ર ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડનની ટિપ્પણીઓ પર આધાર રાખીને, પોતાનું મન લગાવ્યા વિના, ચાંત્રિક રીતે અરજદારના દાવાને નામંજૂર કર્યો. વારંવાર, કલેક્ટરે ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડનના એવા મંતવ્ય/અભિપ્રાયનો પુનરોચ્ચાર કર્યો છે કે અરજદારની કંપની સદર અધિનિયમની જોગવાઈઓનું ઉદ્ધંધન કરતી હોવાનું જણાયું હતું, જેમાં, તે સર્વે નં. ૪૮ માં કચરો ડમ્પ કરવા માટે દોષિત છે અને જ્યારે સદર પ્લોટ ભરાઈ ગયો, ત્યારે સર્વે નં. ૪૮ ને અડીને આવેલા વિસ્તારોમાં ગંદુ પાણી છોડવામાં આવ્યું હતું જે મરીન સેન્ક્યુરી વિસ્તારનો ભાગ છે. એવી દલીલ છે કે ખરેખર જો અરજદાર તેની રજૂઆતમાં સાચું હોય કે આ વિસ્તાર માત્ર ૨૬/૧૧/૧૯૮૭ થી મરીન સેન્ક્યુરીનો ભાગ બની ગયો છે, તો રાજ્યનું સ્ટેન્ડ કે કલેક્ટરના તારીખ ૧૦/૦૪/૨૦૦૬ ના હુકમમાં જણાવ્યા મુજબ ઉદ્ધંધન આચરવામાં આવ્યું છે તે સંપૂર્ણપણે ગેરમાર્ગે દોરનારું બની જાય છે. કલેક્ટરે કોઈ પણ માન્ય કારણ વગર તેની ગંદા પાણીની ચેનલો બાબતે તેના અધિકારો જાહેર કરવાની માંગ કરતી અરજદાર કંપનીના દાવાને નામંજૂર કર્યો હતો જોકે તેણે વ્રાઈન પાઈપલાઈન માટે નજીકના વિસ્તારોમાં અરજદારના અધિકારો પહેલેથી જ સ્વીકારી લીધા છે.

૩૩. આમ, રિજોઈન્ડરમાં એવી દલીલ છે કે ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની જોગવાઈઓ હેઠળ અધિકારો અને તેના ચાલુ રાખવા માટે દાવો કરતી અરજદારની અરજીઓને નામંજૂર કરતા કલેક્ટર દ્વારા પસાર કરાયેલા તારીખ ૧૦/૦૪/૨૦૦૬; ૧૨/૦૨/૨૦૦૭ અને ૧૪/૦૩/૨૦૦૭ ના હુકમો અન્યથા દૂષિત, મનસ્વી, ગેરકાયદેસર અને રદબાતલ થવા પાત્ર છે. ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની કલમ-૧૮(૧) હેઠળ તારીખ ૨૦/૦૭/૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશન દ્વારા રાજ્ય સરકારે મરીન સેન્ક્યુરી તરીકે તેમાં ઉલ્લેખિત જામનગર જિલ્લાના જામનગર ફોરેસ્ટ ડિવિઝનમાં આવતા માત્ર 'વન વિસ્તારો' જાહેર કર્યા. અરજદાર કંપનીએ મરીન સેન્ક્યુરીની તેની ગંદા પાણીની ચેનલોના સંબંધમાં તેના અધિકારોનો દાવો કર્યો હતો. એવી દલીલ છે કે જે ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાંથી ગંદા પાણીની ચેનલો ચાલી રહી છે તેને ૧૯૮૨ માં 'મરીન સેન્ક્યુરી' વિસ્તાર તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો તેવી ભૂલભરેલી ધારણા પર માર્ચ ૧૯૮૭ ના મહિનામાં સામાવાળા અને અન્ય સત્તાવાળાઓ દ્વારા લેવાયેલ પગલાં સંપૂર્ણપણે ગેરકાયદેસર અને ગેરમાર્ગે દોરનારા છે.

૩૪. તેમાં એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે ટાટા કેમિકલ્સ (ટીસીએલ (TCL)) એ ગંદા પાણીના સરળ નિકાલ માટે સર્વે નં. ૪૮ ની દરિયા કિનારા બાજુએ એક સમ્પ બનાવ્યો છે અને વર્ષ ૧૯૮૦ થી ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોન મારફતે દરિયામાં ચાલતી વિવિધ ચેનલો દ્વારા ગુપીસીબી (GPCB) પાસેથી પરવાનગી મેળવી છે. એવું કહેવું ખોટું છે કે ગંદુ પાણી સર્વે નં. ૪૮ માં સેટલ થઈ રહ્યું હતું.

ત્યારબાદ એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે વર્ષ ૧૯૮૨ માં, પ્રશ્નવાળો વિસ્તાર 'મરીન સેન્ક્યુરી વિસ્તાર' નો ભાગ ન હોવાથી, અરજદાર કંપનીએ તે જમીનો બાબતે તેના અધિકારોનો દાવો કરતી કોઈ અરજી કરી ન હતી જેમાંથી બ્રાઇન પાઇપલાઇન અને ગંદા પાણીની ચેનલો ચાલી રહી છે. જોકે, અરજીઓ વર્ષ ૨૦૦૩ માં તેના અધિકારો અને જમીનો પર દાવો કરતી અને મરીન સેન્ક્યુરી વિસ્તારમાં આવતા સદર અધિકારો ચાલુ રાખવા માટે કરવામાં આવી હતી.

૩૫. રિટ પિટિશનમાં કરવામાં આવેલા નિવેદન, સામાવાળાની એફિડેવિટ-ઇન-રિપ્લાય અને રિજોઇન્ડર એફિડેવિટ પરથી પ્રતિબિંબિત થતી ઉપર નોંધેલી હકીકતો પરથી એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે ટાટા કેમિકલ્સ લિમિટેડ (ટીસીએલ (TCL)) નામનો અરજદાર સર્વે નં. ૪૮ ને અડીને આવેલી જમીનમાં ગંદુ પાણી/ ઔદ્યોગિક એફ્લુઅન્ટ છોડી રહ્યો હતો, જેને તારીખ ૨૬/૧૧/૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશન દ્વારા મરીન સેન્ક્યુરી/ મરીન પાર્ક તરીકે જાહેર કરવામાં આવી હતી. અરજદાર દ્વારા રિટ પિટિશન અને રિજોઇન્ડર એફિડેવિટમાં વારંવાર નિવેદનો કરવામાં આવ્યા છે કે અરજદાર કંપની વર્ષ ૧૯૮૨ થી એ જ રીતે ગંદુ પાણી છોડી રહી હતી અને પ્રશ્નવાળા વિસ્તારને માત્ર ૨૦/૦૭/૧૯૮૨ ના રોજ જંગલ તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો, ત્યારબાદ વન સત્તાવાળાઓને સદર જમીનનો ઉપયોગ ચાલુ રાખવાની પરવાનગી આપવા માટે અરજીઓ કરવામાં આવી હતી.

૩૬. અરજદારની દલીલ એ છે કે મરીન પાર્ક/ મરીન સેન્ક્યુરીની સ્થાપના

માટેના તારીખ ૨૬/૧૧/૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશન પછી પણ, અરજદાર સદર વિસ્તારમાં તેના ગંદા પાણીનું ડિસ્ચાર્જ ચાલુ રાખવા માટે હકદાર છે, કારણ કે તે ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોન મારફતે દરિયામાં જાય છે.

૩૭. રિટ પિટિશનમાં અરજદારની પોતાની રજૂઆત પરથી, એ સ્પષ્ટ છે કે અરજદાર વર્ષ ૧૯૮૨ પછી પણ તેના ગંદા પાણીના ટ્રેડ એક્સુઅન્ટના ડિસ્ચાર્જ માટે સરકારી જમીનનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છે જ્યારે તેને વનભૂમિ 'મરીન પાર્ક' તરીકે જાહેર કરવામાં આવી હતી. પ્રશ્નવાળા વિસ્તારને મરીન પાર્ક તરીકે જાહેર કરવાનો હેતુ વિસ્તારના ઇકોલોજીકલ ફોનલ અને ફ્લોરલ, જિયોમોર્ફોલોજીકલ પ્રાકૃતિક અથવા પ્રાણીશાસ્ત્રીય મહત્વને જાળવવાનો હતો જેને ઓળખાયેલ સ્થળોએ કોરલ વિસ્તાર તરીકે વિકસાવવાનો હતો અને તેના કોરલ બોરિયા રીફ અને અન્ય સ્થળોની અંદર પાગા રીફ તરીકે વિકસાવવાનો હતો.

૩૮. અરજદારની એક્ઝિડેવિટ-ઇન-રિજોઇન્ડરમાં કરાયેલા નિવેદનોની સ્પષ્ટતા તરીકે, ડેપ્યુટી સેક્રેટરી, વન અને પર્યાવરણ વિભાગ, ગાંધીનગરની તારીખ ૨૧/૧૧/૨૦૦૭ ની બીજી એક એક્ઝિડેવિટ દાખલ કરવામાં આવી છે. તેમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે અરજદારો ધ વાઇલ્ડ લાઇફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની જોગવાઈઓ હેઠળ જારી કરાયેલા તારીખ ૨૦/૦૭/૧૯૮૨ અને ૨૬/૧૧/૧૯૮૭ ના બે નોટિફિકેશન વચ્ચે ગૂંચવણ ઊભી કરવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છે, અન્ય બાબતોની સાથે સાથે એવો આક્ષેપ કરીને કે સર્વે નં. ૪૮ ને અડીને આવેલી પ્રશ્નવાળી જમીન જે સરકારી જમીન છે તે માત્ર તારીખ

૨૬/૧૧/૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશન જારી થવા પર 'મરીન સેન્કચુરી' બની હતી અને તે પહેલાં નહીં. એવો દલીલ કરવામાં આવી છે કે સદર જમીનનો વિસ્તાર અગાઉના તારીખ ૨૦/૦૭/૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશન મારફતે આવરી લેવામાં આવ્યો હતો, જેના દ્વારા તેને પ્રશ્નવાળા વિસ્તારો સહિત જામનગર ફોરેસ્ટ ડિવિઝનમાં સ્થિત અને નોટિફિકેશનમાં ઉલ્લેખિત 'કચ્છના અખાતમાં વન વિસ્તારો' તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો, જે બાદમાં તારીખ ૨૬/૧૧/૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશન મારફતે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યો.

૩૯. આમ, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે તારીખ ૨૦/૦૭/૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશનમાં, જામનગર ફોરેસ્ટ ડિવિઝનના માત્ર 'વન વિસ્તારો' નહીં પણ તમામ વિસ્તારોને મરીન સેન્કચુરી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. જ્યારે એવું સમજાયું કે સદર નોટિફિકેશનમાં 'કચ્છના અખાતમાં વિસ્તારો' શબ્દના બદલે 'વન' શબ્દ પ્રવેશી ગયો છે, ત્યારે તારીખ ૨૬/૧૧/૧૯૮૭ નું નોટિફિકેશન જારી કરવામાં આવ્યું જેમાં એવી સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી હતી કે નોટિફાય કરતા વિસ્તારને 'મરીન સેન્કચુરી' તરીકે સુધારવામાં આવે.

૪૦. આમ, રજૂઆત એવી છે કે પ્રશ્નવાળા વિસ્તારને વર્ષ ૧૯૮૨ માં જ 'મરીન સેન્કચુરી' તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો છે અને વર્ષ ૧૯૮૭ માં નહીં જેવું અરજદાર દ્વારા ઉશ્કેરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

૪૧. ફોરેસ્ટ ઓફિસરની એફિડેવિટ પરથી એ નોંધવું યોગ્ય છે કે જીપીસીબી (GPCB) સંમતિ હુકમો પર અરજદારોનો આધાર સંપૂર્ણપણે ગેરસ્થાને છે,

જેમાં, અરજદારો તેમનું ગંદુ પાણી 'મરીન નેશનલ સેન્ક્યુરી' વિસ્તારમાં છોડવા માટે હકદાર નથી. તેમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે સંમતિ હુકમ દ્વારા, જીપીસીબી (GPCB) એ કચ્છના અખાતમાં ડિસ્ચાર્જ કરવાની પરવાનગી આપી છે અને મરીન સેન્ક્યુરીમાં નહીં. તેમાં વધુ રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે આરંભડા ખાતે સર્વે નં. ૪૮ વાળી જમીન જે અરજદારની માલિકીની છે તે આશરે ૨ કિમી અંતર સુધી છે અને તેનાથી આગળનો સમગ્ર વિસ્તાર કચ્છનો અખાત છે જ્યાં મરીન સેન્ક્યુરી છે. અરજદારને તેના સંમતિ હુકમો હેઠળ જીપીસીબી (GPCB) દ્વારા મરીન સેન્ક્યુરી વિસ્તારમાં ટ્રીટ કરાયેલા એક્લુઅન્ટ્સ છોડવાની પરવાનગી ક્યારેય આપવામાં આવી નથી. અરજદારની જમીનની બહારના તમામ વિસ્તારો રાજ્ય સરકારની માલિકીના રહ્યા છે અને સદર વિસ્તારના સંબંધમાં અરજદારને કોઈ પણ પ્રકારનો કોઈ અધિકાર નથી અને તેથી, ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની કલમ-૧૯ હેઠળ અધિકારના નિર્ધારણ માટે કોઈ પ્રશ્ન ન હતો. તારીખ ૧૦/૦૪/૨૦૦૬ ના હુકમમાં સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી હતી, જે છેલ્લે ફકરા-૧૨ માં નીચે મુજબ જણાવેલ છે:-

"૧૨. હું આદરપૂર્વક કહું છું કે આજની તારીખે, અરજદારો પ્રશ્નવાળા વિસ્તારો બાબતે સદર અધિનિયમની કલમો ૨૭ અને ૨૮ ની જોગવાઈઓનું સ્પષ્ટપણે ઉદ્ધંધન કરી રહ્યા છે. અરજદારોનો પ્રશ્નવાળા વિસ્તારોમાં વિશેષ કરીને ૧૦૦ હેક્ટરથી વધુ જમીનમાં કોઈ વનસ્પતિ કે રહેઠાણ ન હોવાનો દાવો માત્ર તેમની

શરૂઆતથી જ કચરાના એક્સલુઅન્ટ પાણીના સતત ડિસ્ચાર્જને કારણે છે, જેના કારણે સમય જતાં વનસ્પતિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિના અસ્તિત્વ અને ભૌગોલિક, પ્રાકૃતિક અથવા પ્રાણીશાસ્ત્રીય મહત્વને ભારે નુકસાન થયું છે."

૪૨. ડેપ્યુટી સેક્રેટરી, વન અને પર્યાવરણ વિભાગ ગાંધીનગરનું સ્ટેન્ડ અને રેકૉર્ડ પરની અન્ય તમામ સામગ્રી જોતા, તે સ્પષ્ટ છે કે અરજદારે એવા આધાર પર તારીખ ૨૦/૦૭/૧૯૮૨ અને ૨૬/૧૧/૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશન દ્વારા નોટિફાય કરાયેલા વન વિસ્તાર/ મરીન પાર્ક વિસ્તાર પર ગેરકાયદેસર રીતે દબાણ કર્યું છે કે તે વર્ષ ૧૯૮૨ પહેલાથી સદર વિસ્તારમાં ગંદા પાણીનું ડિસ્ચાર્જ ચાલુ રાખતું હતું અને તેને પાછળથી મરીન સેન્કચ્યુરી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યું હોવાથી, અરજદારે પ્રશ્નવાળી જમીનમાં તેના અધિકારો જાહેર કરવા માટે પ્રયાસ કર્યો હતો, જોકે, કલેક્ટરે ગેરકાયદેસર રીતે વિનંતી ફગાવી દીધી છે.

૪૩. તારીખ ૨૧/૧૧/૨૦૦૭ ની એફિડેવિટમાં વન વિભાગના ડેપ્યુટી સેક્રેટરીના સ્ટેન્ડના અવલોકન પરથી જણાય છે કે અરજદારે પ્રશ્નવાળા વિસ્તારો બાબતે સદર અધિનિયમની કલમો ૨૭ અને ૨૮ ની જોગવાઈઓનું સ્પષ્ટપણે ઉદ્ધંધન કર્યું છે અને સમય જતાં તેમની શરૂઆતથી જ કચરાના એક્સલુઅન્ટ પાણીના સતત ડિસ્ચાર્જને કારણે હાલની વનસ્પતિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિ અને વિસ્તારના ભૌગોલિક, પ્રાકૃતિક અથવા પ્રાણીશાસ્ત્રીય મહત્વને ભારે નુકસાન થયું છે.

૪૪. સદર એફિડેવિટના જવાબમાં, ટાટા કેમિકલ્સ લિમિટેડ દ્વારા તારીખ

૧૭/૧૨/૨૦૦૭ નું સુર-રિજોઇન્ડર દાખલ કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં રિટ પિટિશન અને રિજોઇન્ડરમાં લેવામાં આવેલા સમાન સ્ટેન્ડનો પુનરોચ્ચાર કરતા, ફકરા- '૧૧' માં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે સામાવાળાઓએ તે વિસ્તારોમાંથી જેમાં ગંદા પાણીની ચેનલો ચાલી રહી છે તેના પર ધ વાઇલ્ડ લાઇફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની જોગવાઈઓ હેઠળ ઉપયોગના દાવાના અધિકારો અને તેના ચાલુ રાખવા બાબતે અરજદારની દલીલને ન સમજવામાં ગંભીર ભૂલ કરી છે. એ દર્શાવવા માટે પૂરતા પુરાવા અરજદાર દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા કે ગંદા પાણીની ચેનલો જે વિસ્તારોમાં અને તેની ઉપર દરિયામાં ડિસ્ચાર્જ કરવા માટે ચાલી રહી છે તે સર્વે નં. ૪૮ ની બહાર હોઈ શકે છે, પરંતુ નીચી ભરતી સ્તર અને ઊંચી ભરતી સ્તરની વચ્ચે, જ્યાં દરિયાની સીમા શરૂ થાય છે.

૪૫. વન વિભાગના ડેપ્યુટી સેક્રેટરીની ઉપરોક્ત એફિડેવિટના ફકરા- '૧૨' ના જવાબમાં, સદર ફકરામાં જ રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે શરૂઆતથી, એટલે કે ૧૯૮૨ થી અરજદાર કંપની દ્વારા ગંદા પાણીના ડિસ્ચાર્જને અને જે વિસ્તારમાંથી કચ્છના અખાતમાં ગંદુ પાણી છોડવા માટે વિવિધ ચેનલો ચાલી રહી છે તેના પર અરજદારના દાવા અને અધિકારને માન્ય રાખવાની જરૂર છે.

૪૬. એવી વિનંતી કરવામાં આવી છે કે સામાવાળાની દલીલ કે સમય જતાં ભારે નુકસાન થયું છે, તે સંપૂર્ણપણે ખોટી અને ગેરમાર્ગે દોરનારી છે. અરજદાર દ્વારા ડિસ્ચાર્જ માટે પસંદ કરાયેલી સાઈટ એ કારણસર પસંદ કરવામાં આવી હતી કે તે વિસ્તાર ક્યારેય કોઈ પણ વનસ્પતિને ટેકો આપતો ન હતો.

૪૭. એવું લાગે છે કે આ કોર્ટ દ્વારા પસાર કરાયેલા વચગાળાના હુકમ હેઠળ, અરજદાર કંપની હજી પણ તારીખ ૨૦/૦૭/૧૯૮૨ અને ૨૬/૧૧/૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશન દ્વારા મરીન પાર્ક માટે નોટિફાય કરાયેલી જમીનમાં ગંદુ પાણી છોડી રહી છે. સમગ્ર રિટ પિટિશનમાં અરજદારની દલીલ એવી છે કે ૧૯૮૨/૧૯૮૭ થી આ વિસ્તારને વન વિસ્તાર અને મરીન પાર્ક તરીકે જાહેર કરતા નોટિફિકેશન પછી પણ ૧૯૬૨ થી તે જે રીતે ડિસ્ચાર્જ કરતું હતું તે રીતે તેને ગંદુ પાણી છોડવાનું ચાલુ રાખવાનો અધિકાર છે અને સદર વિસ્તાર પર ડિસ્ચાર્જ ચાલુ રાખવા માટે અરજદાર દ્વારા કરાયેલા દાવાને જિલ્લા સત્તાવાળાઓ અને કલેક્ટરે ખોટી રીતે નામંજૂર કર્યા હતા, તે શરૂઆતમાં જ ગેરમાર્ગે દોરનારું જણાય છે.

૪૮. અરજદાર દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા તમામ વાંધાઓ અને સદર જમીનમાં તેના દ્વારા કરવામાં આવેલા અધિકારના દાવાઓને સક્ષમ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવ્યા હોવા છતાં અરજદાર એવી જમીન પર અધિકાર, માલિકી હક અથવા હિતનો દાવો કરે છે જેને વર્ષ ૧૯૮૨/૧૯૮૭ માં વન વિસ્તાર અને મરીન એરિયા/મરીન નેશનલ પાર્ક તરીકે જાહેર કરવામાં આવી છે.

૪૯. અમને એવું લાગે છે કે પ્રશ્નવાળી જમીન અંગે યથાસ્થિતિ જાળવી રાખવા માટે હાલની પિટિશનમાં વચગાળાનો હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ હકીકત એ છે કે આ કોર્ટ દ્વારા પસાર કરાયેલા વચગાળાના હુકમના આધારે વન/ મરીન પાર્કની જમીનનો ઉપયોગ અરજદારને પ્રશ્નવાળી જમીનને થયેલા નુકસાનની ચૂકવણી કરવાની તેની જવાબદારીમાંથી અને ગંદા પાણીના નિકાલ

માટે મરીન પાર્ક માટેની સરકારી/ વનભૂમિના ગેરકાયદેસર ઉપયોગમાંથી મુક્ત કરશે નહીં, માત્ર એ આધાર પર કે વર્ષ ૧૯૬૨ પહેલા, એ જ રીતે ગંદા પાણીનો નિકાલ કરવામાં આવતો હતો.

૫૦. ઘણા સમય પછી, હવે વર્ષ ૨૦૧૫ માં ટ્રેડ એક્સુઅન્ટના ડિસ્ચાર્જ માટે બંધ પાઈપલાઈનનો પ્રોજેક્ટ વિચારવામાં આવ્યો છે અને જૂન' ૨૦૨૬ માં લગભગ પૂર્ણ થવાના આરે છે, પરંતુ હજુ પણ આજની તારીખે અરજદાર કાયદાના કોઈપણ હુકમ/પરવાનગી અથવા સત્તા વિના સરકારી જમીનમાં ગંદા પાણીનું ટ્રેડ એક્સુઅન્ટ છોડી રહ્યો છે, જે જમીનના ટુકડાને વર્ષ ૧૯૮૨/ ૧૯૮૭ માં પાછળથી 'ફોરેસ્ટ લેન્ડ' અને 'મરીન પાર્ક' તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો છે તેના પર ગંદુ પાણી છોડવાના પોતાના અધિકારનો દાવો કરીને.

[૨]. ઓપન કોર્ટમાં ૦૪/૦૫/૨૦૨૬ ના રોજ હુકમના ઉપર નોંધેલા ભાગ (ફકરા નં. '૫૦' સુધી) લખાવ્યા પછી, અરજદાર પાસેથી વધુ સૂચનાઓ મેળવ્યા બાદ તેમની દલીલો ઘડવા માટે સક્ષમ કરવા મેટર મુલતવી રાખવા માટે અરજદાર તરફે હાજર રહેલા વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ દ્વારા ભારપૂર્વક વિનંતી કરવામાં આવી હતી. તેથી, અમે હુકમના ડ્રાફ્ટને સહી વિના રાખ્યો અને મેટર ૦૬/૦૫/૨૦૨૬ ના રોજ પોસ્ટ કરી.

૫૧. આ મેટર ત્રણ તારીખો એટલે કે ૦૪/૦૫/૨૦૨૬, ૦૬/૦૫/૨૦૨૬ અને ૦૭/૦૫/૨૦૨૬ ના રોજ લંબાણપૂર્વક સાંભળવામાં આવી હતી, જ્યારે ચુકાદો અનામત રાખવામાં આવ્યો હતો. આ પહેલા, ઓપન કોર્ટમાં મૌખિક

હુકમના લખાવેલા ભાગમાં જે નોંધવામાં આવ્યું છે તેને આગળ વધારતા, અમે ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોન મારફતે દરિયામાં ઔદ્યોગિક ગંદા પાણીનો નિકાલ કરવાના તેના અધિકાર બાબતે અરજદારના કેસને સાબિત કરવા માટે અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલની રજૂઆતો નોંધી શકીએ.

પર. પેપર-બુકના પાના નં. '૨૩૮' મૂકીને, અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે જ્યારે ૧૯૮૨ પહેલા અને પછી ઉપયોગમાં લેવાતા ૨૦૦ હેક્ટર વિસ્તારમાં ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોન મારફતે દરિયામાં ગંદા પાણીના નિકાલ માટેના તેના અધિકારના અસ્તિત્વને માન્ય રાખવા/સ્વીકારવા માટેની અરજદારની અરજીને નામંજૂર કરતા કલેક્ટર, જામનગર દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ વાદગ્રસ્ત હુકમ તારીખ ૧૦/૦૪/૨૦૦૬ નો પસાર કરવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે અરજદારે કલેક્ટર દ્વારા પસાર કરાયેલા તારીખ ૧૦/૦૪/૨૦૦૬ ના સદર હુકમમાં સુધારા/ફેરફાર માટે તારીખ ૦૮/૦૫/૨૦૦૬ અને ૧૪/૦૮/૨૦૦૬ ની વધુ અરજીઓ દાખલ કરી હતી, કારણ કે અરજદારનો સતત કેસ એવો હતો કે યુનિટ દરિયામાં ગંદુ પાણી છોડી રહ્યું હતું અને વર્ષ ૧૯૬૨ થી તેને આ અધિકાર છે તેવું તેના કેસમાં ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર હતી.

પ૩. અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ દ્વારા ભારપૂર્વક દલીલ કરવામાં આવી હતી કે તારીખ ૧૦/૦૪/૨૦૦૬ ના વાદગ્રસ્ત હુકમના ફકરા નં. 'પ' માંના તારણો રેકૉર્ડથી વિપરીત છે અને મુખ્યત્વે ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડનના

પત્રની સામગ્રી પર આધારિત છે, જેની સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ હેઠળ વર્તમાન અધિકારના સમાધાનની મેટરમાં ભજવવા માટે કોઈ ભૂમિકા ન હતી જે સંપૂર્ણપણે કલેક્ટરના કાર્યક્ષેત્રમાં હતી.

પૃ. ધ વાઈલ્ડ લાઈફ પ્રોટેક્શન એક્ટ, ૧૯૭૨ (ટૂંકમાં, "સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨") ની કલમો ૧૯ થી ૨૪ ને મૂકીને, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કલમ ૧૯ એવા વિસ્તારમાં કોઈપણ વ્યક્તિના વર્તમાન અધિકારોના રક્ષણની ખાતરી કરે છે, જેને રાજ્ય સરકારના નોટિફિકેશન દ્વારા સેન્કચ્યુરીમાં જાહેર કરવામાં આવી છે. જ્યારે કલમ ૧૮ હેઠળ નોટિફિકેશન જારી કરવામાં આવે છે, ત્યારે કલેક્ટરને સેન્કચ્યુરીની સીમાઓમાં સમાવિષ્ટ જમીનમાં અથવા તેની ઉપર કોઈપણ વ્યક્તિના અધિકારોના અસ્તિત્વ, સ્વરૂપ અને હદની તપાસ કરવા અને નિર્ધારિત કરવાનો આદેશ આપવામાં આવે છે. આ તપાસ કલમો ૧૯ થી ૨૪ ની જોગવાઈઓ અનુસાર પૂર્ણ થવી જરૂરી હતી, અને જે તબક્કે ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડનની સલાહ લઈ શકાતી હતી, તે કલમ ૨૪ ની પેટા-કલમ (૨) ના ખંડ (સી) અનુસાર કલમ ૨૪(૨) હેઠળ હુકમ પસાર કરવાનો એકમાત્ર તબક્કો હતો.

પપ. હાલના કેસમાં, કલેક્ટરે, અરજદારની અરજી મળ્યાની શરૂઆતમાં જ, ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડનની સલાહ લીધી હતી અને માત્ર તેમની સલાહના સંદર્ભમાં અરજદારના દાવાને નામંજૂર કર્યો હતો. અરજદાર વર્ષ ૧૯૬૨ થી જીપીસીબી (GPCB) ના ધોરણો મુજબ ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં અને પરિણામે, દરિયામાં

ટ્રીટ કરેલું ગંદુ પાણી છોડતો હતો તે દર્શાવવા માટે કલેક્ટર દ્વારા તેમની સમક્ષની સમગ્ર સામગ્રી પર સ્વતંત્ર રીતે પોતાનું મન લગાવવામાં આવ્યું નથી.

૫૬. તારીખ ૧૧/૦૮/૨૦૦૩ અને ૧૫/૦૮/૨૦૦૩ ની અગાઉની બે અરજીઓનો (પેપર-બુકના પાના નં. '૨૨૦' અને '૨૨૨' પર) વધુ સંદર્ભ એ રજૂ કરવા માટે પણ કરવામાં આવ્યો છે કે અરજદાર - ટીસીએલ (TCL) એ જમીન / વિસ્તારનો ઉપયોગ ચાલુ રાખવા માટે અને જુદા જુદા સમયે સ્થાપિત બ્રાઇન પાઇપલાઇન્સ અને ગંદા પાણીના નિકાલની ચેનલો ચલાવવા અને જાળવવા માટે તેના અધિકારની ખાતરી કરવા માટે સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમો ૨૧(બી) અને ૨૨(બી) હેઠળ પોતાનો દાવો સુપરત કર્યો હતો. અરજદાર માત્ર સેન્કચુરીની હદમાં નાંબડે, સમલાસર, હમોસર અને પડલી ગામોમાં આવતા સર્વે નંબરોની જમીનો પર તેના ઉપયોગના અધિકારનો દાવો કરે છે.

૫૭. ધ ફોરેસ્ટ કન્ઝર્વેશન એક્ટ, ૧૯૮૦ ની કલમ ૨ હેઠળ સુધારેલા ફોર્મેટમાં મરીન સેન્કચુરીમાંથી પસાર થતી હાલની બ્રાઇન પાઇપલાઇન્સને નિયમિત કરીને સદર વિસ્તારના ઉપયોગ માટેના તેના અધિકારની ખાતરી કરવા માટે અરજદારના દાવાઓની પુનઃ તપાસ કરવાની અને સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૨૯ હેઠળ કિલચરન્સ માંગવાની વિનંતી કરવામાં આવી હતી.

૫૮. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે જ્યારે ૨૦૦૩ ની ઉપરોક્ત અરજીઓ સક્ષમ સત્તાધિકારી સમક્ષ પડતર હતી, ત્યારે અરજદારે હાલાર ઉત્કર્ષ સમિતિ

અને અન્ય વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત અને અન્ય માં વન અધિકારોના સમાધાનની મેટરમાં સર્વોચ્ચ અદાલતનો આશરો લીધો હતો, જેમાં તારીખ ૦૧/૦૮/૨૦૦૩ / ૦૫/૦૮/૨૦૦૩ ના હુકમો એ અસર માટે પસાર કરવામાં આવ્યા હતા કે અરજદારની તારીખ ૨૮/૦૪/૨૦૦૩ અને ૧૧/૦૮/૨૦૦૩ ની પડતર અરજીઓ સંબંધિત સત્તાધિકારી દ્વારા કારણ દર્શાવતા હુકમથી નક્કી કરવામાં આવશે.

૫૯. જોકે, કલેક્ટરે તારીખ ૧૮/૧૦/૨૦૦૩ ના પત્ર (પેપર-બુકનું પાના નં. '૨૮૮') દ્વારા જાણ કરી હતી કે સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમો ૧૯ થી ૨૫ હેઠળની કાર્યવાહી પહેલેથી જ પૂર્ણ થઈ ગઈ છે અને તેથી, સમલાસર અને પડતીમાં મરીન નેશનલ પાર્ક વિસ્તારની જમીન માટે અરજદારે કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ, મરીન નેશનલ પાર્ક, જામનગરનો સંપર્ક કરવો જરૂરી હતો.

૬૦. તેથી, અરજદારે કલેક્ટર, જામનગરના તારીખ ૧૮/૧૦/૨૦૦૩ ના સંચારને રદબાતલ કરવા અને અરજદારની તારીખ ૧૧/૦૮/૨૦૦૩ અને ૧૫/૦૮/૨૦૦૩ ની અરજીઓને ધ્યાનમાં લેવા અને નક્કી કરવા માટે નિર્દેશ આપવા માટેની અરજ કરતા સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ ૨૦૦૩ ની આઈ.એ. નં. ૧ નામની અન્ય અરજી દાખલ કરી હતી. નીચે મુજબ નિર્દેશ આપતો તારીખ ૦૮/૧૨/૨૦૦૩ નો હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો:-

"ધ વાઈલ્ડ લાઈફ પ્રોટેક્શન એક્ટ, ૧૯૭૨ (ટૂંકમાં, 'સદર અધિનિયમ') ની કલમ ૨૨-બી હેઠળ અરજદારોનો દાવો કલેક્ટર દ્વારા નક્કી કરવામાં આવશે

જાણે કે સામાવાળાઓની એવી દલીલો પ્રત્યે પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના કે અરજી અત્યંત સમયમર્યાદા બહાર હતી અને મર્યાદા લાગુ પડતી નથી તેવું અરજદારોની તરફેણમાં નક્કી કર્યા વિના સદર અધિનિયમની નવી કલમ ૨૧ હેઠળ ઉલ્લેખિત સમયની અંદર દાવો કરવામાં આવ્યો હોય.

સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત તરફે વિદ્વાન વકીલ દ્વારા પરિભ્રમણ કરાયેલા પત્રને ધ્યાનમાં રાખીને, રાજ્યને ઇન્ટરલોક્યુટરી અરજીનો જવાબ દાખલ કરવા સક્ષમ બનાવવા માટે ટ્રાન્સફર કરેલા કેસો છ અઠવાડિયા માટે મુલતવી રાખવામાં આવ્યા છે."

૬૧. એવી દલીલ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે કે સર્વોચ્ચ અદાલતે પણ અરજી સમયમર્યાદા બહાર હોવા વિશે સામાવાળાની દલીલને અવગણીને, સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૨૧ અનુસાર સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૨૨(બી) હેઠળ અરજદારના દાવાને ધ્યાનમાં લેવાનો કલેક્ટરને નિર્દેશ આપ્યો છે.

૬૨. કલેક્ટરનો તારીખ ૧૦/૦૪/૨૦૦૬ નો હુકમ મૂકીને, અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા ભારપૂર્વક દલીલ કરવામાં આવી હતી કે સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નિર્દેશો જારી કરવામાં આવ્યા હોવા છતાં અરજદારના દાવાને નામંજૂર કરવામાં કલેક્ટર દ્વારા વર્તમાન અધિકારોના સમાધાન માટે સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમો ૨૧ થી ૨૪ હેઠળ નિર્ધારિત કાર્યવાહીનું પાલન કરવામાં આવ્યું નથી.

૬૩. જ્યાં સુધી તારીખ ૦૮/૦૫/૨૦૦૬ અને ૧૪/૦૮/૨૦૦૬ ની

અરજીઓનો સવાલ છે, તેઓ કલેક્ટર દ્વારા પસાર કરાયેલા તારીખ ૧૨/૦૨/૨૦૦૭ ના હુકમથી નામંજૂર કરવામાં આવ્યા છે, જે હાલની પિટિશનની પેન્ડન્સી દરમિયાન સુધારા દ્વારા પડકારવામાં આવ્યા હતા. અરજદારની તારીખ ૨૪/૧૦/૨૦૦૬ અને ૧૦/૦૨/૨૦૦૭ ની અરજીને નામંજૂર કરતા કલેક્ટર, જામનગર દ્વારા તારીખ ૧૪/૦૩/૨૦૦૭ નો બીજો હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો, જેને સુધારા મારફતે હાલની પિટિશનમાં પડકારનો વિષય પણ બનાવવામાં આવ્યો છે.

૬૪. આગળ વધતા પહેલા, અમે અરજદારની તારીખ ૧૪.૦૮.૨૦૦૬ ની અરજીની સામગ્રી નોંધી શકીએ, જેની પેન્ડન્સી દરમિયાન હાલની પિટિશન નવેમ્બર ૨૦૦૬ ના મહિનામાં નીચે મુજબ દાખલ કરવામાં આવી છે:—

"૧. ટીસીએલ એ ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૨૧(બી) અને ૨૨(બી) હેઠળ તારીખ ૧૧-૦૮-૨૦૦૩/૧૫-૦૮-૨૦૦૩ ની અરજીઓ નીચે મુજબની બાબતો માટે સુપરત કરી

(૧) ઇન્ટર ટાઈડલ ઝોનમાં ચેનલો મારફતે દરિયામાં ગંદા પાણીના નિકાલ માટે મરીન સેન્ક્ર્યુરી એરિયા તરીકે જાહેર કરાયેલા વિસ્તારોના તેના ઉપયોગના અધિકારો ચાલુ રાખવા માટે; અને

(૨) જે વિસ્તારોમાંથી બ્રાઇન પાઇપલાઇન પસાર થાય છે તેનો ઉપયોગ કરવાના તેના અધિકારો ચાલુ રાખવા માટે

૨ કે માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા તારીખ ૮ ડિસેમ્બર ૨૦૦૩ ના રોજ હુકમ પસાર કર્યા પછી, દસ્તાવેજો સુપરત કરવામાં આવ્યા હતા અને ૨૯-૧૨-૨૦૦૩/૧૨-૧-૨૦૦૪ ના રોજ ટીસીએલ/તેના અધિકારીઓને સુનાવણીની તક આપવામાં આવી હતી; ત્યારબાદ ૧૦-૦૪-૨૦૦૬ ના રોજ હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં અન્ય બાબતોની સાથે સાથે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ૧૯૮૨ પહેલા બ્રાઇન પાઇપલાઇન નાખવામાં આવી હતી તેના પૂરતા પુરાવા છે. સદર હુકમમાં જીપીસીબી દ્વારા આપવામાં આવેલી સંમતિ સહિતના રેકૉર્ડમાંથી પસાર થયા પછી વધુમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે ૧૯૮૨ પહેલા ગંદા પાણીના નિકાલની સિસ્ટમ કાર્યરત હોવાના માન્ય કારણો જોવા મળે છે.

૩. સદર હુકમમાં તારીખ ૨૦.૭.૧૯૮૨ ના સદર નોટિફિકેશનના જારી કર્યા પછીની હકીકતોના સંદર્ભો/ચર્ચાઓ છે. શરૂઆતમાં જ એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે ટીસીએલ દ્વારા તેના અધિકારોનો દાવો કરતી રજૂ કરાયેલી તારીખ ૧૧ ઓગસ્ટ ૨૦૦૩/૧૫ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૩ ની અરજીઓ નક્કી કરતી વખતે સત્તાધિકારી માટે એ જરૂરી હતું કે તેઓ વિસ્તારને મરીન સેન્ડ્ર્યુરી એરિયા તરીકે

જાહેર કરતા તારીખ ૨૦-૭-૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશનના જારી કરવાની તારીખની સ્થિતિની હકીકતો સુધી પોતાને મર્યાદિત રાખે. ત્યારપછીની હકીકતોનો કોઈપણ સંદર્ભ અને તેના સંબંધમાં નોંધાયેલા પરિણામી તારણો અધિકારક્ષેત્ર બહાર અને રદબાતલ છે.

જ. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે કલેક્ટર દ્વારા તારીખ ૧૦-૪-૨૦૦૬ ના હુકમના ફકરા ૫ માં મુખ્યત્વે ચીફ વાઈલ્ડ લાઈફ વોર્ડનના પત્રની સામગ્રી પર આધારિત રેકૉર્ડથી વિપરીત ખોટી હકીકતો નોંધવામાં આવી છે.

પ. અરજદાર/ટીસીએલએ ઉપરોક્ત દલીલને બાધ ન આવે તે રીતે, ૮-૫-૨૦૦૬ ના રોજ તારીખ ૧૦-૪-૨૦૦૬ ના હુકમમાં સુધારા / ફેરફાર માટે અરજી કરી; અને તેમાં કરવામાં આવેલી રજૂઆતને ધ્યાનમાં રાખીને, ફકરા ૩(ડી) ની છેલ્લી ૨ લીટીઓમાં સુધારા માટે અરજ કરેલ છે; મરીન સેન્કચ્યુરી એરિયા તરીકે જાહેર કરાયેલા દરિયામાં ઇન્ટર ટાઈડલ ઝોનમાં ચેનલો મારફતે ગંદા પાણીને છોડવા માટે ટીસીએલના અધિકારોની પુષ્ટિ કરવામાં આવે અને તારીખ ૧૦.૪.૨૦૦૬ ના હુકમના ફકરા ૫ ની સામગ્રીને તેમાં કરવામાં આવેલી રજૂઆતોના પ્રકાશમાં સુધારવામાં આવે. અરજદાર ટીસીએલએ સદર અરજીને ધ્યાનમાં લેતી વખતે અને નક્કી કરતી વખતે સુનાવણીની તક માટે વધુ અરજ કરેલ છે."

૬. સર્વે નં. ૪૮ માંથી ઇન્ટર ટાઇડલ ઝોનમાં દરિયામાં પસાર થતી વિવિધ ચેનલો મારફતે ગંદા પાણીના નિકાલ માટે ૧૯૮૨ પહેલા મરીન સેન્ક્યુરી એરિયામાં વિવિધ ચેનલોના અસ્તિત્વ બાબતે અરજદારના/ટીસીએલના કેસને વધુ સાબિત કરવા માટે ટીસીએલ દ્વારા ૮-૫-૨૦૦૬ ના રોજ દાખલ કરાયેલી અરજીના પૂરક તરીકે/વધારામાં હાલની અરજી સુપરત કરવામાં આવી રહી છે. ઉત્પાદન પ્રક્રિયાના એકત્રીકરણ અને વધુ એમ્બિયન્ટ ડાઇલ્યુશન માટે પુનર્ગઠનના કારણે વિવિધ ચેનલોને ઇન્ટર ટાઇડલ ઝોનમાં દરિયામાં ગંદા પાણીના નિકાલ માટે બે ચેનલો સુધી મર્યાદિત કરી.

૭. એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે અરજદાર ટીસીએલએ ૧૯૮૨ પહેલા વિવિધ ચેનલોના અસ્તિત્વ બાબતે સેટેલાઇટ ઇમેજરી માટે ઇન્ડિયન નેશનલ સેન્ટર ફોર ઓશન ઇન્ફોર્મેશન સર્વિસિસ (INCOIS), ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઓશન ડેવલપમેન્ટ, ભારત સરકાર, હૈદરાબાદનો સંપર્ક કર્યો અને સેટેલાઇટ ઇમેજરીના આધારે રિપોર્ટ મંગાવ્યો. INCOIS, હૈદરાબાદ દેશમાં આવી સેટેલાઇટ ઇમેજરી માટે એકમાત્ર મુખ્ય સંસ્થા છે. અભ્યાસ માટે INCOIS એ જાન્યુઆરી ૧૭, ૧૯૭૯ ના રોજ પ્રાપ્ત થયેલ લેન્ડસેટ MSS ડેટાનો ઉપયોગ કર્યો અને ફીચર્સનું ઓન સ્ક્રીન ડિજિટાઇઝેશન હાથ ધર્યા પછી, તેના તારીખ ૧૨ ઓગસ્ટ ૨૦૦૬ ના રિપોર્ટમાં એવો અભિપ્રાય આપ્યો/તારણ કાઢ્યું – કે મીઠાપુર ટીસીએલ

વર્ક્સ એરિયાને પડલી સોલ્ટ વર્ક્સ એરિયા સાથે જોડતી રેખીય વિશેષતાની હાજરી ઇમેજરીમાંથી સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે. આ એ પાઈપલાઈન્સ હોઈ શકે છે જે ૧૯૭૯ માં હાજર હતી. પડલીમાંથી કચ્છના અખાતમાં ચાલતી ઘણી ચેનલો પણ સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે. ઇન્ટર ટાઈડલ ઝોન સાથે કચ્છના અખાતમાં ચાલતી ઘણી ચેનલો (આશરે ૨૦૦ હેક્ટર વિસ્તારને આવરી લેતી) હતી જેમાંથી થોડી ચેનલોનો ઉપયોગ એક્સલુઅન્ટના નિકાલ માટે કરવામાં આવતો હતો.

રિપોર્ટમાં 'પરિણામો અને તારણો' શીર્ષક હેઠળ એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે "સેટેલાઈટ ઇમેજના પૃથ્થકરણ પરથી જાણવા મળે છે કે મીઠાપુરથી પડલી સુધીની એક્સલુઅન્ટ (ગંદા પાણીની) પાઈપલાઈન્સ અને પડલીથી કચ્છના અખાત સુધી દરિયામાં (નીચી ભરતી સ્તર સુધી) ઇન્ટર ટાઈડલ ઝોનમાં ગંદા પાણીના નિકાલની ચેનલો ૧૯૭૯ દરમિયાન અસ્તિત્વમાં હતી".

INCOIS ના તારીખ ૧૨મી ઓગસ્ટ ૨૦૦૬ ના રિપોર્ટની નકલ આ સાથે બિડાણ કરેલ છે.

૮. અરજદાર/ટીસીએલ જણાવે છે કે એક્સલુઅન્ટ ડિસ્ચાર્જ માટે વિવિધ ચેનલોના અસ્તિત્વના અરજદારના કેસને મજબૂત કરવાના હેતુથી INCOIS નો રિપોર્ટ મેળવવો જરૂરી હતો, જે ખાસ કરીને ૮-૫-૨૦૦૬ ના રોજ સુપરત

કરવામાં આવેલી તેની અરજીમાં દર્શાવવામાં આવ્યો હતો. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે સંસ્થાનો રિપોર્ટ સર્વે નં. ૪૮ માંથી ઇન્ટર ટાઇડલ ઝોનમાં દરિયામાં પસાર થતી એક્સુઅન્ટ ડિસ્ચાર્જ માટે વિવિધ ચેનલોના અસ્તિત્વના અરજદાર/ટીસીએલના કેસને સમર્થન આપે છે. એ વાતનો પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવે છે કે ઉત્પાદન પ્રક્રિયાના પુનર્ગઠન અને વધુ એમ્બિયન્ટ ડાઇલ્યુશન માટે અરજદારે ગંદા પાણીના ડિસ્ચાર્જને સર્વે નં. ૪૮ માંથી ઇન્ટર ટાઇડલ ઝોનમાં દરિયામાં પસાર થતી બે ચેનલો સુધી મર્યાદિત કર્યું છે. રિપોર્ટ ઇન્ટર ટાઇડલ ઝોનમાં દરિયામાં ગંદા પાણીને છોડવા માટે સર્વે નં. ૪૮ માંથી પસાર થતી વિવિધ ચેનલોના અરજદારના કેસને સમર્થન આપે છે.

૯. તારીખ ૧૦.૦૪.૨૦૦૬ ના હુકમમાં એવું તારણ કે ૧૯૮૨ પહેલા પાઈપલાઈન મારફતે સર્વે નં. ૪૮ માં રાસાયણિક કચરો ફેંકવામાં આવતો હતો અને જ્યારે વિભાગે ૧૯૮૭ માં કાયદા હેઠળ પગલાં લીધા ત્યારે કંપની/ટીસીએલએ માનનીય હાઈકોર્ટમાં કેસ દાખલ કરીને ચથાસ્થિતિ મેળવી હતી; જ્યારે સર્વે નં. ૪૮ ની અડીને આવેલા મરીન સેન્કચુરી એરિયામાં રાસાયણિક કચરાનો નિકાલ કરવામાં આવતો હતો, તે ખોટું અને ગેરમાર્ગે દોરનારું છે. વધુમાં, એવા તારણો/નિષ્કર્ષો કે સર્વે નં. ૪૮ માં અને ત્યારબાદ સર્વે નં. ૪૮ માં બે ચેનલો ખોદીને મરીન સેન્કચુરી એરિયામાં રાસાયણિક કચરો છોડવામાં આવતો હતો તે ફરીથી ખોટા અને અયોગ્ય છે.

વધુમાં, હુકમમાં એવું તારણ કે યથાસ્થિતિના હુકમના કારણે જે રાસાયણિક કચરો સર્વે નં. ૪૮ માં ફેંકવામાં આવતો હતો અને જ્યારે સર્વે નં. ૪૮ ભરાઈ ગયો ત્યારે સર્વે નં. ૪૮ ની અડીને આવેલા ૪૦ હેક્ટરમાં રાસાયણિક કચરો ફેંકવામાં આવતો હતો અને હાલમાં તે લગભગ ૧૦૦ હેક્ટરમાં ફેલાયેલો છે, તે પણ ખોટું છે. INCOIS ના રિપોર્ટને ધ્યાનમાં લેતા જેમાં સ્પષ્ટપણે એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે "ઈન્ટર ટાઈડલ ઝોન સાથે કરછના અખાતમાં ચાલતી ઘણી ચેનલો (આશરે ૨૦૦ હેક્ટર વિસ્તારને આવરી લેતી) હતી જેમાંથી થોડી ચેનલોનો સક્રિયપણે એક્સુઅન્ટના નિકાલ માટે ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો.

૧૦. આ સંજોગોમાં, તેથી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે ૧૦-૪-૨૦૦૬ ના હુકમના ફક્ત ૫ માંના તારણો/નિષ્કર્ષ સંપૂર્ણપણે અસમર્થનીય અને અસ્વીકાર્ય છે, આથી તારીખ ૮મી મે ૨૦૦૬ ની અરજી અને સુધારા/સ્પષ્ટતા માટેની હાલની પૂરક અરજી.

૧૧. કે તારીખ ૧૦.૪.૨૦૦૬ ના હુકમમાં સુધારા/ફેરફાર માટે ટીસીએલ દ્વારા સુપરત કરાયેલી તારીખ ૮-૫-૨૦૦૬ ની અરજીના અભિન્ન અંગ તરીકે હાલની પૂરક અરજીને રેકૉર્ડ પર લેવામાં આવે.

૧૨. ન્યાયના હિતમાં છે કે તારીખ ૮-૫-૨૦૦૬ ની અરજી/અરજીઓ અને હાલની પૂરક અરજીને ધ્યાનમાં લેતી વખતે અને નક્કી કરતી વખતે ટીસીએલ/તેના અધિકારીઓને સુનાવણીની તક આપવામાં આવે.

વધુમાં એવી અરજ કરવામાં આવે છે કે વહેલામાં વહેલી તકે સુનાવણીની તક આપવામાં આવે."

૬૫. વધુમાં, ઇન્ડિયન નેશનલ સેન્ટર ફોર ઓશન ઇન્ફોર્મેટિક્સ સર્વિસિસ (INCOIS), ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઓશન ડેવલપમેન્ટ, ભારત સરકાર, હૈદરાબાદના તારીખ ૧૨.૦૮.૨૦૦૬ ના રિપોર્ટ (પેપર-બુકમાં પાના નં. '૩૫૦' પર ઉલ્લેખિત) નો સંદર્ભ લેતા, (જેનો સંદર્ભ તારીખ ૧૪.૦૮.૨૦૦૬ ની અરજીમાં પણ કરવામાં આવ્યો છે), અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા ભારપૂર્વક દલીલ કરવામાં આવી હતી કે INCOIS એ તેના રિપોર્ટમાં સ્પષ્ટપણે એવું તારણ કાઢ્યું છે કે વર્ષ ૧૯૭૯ દરમિયાન પડલીથી કચ્છના અખાત સુધી ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોનમાં દરિયા (નીચી ભરતી સ્તર) સુધી ગંદા પાણીના નિકાલની ચેનલ અસ્તિત્વમાં હતી. પેપર-બુક ૧૧ ના પાના નં. '૨૫૧' પર અમારી સમક્ષ મૂકવામાં આવેલા સદર રિપોર્ટનો અર્ક નીચે મુજબ નોંધવામાં આવે છે:—

"પદ્ધતિ

લક્ષણોને હાઈલાઈટ કરવા માટે સેટેલાઈટ ઇમેજમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો છે અને તેને વધારવામાં આવી છે. ઇમેજનું પૃથ્થકરણ કરવામાં આવ્યું હતું અને બેન્ડ ૧, ૨ અને ૪ માંથી જનરેટ થયેલ ફોલ્સ કલર કમ્પોઝિટનો ઉપયોગ કરીને ટોનલ સિન્થેસિસના આધારે અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું હતું. ફીચર્સનું ઓન સ્કીન ડિજિટાઇઝેશન કરવામાં આવ્યું છે. મીઠાપુર ટીસીએલ વર્ક્સ એરિયાને પડલી સોલ્ટ વર્ક્સ એરિયા સાથે જોડતી રેખીય વિશેષતાની હાજરી ઇમેજરી (આકૃતિ) માંથી સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે. આ એ પાઈપલાઈન્સ હોઈ શકે છે જે ૧૯૭૯ માં હાજર હતી. વધુમાં, પડલીમાંથી કચ્છના અખાતમાં ચાલતી ચેનલો પણ સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે. એવું જોવા મળે છે કે ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોન સાથે કચ્છના અખાતમાં ઘણી ચેનલો (આશરે ૨૦૦ હેક્ટર વિસ્તારને આવરી લેતી) ચાલતી હતી જેમાંથી થોડી ચેનલોનો સક્રિયપણે એક્સુઅન્ટના નિકાલ માટે ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો.

પરિણામો અને તારણો

સેટેલાઈટ ઇમેજના પૃથ્થકરણ પરથી જાણવા મળે છે કે મીઠાપુરથી પડલી સુધીની એક્સુઅન્ટ (ગંદા પાણીની) પાઈપલાઈન્સ અને પડલીથી કચ્છના અખાત સુધી દરિયામાં (નીચી ભરતી સ્તર) ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં ગંદા પાણીના નિકાલની ચેનલો. ૧૯૭૯ દરમિયાન અસ્તિત્વમાં હતી."

૬૬. વધુમાં, કલેક્ટર સમક્ષ સુપરત કરાયેલ પેપર-બુકના પાના નં. '૨૫૨' પરની અરજી ૨૪.૧૦.૨૦૦૬ મૂકીને, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અરજદારે ૧૯.૦૮.૨૦૦૬ ના રોજ ફરીથી INCOIS નો સંપર્ક કર્યો હતો અને તેનો તારીખ ૧૯.૧૦.૨૦૦૬ નો રિપોર્ટ સદર અરજી સાથે યોગ્ય રીતે કલેક્ટર સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો હતો. પેપર-બુકના પાના નં. '૨૫૬' પરનો તારીખ ૧૯.૧૦.૨૦૦૬ નો રિપોર્ટ અમારી સમક્ષ એ ભારપૂર્વક જણાવવા માટે મૂકવામાં આવ્યો છે કે સંસ્થાના તારણો, જે પૃથ્વી વિજ્ઞાન મંત્રાલય, ભારત સરકારનો ભાગ છે, તે તારીખ ૧૨.૦૮.૨૦૦૬ ના અગાઉના રિપોર્ટના સમાન હતા, જે એ અસર માટે હતા કે ૧૯૮૯ દરમિયાન અખાતમાં ગંદુ પાણી છોડવામાં આવતું હોવાના સ્પષ્ટ પુરાવા છે, અને આ બધી ચેનલો (સક્રિય અને નિષ્ક્રિય બંને) લગભગ ૨૦૦ હેક્ટર માપ ધરાવતી ચેનલોના નેટવર્કનો ભાગ છે જે ૧૯૭૯ માં પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં હતી. પેપર-બુકના પાના નં. '૨૫૭' પરથી અમારી સમક્ષ મૂકવામાં આવેલ સદર રિપોર્ટનો સંબંધિત ભાગ નીચે મુજબ કાઢવામાં આવેલ છે:—

"પદ્ધતિ

લક્ષણોને હાઈલાઈટ કરવા માટે ૨૨ જાન્યુઆરી ૧૯૮૯ ની સેટેલાઈટ ઇમેજમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો છે અને તેને વધારવામાં આવી છે. ઇમેજનું પૃથ્થકરણ કરવામાં આવ્યું હતું અને ટોનલ સિગ્નેચરના આધારે અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું

હતું. FCC (બેન્ડ્સ ૧, ૨, ૪) નો ઉપયોગ કરીને ઓન સ્ક્રીન ડિજિટાઇઝેશન ટેકનિક કરવામાં આવી છે. જમીન/પાણીની સીમા માટે ઉપયોગમાં લેવાતા NIR બેન્ડ અને ડિસ્ટ્યાર્જ સાથે સંકળાયેલા પ્લુમ્સનું અવલોકન કરવા માટે બેન્ડ ૧ અને બેન્ડ ૨ નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

પરિણામો

સેટેલાઈટ ડેટાના પૃથ્થકરણ પરથી જાણવા મળે છે કે ૧૯૮૯ દરમિયાન એક કે બે સક્રિય ચેનલો મારફતે અખાતમાં ગંદુ પાણી છોડવામાં આવતું હોવાના સ્પષ્ટ પુરાવા છે, જે અત્યારે ઉપયોગમાં લેવાતી ચેનલો સમાન હોય તેવું લાગે છે. સક્રિય ચેનલોના પોર્ટલ છેડે પ્લુમ્સનું જોડાણ એ દર્શાવે છે કે આ ચેનલો મારફતે ગંદુ પાણી છોડવામાં આવતું હતું. આ સક્રિય ચેનલો ઉપરાંત, સક્રિય ચેનલોની બંને બાજુએ થોડી અન્ય નિષ્ક્રિય ચેનલોની હાજરી પણ જોવા મળે છે (આકૃતિમાં તૂટક રેખાઓ). ૧૯૭૯ ના ડેટા સાથે સરખામણી કરવા પર, એવું જોવા મળે છે કે આ બધી ચેનલો (સક્રિય અને નિષ્ક્રિય બંને) લગભગ ૨૦૦ હેક્ટર માપ ધરાવતી ચેનલોના નેટવર્કનો ભાગ છે જે ૧૯૭૯ માં પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં હતી."

૬૭. ઉપરોક્ત રિપોર્ટો પર ભારે આધાર રાખીને, અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા ભારપૂર્વક દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આ રિપોર્ટો ૧૯૭૯ થી અરજદારના વર્તમાન અધિકારોના સ્પષ્ટ પુરાવા છે અને આશરે ૨૦૦ હેક્ટર માપ

ધરાવતું ચેનલોનું નેટવર્ક, જે ૧૯૮૯ થી અસ્તિત્વમાં છે તે ૧૯૭૯ ના સમાન હતું.

૬૮. આ તબક્કે જ, અમે નોંધી શકીએ કે INCOIS રિપોર્ટના આધારે અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો નીચે મુજબના બે કારણોસર સીધી રીતે ફગાવી દેવાને પાત્ર છે:—

(૧) INCOIS નો સદર રિપોર્ટ સેટેલાઈટ રિમોટ સેન્સિંગ ટૂલનો ઉપયોગ કરીને તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે જેનો ઉપયોગ પૃથ્વીની સપાટી પર હાજર વિશેષતાઓને ઓળખવા અને તેનું નિરીક્ષણ કરવા માટે કુદરતી સંસાધનોના મેપિંગ માટે કરવામાં આવતો હતો;

(૨) અને, સદર રિપોર્ટનો ઉપયોગ વિવાદિત સ્થળે ગંદુ પાણી છોડવાનું ચાલુ રાખવાના અરજદારના અધિકાર પર ભાર મૂકવા માટે કરી શકાય નહીં, જ્યારે આવા કોઈ અધિકારો અસ્તિત્વમાં જ નથી.

(૩) તદુપરાંત અરજદાર દ્વારા જાતે મેળવેલ સદર રિપોર્ટ, તેમાંના તારણોના આધારે અરજદારની તરફેણમાં કંઈપણ નોંધવા માટે આધાર રાખી શકાય નહીં.

૬૯. કલેક્ટરે, તારીખ ૧૨.૦૨.૨૦૦૭ અને ૧૪.૦૩.૨૦૦૭ ના હુકમો દ્વારા INCOIS રિપોર્ટનો સંદર્ભ આપતી તારીખ ૧૪.૦૮.૨૦૦૬ અને ૨૪.૧૦.૨૦૦૬ ની અરજીઓને નામંજૂર કરતી વખતે સ્પષ્ટપણે નોંધ્યું છે કે:-

અંગ્રેજી ભાષાંતર -:: હુકમ ::-

ઓખામંડળ તાલુકાના આરંભડા, પડલી, હમુસર અને શામળાસર ગામોના દરિયાકાંઠાના જમીન વિસ્તારોમાં આવેલા જંગલોને, જેને કચ્છના અખાત તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, તેને ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૧૮ હેઠળ "મરીન સેન્ક્યુરી" તરીકે જાહેર કરવા માટે ૧૬/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ એક નોટિફિકેશન જારી કરવામાં આવ્યું હતું. સદર નોટિફિકેશનની તારીખની સ્થિતિએ અસ્તિત્વમાં રહેલા અધિકારો અને દાવાઓ બાબતે, આ કચેરીના સંદર્ભ-૧ પર ઉલ્લેખિત હુકમ મારફતે ટાટા કેમિકલ્સ લિ. ની ત્રણ વ્રાઈન પાઈપલાઈન્સને અસ્તિત્વમાં અને કાર્યરત તરીકે માન્ય રાખવામાં આવી હતી. જોકે, ગંદા પાણીના નિકાલની વ્યવસ્થા બાબતે, ઉપર સંદર્ભ-૧ પર ઉલ્લેખિત હુકમના ફકરા-૫ માં આપેલી વિગતો મુજબ, પ્રિન્સિપલ ચીફ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ્સ અને ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડન, ગુજરાત રાજ્ય, ગાંધીનગરે ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૨૪(૨) (સી) ની જોગવાઈઓ મુજબ અરજદાર કંપનીના અધિકારો/દાવાઓને સમર્થન

આપ્યું ન હતું. પરિણામે, એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો કે અરજદાર કંપનીએ ગંદા પાણીના નિકાલની ચેનલ માટે સરકારના વન અને પર્યાવરણ વિભાગ પાસેથી મંજૂરી મેળવવી જરૂરી છે.

૨. ઉપર સંદર્ભ-૧ પર ઉલ્લેખિત તારીખ ૧૦/૦૪/૨૦૦૬ ના હુકમના અનુસંધાનમાં, અરજદાર ટાટા કેમિકલ્સ લિ., મીઠાપુરે, ઉપર સંદર્ભ-૨ પર ઉલ્લેખિત અરજીઓ મારફતે રજૂઆતો સુપરત કરી હતી, જેમાં એવું જણાવ્યું હતું કે ૧૯૮૨ ની સ્થિતિ મુજબ ગંદા પાણીના નિકાલની વ્યવસ્થા કાર્યરત હોવાના પૂરતા પુરાવા છે. તેઓએ તેમના અધિકારો/દાવાઓને માન્ય રાખવા માટે રિવ્યૂ અરજીઓ સુપરત કરી હતી. અરજદાર કંપની તરફથી મળેલ રજૂઆતો, સમર્થન આપતા પુરાવાઓ સાથે, ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૨૪(૨)(સી) ની જોગવાઈઓ મુજબ પુનર્વિચારણા અને યોગ્ય નિર્ણય માટે પ્રિન્સિપલ ચીફ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ્સ અને ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડન, ગુજરાત રાજ્ય, ગાંધીનગરને મોકલવામાં આવી હતી.

૩. ઉપર સંદર્ભ-૩ પર ઉલ્લેખિત પ્રિન્સિપલ ચીફ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ્સ અને ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડન, ગુજરાત રાજ્ય, ગાંધીનગરના તારીખ ૦૬/૦૨/૨૦૦૭ ના રિપોર્ટ મુજબ, કંપની દ્વારા રાસાયણિક કચરાના સંગ્રહ માટે આરંભડા ગામના સર્વે નં. ૪૮ વાળી જમીન સંપાદિત કરવામાં આવી હતી.

સમય જતાં, જેમ સર્વે નં. ૪૮ નો વિસ્તાર રાસાયણિક કચરાથી ભરાઈ ગયો, કંપનીએ સર્વે નં. ૪૮ ની અડીને આવેલા મરીન સેન્ક્યુરી એરિયામાં કચરો ડમ્પ કરવાનું શરૂ કર્યું. આ બાબત પ્રકાશમાં આવતા, વર્ષ ૧૯૮૭ માં આસિસ્ટન્ટ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ્સ, જામનગર દ્વારા ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ હેઠળ ગુનો દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. તે સમયે, દબાણવાળો વિસ્તાર આશરે ૪૦ હેક્ટર હતો. ત્યારબાદ, ૧૭/૦૮/૨૦૦૧ ના રોજ કરવામાં આવેલ પંચનામું (સ્પોટ મેમોરેન્ડમ) મુજબ, જેમાં કંપનીના અધિકારીઓ પણ હાજર હતા અને સંમત હતા, કંપનીનો અગાઉનો દબાણવાળો વિસ્તાર વધીને ૧૦૦ હેક્ટર થઈ ગયો હતો. વધુમાં, માનનીય હાઈકોર્ટ સમક્ષ પડતર કેસ નં. એસસીએ નં. ૫૪૬૫/૧૯૮૭ માં આપવામાં આવેલા મનાઈ હુકમનો દુરુપયોગ કરીને આરંભડાના સર્વે નં. ૪૮ ની અડીને આવેલા મરીન સેન્ક્યુરી એરિયાના આશરે ૪૦ હેક્ટરમાં રાસાયણિક કચરાનું ડમ્પિંગ ચાલુ છે. આમ, સર્વે નં. ૪૮ ની બહાર મરીન સેન્ક્યુરી એરિયામાં કંપની દ્વારા મોટા પાયે રાસાયણિક કચરાનું ડમ્પિંગ સેન્ક્યુરી એરિયામાં દબાણ સમાન છે અને તે ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ હેઠળ એક ગુનો છે. આ સંજોગોમાં, કંપનીને સેન્ક્યુરી એરિયામાં રાસાયણિક કચરો ડમ્પ કરવાનો કે પાઈપલાઈન્સ નાખવાનો કોઈ અધિકાર નથી. તેથી, એવો અભિપ્રાય આપવામાં આવ્યો હતો કે તેમની અરજી સ્વીકારવા પાત્ર નથી.

જ. ઉપર જણાવેલ એકંદર વિગતોના આધારે, પ્રિન્સિપલ ચીફ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ્સ અને ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડન, ગુજરાત રાજ્ય, ગાંધીનગરે સ્પષ્ટતા કરી છે કે અરજદાર ટાટા કેમિકલ્સ લિ. દ્વારા ગંદા પાણીના નિકાલની વ્યવસ્થાના ભાગરૂપે બનાવવામાં આવેલી ચેનલ ૧૯૮૨ પહેલા અસ્તિત્વમાં ન હતી અને આ ચેનલ મરીન સેન્ક્યુરી એરિયાની જાહેરાત પછી બનાવવામાં આવી હતી. આ અભિપ્રાયને ધ્યાનમાં રાખીને, અરજદાર ટાટા કેમિકલ્સ લિ. ની (સંદર્ભ-૨ પર ઉલ્લેખિત) તારીખ ૦૮/૦૫/૨૦૦૬ અને ૧૪/૦૮/૨૦૦૬ ની રિવ્યૂ અરજીઓને અસ્વીકાર્ય ગણવા માટે સંદર્ભ-૪ મારફતે હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. અરજદાર કંપનીને સરકારના વન અને પર્યાવરણ વિભાગ પાસેથી ઔપચારિક પરવાનગી મેળવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો.

પ. હાલની મેટર બાબતે, અરજદાર કંપનીએ માનનીય ગુજરાત હાઈકોર્ટમાં સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન (એસસીએ) નં. ૨૬૫૩૦/૨૦૦૬ દાખલ કરેલ છે. સદર કાર્યવાહીમાં, તેઓએ તાજેતરમાં ઉપર સંદર્ભ-૫ પર ઉલ્લેખિત તેમની અરજીઓ બાબતે નિર્ણયની વિનંતી કરતી એક સુધારા અરજી સુપરત કરી છે. તેમની અરજી સાથે, અરજદાર કંપનીએ ઇન્ડિયન નેશનલ સેન્ટર ફોર ઓશન ઇન્ફોર્મેશન સર્વિસિસ (INCOIS) ના રિપોર્ટની એક નકલ સુપરત કરી છે, જેમાં સેટેલાઈટ ડેટા મારફતે લેવામાં આવેલા ૧૯૭૩, ૧૯૭૯, ૧૯૮૯ અને ૧૯૯૯ ના ચિત્રો પર આધારિત રિપોર્ટનો સમાવેશ થાય છે. ૧૯૮૨ પછીના ચિત્રો

બાબતે કોઈ વિચારણા જરૂરી નથી. ૧૯૭૩ અને ૧૯૭૯ માટે સુપરત કરાયેલા ચિત્રો માત્ર સમયના કોઈ ચોક્કસ બિંદુ માટેની સ્થિતિ રજૂ કરે છે. આવા ચિત્રોના આધારે તે સમયની ચોક્કસ સાઈટની સ્થિતિની ચકાસણી આ તબક્કે કરી શકાય નહીં. વધુમાં, આવા ચિત્રોના આધારે, દસ્તાવેજ પુરાવા મારફતે એવો કોઈ આધાર મળતો નથી કે ગંદા પાણીના નિકાલની વ્યવસ્થા સતત અને કાયદેસર હતી. અરજદાર કંપનીએ નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઓશનોગ્રાફી (NIO) ના તારીખ ૦૭/૦૬/૧૯૮૦ ના પત્રની સાથે સંસ્થાના નિષ્ણાતો દ્વારા કરવામાં આવેલા સાઈટ ઇન્સ્પેક્શન રિપોર્ટની નકલ સુપરત કરી છે. ૨૮/૦૫/૧૯૮૦ ના રોજ NIO ના નિષ્ણાતો દ્વારા લેવામાં આવેલી મુલાકાતનો રિપોર્ટ કોઈની સહી દ્વારા અધિકૃત નથી. ઉપરાંત, સંસ્થાના તારીખ ૦૭/૦૬/૧૯૮૦ ના પત્રની વિગતો મુજબ, અરજદાર કંપનીએ કોઈ વધુ ચર્ચાઓ કરી હતી કે કેમ અથવા કોઈ જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરી હતી કે કેમ તે બાબતે કોઈ વિગતો સ્પષ્ટ નથી. તે શક્યતાને નકારી શકાય નહીં કે આ સંસ્થાના નિષ્ણાતોને સાઈટ ઇન્સ્પેક્શન કરવા માટે ફરજ પાડવામાં આવી હતી કારણ કે તે સમયે કોઈ વાંધાજનક સ્થિતિ ઊભી થઈ હતી. સંસ્થાના સાઈટ ઇન્સ્પેક્શન રિપોર્ટ પછીની કાર્યવાહી અધૂરી છે. આવા રિપોર્ટના આધારે અરજદારના અધિકાર/દાવાને સ્વીકારી શકાય નહીં. સંપાદન મારફતે ફાળવવામાં આવેલી જમીન અને વેચાણ મારફતે ફાળવવામાં આવેલી સરકારી જમીન મરીન સેન્ક્યુરી એરિયામાં આવતી નથી. માનનીય મંત્રીના પત્રને સરકાર તરફથી કોઈ મંજૂરી ગણી શકાય નહીં. સરકારી જમીનની

ઔપચારિક મંજૂરી વિના આશરે ૨૦૦ હેક્ટર વિસ્તારને રાસાયણિક કચરાના ઉપયોગ માટે માન્ય કરી શકાય નહીં. તે સમયે રાસાયણિક કચરાના નિકાલ માટે યોગ્ય ધોરણો જાળવવામાં આવ્યા હતા તે દર્શાવવા માટે કોઈ સ્વીકાર્ય પુરાવા રજૂ કરવામાં આવ્યા નથી. રાસાયણિક કચરો દરિયાઈ જીવોને પ્રતિકૂળ અસર કરે છે તેવી શક્યતાને નકારી શકાય નહીં. માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતની માર્ગદર્શિકા મુજબ, તે માત્ર વ્યાજબી અને યોગ્ય છે કે અરજદાર કંપની સરકાર પાસેથી મંજૂરી મેળવવા માટે ઔપચારિક પ્રક્રિયાને અનુસરે. પરિણામે, અરજદાર કંપનીની તારીખ ૨૪/૧૦/૨૦૦૬ અને ૧૦/૦૨/૨૦૦૭ ની અરજીઓમાં કરવામાં આવેલી રજૂઆતો અસ્વીકાર્ય તરીકે અત્રેથી નામંજૂર કરવામાં આવે છે. અરજદાર કંપનીને સરકારના વન અને પર્યાવરણ વિભાગ પાસેથી મંજૂરી મેળવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

૭૦. આ તબક્કે, અમે રાજ્ય – સામાવાળા નં. ૧ ની એફિડેવિટ ઇન રિપ્લાય સાથે દાખલ કરાયેલ પેપર-બુકના પાના નં. '૩૩૮' પરના તારીખ ૧૭.૦૮.૨૦૦૧ ના પંચ રોજકામની સામગ્રી નોંધી શકીએ જે અરજદારના પ્રતિનિધિની હાજરીમાં કબૂલાત મુજબ તૈયાર કરવામાં આવેલ છે, પ્રશ્નવાળી સાઈટના સંયુક્ત નિરીક્ષણ પર પ્રશ્નવાળા વિસ્તારની સ્થિતિ નોંધે છે, જે સ્પષ્ટપણે નીચે મુજબ નોંધે છે:—

અંગ્રેજી ભાષાંતર

તે મુજબ, અમો, ઉપર ઉલ્લેખિત સાક્ષીઓ, રેન્જ ફોરેસ્ટ ઓફિસર, એમ.એન.પી. (મરીન નેશનલ પાર્ક), ઢ્ઞારકા, અને ટાટા કેમિકલ્સ લિમિટેડના અધિકારીઓ ઢ્ઞારા આજે રૂબરૂમાં અમને આપવામાં આવેલી સમજણ મુજબ, અમારી પોતાની સ્વતંત્ર ઇચ્છાથી ઉપરોક્ત સાઈટ પર હાજર છીએ. રેન્જ ફોરેસ્ટ ઓફિસર, એમ.એન.પી., ઢ્ઞારકાના ૨૦૦૧-૦૨ ના હુકમ નં. ક/જેએમએન/૨૪, તારીખ ૧૩/૦૮/૨૦૦૧ ના અનુસંધાનમાં, ફોરેસ્ટ કન્ઝર્વેટરની કચેરી, જામનગરના સર્વેચર ઢ્ઞારા ઉપરોક્ત વિસ્તારની માપણી કરવામાં આવી છે; તે મુજબ, માપણી દરમિયાન રૂબરૂ હાજર રહેલા સ્થાનિકોને તે સારી જણાઈ.

તેના નકશામાં, ભૂરી લીટીથી ચિહ્નિત થયેલો વિસ્તાર ૫૦૦ મીટર x ૮૦૦ મીટર = ૪૦ હેક્ટર છે. આ વિસ્તાર હાઈકોર્ટ કેસ નં. ૫૪૬૫/૧૯૮૭ ને લગતો છે. આ વિસ્તારમાં, ઉચ્ચ સ્તરનો કિલનિકલ ઔદ્યોગિક રાસાયણિક કચરો ઘન સ્વરૂપમાં પડેલો છે. આ વિસ્તાર તેની જૂની, મૂળ (જેમ છે તેમ / યથાસ્થિતિ) સ્થિતિમાં હોય તેવું લાગે છે.

તે વિસ્તારની ઉત્તર, પૂર્વ અને દક્ષિણ બાજુઓની નજીક, કુલ વિસ્તાર ૬૦ હેક્ટર જેટલો થાય છે. તેને નકશામાં લાલ રંગથી ચિહ્નિત કરવામાં આવ્યો છે. તે

વિસ્તારમાં, તે સફેદ કાંપ (પોપડો/સ્લરી) ના સ્વરૂપમાં જોવા મળે છે. અમો બધા આની સાથે સંમત છીએ.

અમો સાક્ષીઓની હાજરીમાં ટાટા કેમિકલ્સ લિમિટેડ, મીઠાપુરના અધિકારીઓ દ્વારા જણાવ્યા મુજબ, ૧૯૮૭ પહેલા આ વિસ્તારમાંથી તેમની ચેનલ પસાર થતી હતી. આ ચેનલ મારફતે, પ્રવાહી સ્વરૂપમાં ઔદ્યોગિક રાસાયણિક કચરો ગુજરાત પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડના નિયમો અનુસાર દરિયામાં વહે છે. સદર ચેનલના બંને કિનારે ઘન કચરો પડેલો છે, જે ૧૯૮૭ પહેલાથી ત્યાં પડેલો છે.

બાકીના વિસ્તારમાં, એટલે કે સફેદ કાંપ (પોપડો/સ્લરી) વાળા વિસ્તારમાં, ચેનલના ભાગ સિવાયના વિસ્તારોમાં ઊંચી અને નીચી ભરતીમાંથી દરિયાનું પાણી પ્રવેશે છે. તેઓ જણાવે છે કે સફેદ કાંપ (પોપડો/સ્લરી) નો ભાગ કંપની દ્વારા ડમ્પ કરવામાં આવ્યો નથી.

આ રોજકામમાં ઉલ્લેખિત સફેદ કાંપ (પોપડો/સ્લરી) ના ભાગમાં ખરેખર શું છે તે લેબોરેટરી પરીક્ષણ પછી જ કહી શકાય; વધુમાં, કંપની દ્વારા તેમની લેબોરેટરીમાં હાથ ધરવામાં આવેલો ટેસ્ટ રિપોર્ટ આ સાથે બિડાણ કરેલ છે.

ઉપરોક્ત ૪૦ હેક્ટર વિસ્તારમાં જોવા મળતો રંગ ૫૦ હેક્ટર વિસ્તારના ભાગના

રંગથી અલગ લાગે છે. તે માટેનો નકશો આ સાથે બિડાણ કરેલ છે.

અમો, સાક્ષીઓ/અધિકારીઓએ, ઉપરોક્ત રોજકામ સ્વસ્થ મનથી અને કોઈપણ ડર અથવા પક્ષપાત વિના વાંચ્યા અને સાંભળ્યા પછી લખાવ્યું છે. તેની સાચી હોવાના સાક્ષીમાં, અમે કોઈપણ નશાની અસર હેઠળ આવ્યા વિના અમારી પોતાની સ્વતંત્ર ઇચ્છાથી નીચે અમારી સહીઓ કરીએ છીએ."

૭૧. અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઓશનોગ્રાફી (NIO) ના તારીખ ૦૭.૦૬.૧૯૮૦ ના રિપોર્ટનો વધુ સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો એવું રજૂ કરવા માટે કે સદર રિપોર્ટ પણ દર્શાવે છે કે અરજદાર ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોનમાં ગંદુ પાણી છોડતો હતો. સદર રિપોર્ટની સામગ્રી પણ નીચે મુજબ કાઢવામાં આવે છે:—

"ટાટા કેમિકલ્સ લિમિટેડની મુલાકાતનો રિપોર્ટ. મીઠાપુર (ગુજરાત)

મુલાકાતીઓ: ડો.બી.એન.પ્રભુ અને શ્રી એસ.એન.ગજભિયે.

મુલાકાતનો હેતુ: મીઠાપુરના દરિયાકાંઠાના પ્રદેશમાં હાથ ધરવાના સૂચિત સર્વેક્ષણ કાર્ય અંગે ચર્ચા કરવા.

તારીખ : ૨૮મી મે ૧૯૮૦.

બોલાવેલા વ્યક્તિઓ:

(૧) શ્રી એમ.કે.વડગામા (ડેવલપમેન્ટ મેનેજર)

(૨) ડો.વી.એન.રાવ (રિસર્ચ ડિવિઝન)

(૩) ડો.શર્મા (ચીફ કેમિસ્ટ)

(૪) શ્રી ગણપતિ (રિસર્ચ)

મીઠાપુર ખાતે ટાટા કેમિકલ્સ લિ., સોડા એશનું ઉત્પાદન કરતું એક વિશાળ ઔદ્યોગિક સંકુલ છે. તેઓ ભારતમાં ઉત્પાદિત સોડા એશની કુલ માત્રાના લગભગ અડધા ભાગનું ઉત્પાદન કરે છે. આ ઔદ્યોગિક સંકુલમાં સોડા એશ સોલ્વેની પ્રક્રિયા દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રક્રિયા માટે જરૂરી મોટા પ્રમાણમાં સોડિયમ ક્લોરાઇડ તેમના પોતાના સોલ્ટ પેનમાંથી મેળવવામાં આવે છે અને ચૂનાનો પથ્થર પોરબંદરમાંથી મેળવવામાં આવે છે. પ્રોસેસ પ્લાન્ટ દરરોજ આશરે ૧૧૦૦૦ કિલો-લિટર ગંદુ પાણી ઉત્પન્ન કરે છે, જે હાલમાં પાઈપલાઈન (ફેક્ટરીથી લગભગ ૪ કિમી દૂર) મારફતે કચ્છના અખાતમાં છોડવામાં આવે છે. પાઈપલાઈન કિનારે પૂરી થાય છે અને ત્યારબાદ પ્લાન્ટમાંથી નીકળતા ગંદા પાણીને કેનાલ મારફતે દરિયામાં વહેવા દેવામાં આવે છે.

આ સોડા એશ એફ્લુઅન્ટ ઉપરાંત, હીટ ટ્રાન્સફર પ્લાન્ટ્સમાંથી કૂલિંગ વોટર

અને સોલ્ટ વર્ક્સમાંથી સ્લજ પાણી આ બિંદુએ છોડવામાં આવે છે. તાજા પાણીના પુરવઠાની અછતના કારણે, દરિયાના પાણીનો ફૂલિંગ વોટર તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવી રહ્યો છે.

એક્સલુઅન્ટની લાક્ષણિકતાઓ :

(૧) સોડા એશ એક્સલુઅન્ટ: (બે પાઈપલાઈન્સ)

દરરોજ છોડવામાં આવતા એક્સલુઅન્ટની માત્રા: ૧૧,૦૦૦ કિલોલિટર. પી.એચ.

(PH) : ૧૧.૦

તાપમાન : ૬૦-૭૦°C સસ્પેન્ડેડ સોલિડ્સ: ૧ x ૧૦૫ મિલિગ્રામ/૧.

(૨) ફૂલિંગ વોટર એક્સલુઅન્ટ :

દરિયાના પાણીનો ફૂલિંગ વોટર તરીકે ઉપયોગ થાય છે અને ગરમ પાણી કિનારે બીજી પાઈપલાઈન મારફતે છોડવામાં આવે છે અને કેનાલ મારફતે દરિયામાં વહે છે.

(૩) સોલ્ટ વર્ક્સમાંથી સ્લજ:

સોલ્ટ વર્ક્સમાંથી નીકળતો સ્લજ પાણી કિનારે કેનાલ મારફતે દરિયામાં (અલગ પાઈપ) જવા દેવામાં આવે છે.

ગંદા પાણીનો મોટો ભાગ સોડા એશ એફ્લુઅન્ટ (૧૧૦૦૦ કિલોલિટર) છે અને તેમાં ખૂબ જ વધુ માત્રામાં સસ્પેન્ડેડ સોલિડ્સ હોય છે. સસ્પેન્ડેડ સોલિડ્સમાં મુખ્યત્વે પ્રક્રિયામાં ઉપયોગમાં લેવાતા ચૂનાના પથ્થરની અશુદ્ધિઓ હોય છે. ખૂબ જ વધુ સસ્પેન્ડેડ સોલિડ્સને કારણે, નિકાલમાં જે મુખ્ય સમસ્યાનો સામનો કરવો પડે છે, તે પાઇપલાઇનનું બંધ થવું અને બીચને ખરાબ કરવાનું છે. પાઇપલાઇનની અંદરના થાપણો હાલમાં ભૌતિક માધ્યમો દ્વારા દૂર કરવામાં આવી રહ્યા છે. તેમજ સસ્પેન્ડેડ લોડ દ્વારા પાઇપલાઇન્સ બંધ થવાની આ સમસ્યાને કારણે બે પાઇપલાઇન્સની જરૂરિયાત ઉભી થઈ છે.

મીઠાપુરની વસ્તી લગભગ ૨૦૦૦૦ છે અને રહેણાંક ક્ષેત્રોમાંથી નીકળતો કચરો અરબી સમુદ્રમાં છોડવામાં આવી રહ્યો છે. અહીં પણ, ડિસ્ચાર્જ પોઇન્ટ કિનારે છે અને ગટરને બીચ પર વહેવા દેવામાં આવે છે.

સિમેન્ટના ઉત્પાદનમાં ઘટક તરીકે, કિનારા પર બનેલા સસ્પેન્ડેડ સોલિડ્સના થાપણોની યોગ્યતા શોધવા માટે ટાટા કેમિકલ્સ લિમિટેડે સિમેન્ટ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટનો સંપર્ક કર્યો હતો. CRI દ્વારા થાપણનું પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું અને તે અયોગ્ય જાણાયું હતું. હવે ટીસીએલએ થાપણોનો રસ્તા બનાવવા માટે ઉપયોગ થઈ શકે કે કેમ તે જાણવા માટે સેન્ટ્રલ રોડ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટનો સંપર્ક કર્યો છે. ટીસીએલ સેડિમેન્ટેશન ટાંકીમાં સોડા એશ એફ્લુઅન્ટની ટ્રીટમેન્ટ કરવા

માટે પણ અનિચ્છા ધરાવે છે, કારણ કે અહીં ફરીથી તેઓને સ્લજ નિકાલની સમસ્યાનો સામનો કરવો પડશે. તેઓએ આ કચરાના એસિડ ટ્રીટમેન્ટ પર પણ કેટલાક કામ કર્યા છે. આ ટ્રીટમેન્ટની કાર્યક્ષમતા અજ્ઞાત કારણોસર ખૂબ જ ઓછી હોવાનું જાણવા મળ્યું છે.

બંને નિકાલ સાઈટ્સ અને આસપાસના વિસ્તારોની મુલાકાતો લેવામાં આવી હતી. બંને સ્થળોએ દરિયાકાંઠાનો પ્રદેશ છીછરો છે. નીચા પાણીની રેખાથી લગભગ ૫૦૦ મીટર સુધી પાણીની ઊંડાઈ માત્ર ૧ મીટર છે અને ડિસ્ચાર્જ પોઈન્ટ્સ દરિયાકાંઠે હોવાથી ગંદા પાણીનું દરિયાના પાણી સાથે યોગ્ય મિશ્રણ થતું નથી. કુલ સસ્પેન્ડેડ લોડનો એક ભાગ દરિયામાં ડિસ્ચાર્જના પ્રવાહ માટે ખોદવામાં આવેલી કેનાલમાં પણ સ્થાયી થયો હતો, જેને ફરીથી ભૌતિક માધ્યમો દ્વારા દૂર કરવામાં આવી રહ્યો છે.

ટિપ્પણીઓ:

દરિયાકાંઠાના પ્રદેશમાં ઉચ્ચ તીવ્રતાના સસ્પેન્ડેડ લોડને છોડવાની સલાહ આપવામાં આવતી નથી કારણ કે તે સ્પાનિંગ બેન્થિક પ્રાણીઓને કાયમી નુકસાન પહોંચાડી શકે છે. લોડ ઘટાડવા અને તાપમાન ઘટાડવા માટે પ્રી-ટ્રીટમેન્ટ તેથી જરૂરી છે. પ્રાથમિક સ્ક્રીનિંગ અને/અથવા સેટલિંગ દ્વારા દૂર કરવાની બાબત જોવી જોઈએ. કેટલાક લોડને ઓગાળવા માટે કચરાની એસિડ

ટ્રીટમેન્ટનો વિગતવાર અભ્યાસ પણ મદદરૂપ સાબિત થઈ શકે છે.

વિસ્તારમાં બેકગ્રાઉન્ડ લેવલ નક્કી કર્યા પછી અને પ્રદેશની ઉત્પાદકતાનો અભ્યાસ કર્યા પછી જ સ્વીકાર્ય સસ્પેન્ડેડ લોડ નક્કી કરી શકાય છે.

ટ્રીટ કરાયેલા ગંદા પાણીને એવા બિંદુએ યોગ્ય રીતે છોડવું પડશે જે પ્રદેશના વિગતવાર મોસમી હાઈડ્રો-ગ્રાફિક સર્વેક્ષણ પછી જ નક્કી કરી શકાય છે. પરિભ્રમણ પેટર્ન પ્રવાહો, મંદન અને વિખેરાઈ જવાની લાક્ષણિકતાઓ, સ્તરીકરણ જેવા પરિબળોનું મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ. ભવિષ્યની સરખામણીઓ માટે પ્રદેશ માટે ભૌતિક-રાસાયણિક પરિમાણો પર બેઝ-લાઈન ડેટા પણ એકત્રિત કરવા જોઈએ."

૭૨. તારીખ ૧૭.૦૮.૨૦૦૧ ના રોજકામ / સાઈટ વિક્રિટ રિપોર્ટ પર ટિપ્પણી કરતા, અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા ભારપૂર્વક એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે સદર રિપોર્ટ પણ દર્શાવે છે કે ૪૦ હેક્ટરમાં (કુલ ૧૦૦ હેક્ટરમાંથી) પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં રહેલા થાપણો હતા, જે વિસ્તારનો ઉપયોગ સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૫૪૬૫/૧૯૮૭ માં આ કોર્ટના યથાસ્થિતિના હુકમો મુજબ કરવામાં આવી રહ્યો હતો. તેનાથી આગળના બાકીના ૬૦ હેક્ટર ઊંચી ભરતી દરમિયાન વિસ્તારમાં આવતા દરિયાના પાણીને કારણે સફેદ સ્તરીની હાજરી દર્શાવતા હતા.

૭૩. એફિડેવિટ ઇન રિપ્લાયના ભાગ, પેપર-બુકના પાના નં. '૩૪૧' પર નકશો મૂકતા, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે તેમાંના ટપકાવાળા વિસ્તારમાં, સફેદ રંગની સ્લરી હોવાનું નોંધાયું હતું અને ટપકાવાળો અને ત્રાંસી રેખાઓવાળો વિસ્તાર બંને એવા વિસ્તારો છે, જ્યાંથી અરજદારની ચેનલો પસાર થતી હતી, વર્ષ ૧૯૮૨ પહેલા જ્યારે પ્રશ્નવાળા વિસ્તારને ધ ફોરેસ્ટ એક્ટ હેઠળ "મરીન સેન્કચ્યુરી" તરીકે નોટિફિકેશન દ્વારા લાવવામાં આવ્યો છે.

૭૪. વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ દ્વારા દર્શાવ્યા મુજબ, રેન્જ ફોરેસ્ટ ઓફિસર દ્વારા તૈયાર કરાયેલા સદર નકશાના અવલોકન પરથી, ટપકાવાળી અને ત્રાંસી લીટી દ્વારા આવરી લેવાયેલો વિસ્તાર સર્વે નં. ૪૮ ની બહાર છે, જે જમીન અરજદારની માલિકીની છે.

૭૫. ૧૩.૧૦.૧૯૮૭ ના રોજ અરજદારની તરફેણમાં ફકરા નં. ૭(સી) ની શરતોમાં આપવામાં આવેલ એડ-ઇન્ટરિમ રિલીફ સામાવાળાઓને અરજદાર નં. ૧ (ટીસીએલ) ને મીઠાપુર ખાતેની તેની ફેક્ટરીમાંથી ઔદ્યોગિક એફ્લુઅન્ટ્સ અથવા ગંદુ પાણી છોડવાથી અટકાવવા માટે અને સામાવાળા નં. ૩ ના તારીખ ૨૩.૦૩.૧૯૮૭ ના પત્રમાં ઉલ્લેખિત આશરે ૪૦ હેક્ટર જમીનમાં તેના માટે જરૂરી અથવા આકસ્મિક કોઈપણ કૃત્ય કરવાથી અટકાવવા માટે અને ધ ઇન્ડિયન

ફોરેસ્ટ એક્ટ, ૧૯૨૭ અને / અથવા સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ હેઠળ અરજદાર નં. ૧ (ટીસીએલ) સામે ધમકી આપ્યા મુજબ ફોજદારી કાર્યવાહી શરૂ કરવા અથવા કાર્યવાહી કરવાથી અટકાવવા માટે હતી, રિટ પિટિશનની ૦૯.૧૧.૧૯૮૭ ના રોજ પરત કરવા પાત્ર એડમિશન માટેની નોટિસની સુનાવણી પડતર હોય, જે પેપર-બુકના પાના નં. '૧૭૦' પરના એનેક્સર 'ઝેડ-૧' પરથી સ્પષ્ટ છે.

૭૬. જોકે, સદર રિટ પિટિશનને અરજદાર દ્વારા કરવામાં આવેલી અરજના આધારે તારીખ ૦૭.૦૫.૨૦૦૯ ના હુકમ મારફતે પાછી ખેંચેલી તરીકે કાઢી નાખવામાં આવી હતી, જે નીચે મુજબ વંચાય છે:—

"સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૨૬૫૩૦/૨૦૦૬ માં સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૩૮૩૭/૨૦૦૯ માં વિદ્વાન સિંગલ જજ દ્વારા પસાર કરાયેલા તારીખ ૨૯.૪.૦૯ ના હુકમનું અવલોકન કર્યું. વિદ્વાન સિંગલ જજ દ્વારા પસાર કરાયેલા તારીખ ૨૯.૪.૦૯ ના સદર હુકમને ધ્યાનમાં રાખીને, અરજદારો તરફે વિદ્વાન કાઉન્સેલ આ પિટિશન પાછી ખેંચવાની માંગ કરે છે. પરવાનગી મંજૂર. તે મુજબ નિકાલ કરવામાં આવ્યો."

૭૭. અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલની રજૂઆત એવી છે કે આ કોર્ટ

દ્વારા હાલની પિટિશનમાં પસાર કરાયેલા તારીખ ૨૯.૦૪.૨૦૦૯ ના હુકમને ધ્યાનમાં રાખીને ૧૯૮૭ ની અગાઉની પિટિશન પાછી ખેંચવાની માંગ કરવામાં આવી હતી, જેના દ્વારા ૧૯૮૨ અને ૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશનને પડકારવા માટેની અરજ માંગતી મુખ્ય પિટિશનમાં સુધારાની માંગ કરવામાં આવી હતી. અમારી સમક્ષ મૂકવામાં આવેલો તારીખ ૨૯.૦૪.૨૦૦૯ નો હુકમ પણ નીચે મુજબ કાઢવા માટે સુસંગત છે:—

"૧. અરજદારો – મૂળ અરજદારોએ આ પિટિશનના ફકરા ૧૭ અને ૧૮ માં સુપરત કર્યા મુજબ કારણો અને અરજ રજૂ કરીને મુખ્ય પિટિશનમાં સુધારો માંગતી આ અરજી દાખલ કરી છે. ગુજરાત રાજ્ય તરફે હાજર રહેલા વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ શ્રી કમલ ત્રિવેદીએ રજૂઆત કરી છે કે આ જ નિવેદનો અને અરજ સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલિકેશન નં. ૫૪૬૫/૧૯૮૭ ની પિટિશનમાં કરવામાં આવ્યા છે જે ડિવિઝન બેન્ચ સમક્ષ પડતર છે. અરજદારો મૂળ અરજદારો તરફે હાજર રહેલા વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ શ્રી કે.બી.નાનાવટી, રજૂઆત કરે છે કે આ કોર્ટ સમક્ષ શ્રી ત્રિવેદી દ્વારા કરવામાં આવેલા નિવેદનના આધારે અરજદારો ડિવિઝન બેન્ચ સમક્ષથી સદર પિટિશન પાછી ખેંચી લેશે કે ૬.૫.૨૦૦૯ સુધી રાજ્ય સરકાર દ્વારા કોઈ વધુ પગલાં લેવામાં આવશે નહીં. શ્રી ત્રિવેદીએ યોગ્ય રીતે નિવેદન કર્યું છે કે ૬.૫.૨૦૦૯ સુધી કોઈ પગલાં લેવામાં આવશે નહીં.

૨. ઉપરોક્ત હકીકતોને ધ્યાનમાં રાખીને, હાલની અરજીમાં અરજ કરેલ સુધારો મંજૂર કરવામાં આવે છે. અરજદારો પ.પ.૨૦૦૯ ના રોજ અથવા તે પહેલાં સુધારો હાથ ધરશે.

૩. કચેરીને મુખ્ય પિટિશન એટલે કે સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૨૬૫૩૦/૨૦૦૬ અને સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૩૮૩૮/૨૦૦૯ ને ૬.૫.૨૦૦૯ ના રોજ બપોરે ૨:૦૦ કલાકે વધુ સુનાવણી માટે મૂકવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે."

૭૮. અમે નોંધી શકીએ કે તારીખ ૦૭.૦૫.૨૦૦૯ ના હુકમ મારફતે ૧૯૮૭ ની રિટ પિટિશન પાછી ખેંચ્યા પછી, હાલની પિટિશનમાં યથાસ્થિતિનો વચગાળાનો હુકમ ૧૧.૦૫.૨૦૧૦ ના રોજ નીચેની રીતે પસાર કરવામાં આવ્યો છે:—

"પક્ષકારો તરફે વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા.

૩૯ ૨૩મી જૂન, ૨૦૧૦ ના રોજ પરત કરવા પાત્ર. વચગાળાની રાહત તરીકે, આજની સ્થિતિએ યથાસ્થિતિ જાળવવામાં આવે. સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૧૩૦૮૦/૨૦૦૯ ની મુખ્ય પિટિશન સાથે સુનાવણી કરવામાં આવે. સીધી બજવણીની પરવાનગી છે."

૭૯. જોકે, ૧૧.૦૫.૨૦૧૦ પહેલા, આ કોર્ટ દ્વારા તારીખ ૨૯.૦૪.૨૦૦૯ ના હુકમમાં વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલનું નોંધાયેલ નિવેદન કે રાજ્ય સરકાર દ્વારા અરજદાર સામે કોઈ વધુ પગલાં લેવામાં આવશે નહીં, તે ચાલુ રહ્યું હતું. હકીકત એ છે કે અરજદારે વર્ષ ૧૯૮૭ થી આજ દિન સુધી આ કોર્ટ દ્વારા સમયાંતરે પસાર કરાયેલા વચગાળાના હુકમોના આધારે ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટ ગંદુ પાણી છોડવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું.

૮૦. અરજદારનો કેસ એવો પણ છે કે પ્રશ્નવાળી જમીનમાં અધિકારોના સમાધાન માટેના અરજદારના દાવાને INCOIS ના ૨૦૧૩-૧૪ ના રિપોર્ટને ધ્યાનમાં રાખીને તારીખ ૩૦.૦૪.૨૦૧૩ ના હુકમ મારફતે ફોરેસ્ટ સેટલમેન્ટ ઓફિસર નામની વન સત્તાધિકારી દ્વારા માન્ય રાખવામાં આવ્યો છે. સિવિલ એપિલિકેશન નં. ૧૨૯૧/૨૦૧૭ સાથે રેકૉર્ડ પર લાવવામાં આવેલ સદર હુકમ અમારી સમક્ષ એ ભારપૂર્વક રજૂ કરવા માટે મૂકવામાં આવ્યો છે કે ૨૦૧૩-૧૪ ના કેસ નં. ૧ માં ફોરેસ્ટ સેટલમેન્ટ ઓફિસરનો સદર ઠરાવ ૧૯૬૩ થી એટલે કે વિસ્તારને મરીન સેન્કચ્યુરીમાં જાહેર કરવાના નોટિફિકેશનની તારીખ પહેલાં ગંદા પાણીના નિકાલની સિસ્ટમના અસ્તિત્વ વિશે સામાવાળાની કબૂલાતને સ્પષ્ટપણે પ્રતિબિંબિત કરે છે.

૮૧. જોકે, જ્યારે અમે ફોરેસ્ટ સેટલમેન્ટ ઓફિસરના તારીખ ૩૦.૦૪.૨૦૧૩ ના હુકમમાંથી પસાર થયા છીએ, ત્યારે એ નોંધવું યોગ્ય છે કે:—

(એ) સદર હુકમ બે પરિબળો પર આધારિત છે:—

(૧) આ કોર્ટ દ્વારા પસાર કરાયેલ યથાસ્થિતિનો હુકમ;

(૨) INCOIS ના તારીખ ૧૨.૦૮.૨૦૦૬ અને ૧૯.૧૦.૨૦૦૬ ના રિપોર્ટ, જે ઉપર નોંધ્યા મુજબ પેપર-બુકના પાના નં. '૨૫૦' અને '૨૫૬' પર જોડાયેલા છે.

(બી) સદર હુકમ પોતે જ નોંધે છે કે તેમાં કરવામાં આવેલી કોઈ પણ જાહેરાત હાલની પિટિશનના પરિણામને આધીન રહેશે. તે સ્પષ્ટ છે કે ફોરેસ્ટ સેટલમેન્ટ ઓફિસર દ્વારા કોઈપણ પ્રકારની કોઈ સ્વતંત્ર તપાસ કરવામાં આવી નથી કે સદર પાસા પર કોઈ અભિપ્રાય દોરવામાં આવ્યો નથી.

૮૨. રેકૉર્ડ પરની ઉપરોક્ત સામગ્રી સાથે, અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા વધુમાં દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ગંદા પાણી / એક્સુઅન્ટ ડિસચાર્જ માટેના નવા ધોરણો માત્ર વર્ષ ૨૦૧૧ માં જ અમલમાં લાવવામાં આવ્યા હતા અને સદર ધોરણ મુજબ, અરજદારે પહેલેથી જ બંધ પાઈપલાઈન્સ નાખી છે જે (માત્ર) મે ૨૦૨૬ ના મહિનામાં કાર્યરત થશે. અને, ૧૯૬૨ થી

સમગ્ર સમય દરમિયાન, અરજદાર માત્ર જીપીસીબી દ્વારા જારી કરાયેલી સંમતિ અને નિર્દેશ મુજબ ગંદુ પાણી / એક્સલુઅન્ટ્સ છોડી રહ્યો છે.

૮૩. કોર્ટનું ધ્યાન પેપર-બુકના પાના નં. '૪૦૨' તરફ દોરવામાં આવે છે, જે ફિશરીઝ રિસર્ચ સ્ટેશન, જૂનાગઢ કૃષિ યુનિવર્સિટી, પોર્ટ ઓખાની એક્સલુઅન્ટ બાયોએસે ટેસ્ટની વિગતો છે એવું રજૂ કરવા માટે કે પરિણામોમાં માછલીઓ અને દરિયાઈ જીવોને કોઈ નુકસાન જોવા મળ્યું નથી. એ ભારપૂર્વક દલીલ કરવામાં આવે છે કે પેપર-બુકના પાના નં. '૪૬૩' (જીપીસીબીની એફિડેવિટ સાથે જોડાયેલ) પરના જીપીસીબીના તારીખ ૧૩.૦૪.૨૦૦૪ ના સંમતિ પત્રથી, ધ એર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કંટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન) એક્ટ, ૧૯૮૧ ની કલમ ૨૧ સાથે વાંચતા ધ વોટર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કંટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન) એક્ટ, ૧૯૭૪ ની કલમ ૨૫ હેઠળ મળેલી સત્તાના ઉપયોગમાં અને ધ એન્વાયર્નમેન્ટ પ્રોટેક્શન એક્ટ, ૧૯૮૬ હેઠળ ઘડવામાં આવેલ વર્ષ ૨૦૦૩ સુધી સુધારેલા ધ હેઝાર્ડસ વેસ્ટ (મેનેજમેન્ટ એન્ડ હેન્ડલિંગ) રૂલ્સ, ૧૯૮૯ ના નિયમ ૩(સી) અને ૫(પ) હેઠળ અધિકૃતતામાં જારી કરાયેલ, તેમાં નિર્ધારિત ધોરણોનું પાલન કરતા ટ્રીટ કરાયેલા એક્સલુઅન્ટને કચ્છના અખાતમાં છોડવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી. સદર સંમતિની તારીખ ૧૩.૦૪.૨૦૦૬ ના પત્ર મારફતે સમાન શરતો સાથે સમીક્ષા કરવામાં આવી હતી (પેપર-બુકના પાના નં. '૪૬૭' પર).

૮૪. પેપર-બુકના પાના નં. '૪૫૭' પર જીપીસીબીની એફિડેવિટના ફક્રા નં. '૩' નો સંદર્ભ લેતા, એ ભારપૂર્વક દલીલ કરવામાં આવે છે કે જીપીસીબીની એવી કબૂલાત છે કે બોર્ડ તરફથી ૧૩.૦૪.૨૦૦૪ ના રોજ આપવામાં આવેલ કોન્સોલિડેટેડ કન્સેન્ટ અને ઓથોરાઇઝેશન (CC&A) સમયાંતરે લંબાવવામાં આવ્યું હતું.

૮૫. અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા એ હકીકત પર ઘણો ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે જીપીસીબીએ કરછના અખાતમાં ઔદ્યોગિક એક્લુઅન્ટ / ગંદા પાણીના નિકાલ માટે સંમતિ આપી છે અને અરજદાર દ્વારા કરવામાં આવેલ ડિસ્ચાર્જ જીપીસીબી દ્વારા સમયાંતરે પસાર કરાયેલા સંમતિ હુકમોની જરૂરિયાતનું પાલન કરે છે.

૮૬. પેપર-બુકના પાના નં. '૧૭૨' નો સંદર્ભ લેતા, કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ, મરીન નેશનલ પાર્ક, ફોરેસ્ટ ઓફિસ, જામનગરને સંબોધવામાં આવેલ તારીખ ૨૧.૦૫.૨૦૦૧ ના પત્રમાં એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે અરજદાર - ટીસીએલએ મરીન સેન્કચ્યુરીમાંથી પસાર થતા કરછના અખાતમાં (દરિયામાં) ગંદા પાણીના નિકાલની સુવિધા માટે ભૂગર્ભ સબમરીન પાઇપલાઇન નાખવાને લગતો એક પ્રોજેક્ટ રિપોર્ટ સુપરત કર્યો હતો, જેમાં સ્પષ્ટ નિવેદન હતું કે પ્રોજેક્ટ દરખાસ્ત MNP માર્ગદર્શિકા અને સુરક્ષિત નિકાલ માટે નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ

ઓશનોગ્રાફી (NIO) અને જીપીસીબીની ભલામણને અનુરૂપ છે, સાથે યોગ્ય મંજૂરી માટે વહેલી તકે તેના પર પ્રક્રિયા કરવા માટેની અરજ છે.

૮૭. પાના નં. '૧૭૩' થી '૨૧૮' પર જોડાયેલા જીપીસીબી દ્વારા સમયાંતરે જારી કરાયેલા સંમતિ હુકમો એ ભારપૂર્વક દલીલ કરવા માટે અમારી સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યા છે કે જીપીસીબીએ એક્સુઅન્ટ ડિસ્ચાર્જની માત્રા અને ધોરણો / પરિમાણો સાથે એક્સુઅન્ટના ડિસ્ચાર્જ માટે સંમતિ આપી છે, જે હંમેશા જીપીસીબી દ્વારા નિર્ધારિત અનુમતિપાત્ર મર્યાદામાં હોવાનું જાણવા મળ્યું હતું અને તે બાબતે અરજદાર સામે કોઈ પ્રતિકૂળ પગલાં લેવામાં આવ્યા નથી.

૮૮. પેપર-બુકના પાના નં. '૧૯૦' પરનો સંમતિ હુકમ નં. ૨૧૨૯ મૂકીને, એવું દર્શાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે કે જીપીસીબીએ જામનગર ખાતે મીઠાપુરમાં આવેલી અરજદારની ફેક્ટરીથી સ્થિત ઔદ્યોગિક પ્લાન્ટમાંથી એક્સુઅન્ટ છોડવાની પરવાનગી આપી હતી એમ જણાવીને કે તેમાં ઉદ્દેખિત સહનશીલતા મર્યાદાનું પાલન કરતું ટ્રીટ કરાયેલું ગંદુ પાણી દરિયામાં છોડવામાં આવશે. પેપર-બુકના પાના નં. '૧૯૪' પરનો બીજો સંમતિ હુકમ નં. ૬૦૫૯ એ રજૂ કરવા માટે મૂકવામાં આવ્યો છે કે તેમાં જારી કરાયેલા નિર્દેશો મુજબ, અરજદારને સૌથી નીચા ઊંચી ભરતીના પાણીના સ્તરની બહાર કચ્છના અખાતમાં સહનશીલતા મર્યાદાનું પાલન કરતું ટ્રીટ કરાયેલું એક્સુઅન્ટ છોડવાની

પરવાનગી આપવામાં આવી હતી.

૮૯. પેપર-બુકના પાના નં. '૧૮૩' પર બીજો સંમતિ હુકમ નં. ૧૯૫૩૬ છે, જેમાં નિર્દેશ હતો કે તેમાંના ધોરણોનું પાલન કરતું એફલુઅન્ટ નીચી ભરતીના પાણીના સ્તરની બહાર કચ્છના અખાતમાં છોડવામાં આવશે.

૯૦. આ તબક્કે જ, અમે નોંધી શકીએ કે નીચી ભરતીના પાણીના સ્તરની બહાર કચ્છના અખાતમાં એફલુઅન્ટ છોડવાની જોગવાઈ કરતો પેપર-બુકના પાના નં. '૧૭૬' પરનો સંમતિ હુકમ નં. ૨૯૮૯૩, જણાવે છે કે ઉધોગે ઉધોગના પરિસરમાં આવેલા તમામ પ્રોજેક્ટ્સનો પર્યાવરણ પ્રભાવ આકારણી અભ્યાસ હાથ ધરવો પડશે અને તેણે તારીખ ૨૭.૦૧.૧૯૯૪ ના નોટિફિકેશન નં. ૬૦(એફ) અનુસાર તેમના વિસ્તરણ અને / અથવા આધુનિકીકરણ માટે પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલય, નવી દિલ્હી પાસેથી પર્યાવરણ કિલચરન્સ મેળવવું પડશે.

૯૧. અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા પેપર-બુકના પાના નં. '૧૯૪' પરના સંમતિ હુકમ નં. ૬૦૫૯ પર એવું રજૂ કરવા માટે ઘણો ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે અરજદારને સૌથી નીચા ઊંચી ભરતીના પાણીના સ્તરની બહાર ટ્રીટ કરાયેલું એફલુઅન્ટ છોડવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી, જે

બીજું કંઈ નહીં પણ ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોન છે, જેમાં અરજદાર વર્ષ ૧૯૬૨ થી એક્સલુઅન્ટ / ટ્રીટ કરાયેલું પાણી છોડી રહ્યો છે.

૯૨. આમ, રજૂઆત એવી છે કે તેમાં સામાવાળા નં. ૩ એટલે કે કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ, મરીન નેશનલ પાર્ક, જામનગરના તારીખ ૨૩.૦૩.૧૯૮૭ ના પત્રમાં ઉલ્લેખિત અંદાજિત ૪૦ હેક્ટર જમીનમાં ટ્રીટ કરાયેલું ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટ છોડવાના અરજદારના અધિકારમાં દખલ કરવાથી સામાવાળાને અટકાવતા આ કોર્ટ દ્વારા વચગાળાના હુકમની મંજૂરી સાથે, અને ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોન મારફતે કચ્છના અખાતમાં એક્સલુઅન્ટ છોડવા માટે જીપીસીબી દ્વારા સમયાંતરે આપવામાં આવતી વારંવારની સંમતિ સાથે, અરજદારને દબાણકર્તા તરીકે ઓળખાવી શકાય નહીં અથવા કોઈ પણ રીતે તેણે કોઈ ખોટું કાર્યું છે તેમ કહી શકાય નહીં.

૯૩. દલીલો દરમિયાન બે ગૂગલ મેપ્સ મૂકીને, અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા ભારપૂર્વક રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે વર્ષ ૧૯૬૨ થી તારીખ ૦૨.૦૯.૧૯૮૨ અને ૨૬.૧૧.૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશનો જારી કરીને સદર વિસ્તારને મરીન પાર્ક અથવા મરીન સેન્ક્યુરી તરીકે જાહેર ન કરવામાં આવ્યા ત્યાં સુધી અરજદાર સદર નકશાની બે લાલ લીટીઓ વચ્ચે દર્શાવેલ ઊંચી ભરતી અને નીચી ભરતીની વચ્ચે એટલે કે ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોનમાં જીપીસીબીના

નિર્ધારિત ધોરણો મુજબ ટ્રીટ કરાયેલું એફ્લુઅન્ટ છોડી રહ્યો છે. ૧૯૮૨ પછી પણ, જીપીસીબીના નિર્દેશો મુજબ ટ્રીટ કરાયેલા ઔદ્યોગિક એફ્લુઅન્ટના ડિસ્ચાર્જ માટે નીચી ભરતીઓમાં (નકશામાં) લાલ લીટીઓ વચ્ચે નાખવામાં આવેલી બે ચેનલોનો ઉપયોગ કરવામાં આવી રહ્યો છે.

૯૪. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે ફેક્ટરીની સ્થાપના ૧૯૩૯ માં કરવામાં આવી હતી અને ટીસીએલએ વર્ષ ૧૯૪૪ માં તેને સંભાળી હતી. સંબંધિત સમયે સોડા એશ ફેક્ટરી ચલાવવા માટેના ધોરણો અલગ હતા, અને પ્રથમ વખત, વર્ષ ૨૦૧૧ માં, આવી ફેક્ટરીઓના ઔદ્યોગિક એફ્લુઅન્ટના ડિસ્ચાર્જ માટેના ધોરણોમાં નોંધપાત્ર ફેરફારો લાવવામાં આવ્યા છે.

૯૫. અરજદારે હવે બધી ચેનલો બંધ કરી દીધી છે કારણ કે બંધ પાઈપલાઈન નાખવામાં આવી છે જે મે મહિનામાં જ સંપૂર્ણપણે કાર્યરત થઈ જશે. આમ, રજૂઆત એવી છે કે અરજદારને કોઈ પણ રીતે જીપીસીબી દ્વારા નિર્ધારિત કોઈ પણ ધોરણોના ઉલ્લંઘન માટે દોષિત કહી શકાય નહીં અને જીપીસીબીના વર્ષ ૧૯૯૮ જેટલા જૂના સંમતિ હુકમો (પેપર-બુકના પાના નં. '૨૧' પર) સાથે ડિસ્ચાર્જ થતું હોવાથી, અરજદાર દ્વારા ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં, કચ્છના અખાતમાં ટ્રીટ કરાયેલા ઔદ્યોગિક એફ્લુઅન્ટના ડિસ્ચાર્જની રીત પર કોઈ વાંધો લઈ શકાય નહીં.

૯૬. પેપર-બુકના પાના નં. '૧૭૨' પરની અરજીના સંબંધમાં, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે ફોરેસ્ટ કન્ઝર્વેટર, જામનગર દ્વારા માત્ર રિટ પિટિશનની પેન્ડન્સીના કારણે અને તે આધાર પર કે મરીન સેન્કચુરી નોટિફાય કરવામાં આવી હતી, પરવાનગી નકારવામાં આવી હતી.

૯૭. રજૂઆત એવી છે કે અરજદારે સ્પષ્ટપણે દર્શાવ્યું છે કે તેણે હંમેશા ઔદ્યોગિક એક્લુઅન્ડના નિકાલના ધોરણોનું પાલન કર્યું છે અને નિકાલ જીપીસીબી દ્વારા પરવાનગી અપાયેલા સ્થાને જ હતો. મરીન સેન્કચુરીની હદમાં ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોનનો ઉપયોગ કરવા માટે સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૨૧(બી) અને કલમ ૨૨(બી) હેઠળ ઉપયોગના અધિકાર માંગતી તારીખ ૧૧.૦૮.૨૦૦૩ ની અરજી સાથે કલેક્ટર દ્વારા સાચા પરિપ્રેક્ષ્યમાં કામ પાર પાડવામાં આવ્યું નથી.

૯૮. ઉપરોક્ત સાથે, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કલેક્ટરનો હુકમ કાયદાની નજરમાં ટકી શકે તેમ નથી અને તેને રદબાતલ કરવાની જરૂર છે. અરજદાર પર એ આધાર પર કોઈ જવાબદારી નાખી શકાય નહીં કે તેણે મરીન સેન્કચુરીના ભાગરૂપ ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોનમાં ઔદ્યોગિક એક્લુઅન્ડ્સ / ગંદુ પાણી છોડવાનું ચાલુ રાખ્યું છે, જેમાં, આવો ડિસ્ચાર્જ જીપીસીબીની યોગ્ય

પરવાનગી સાથે હતો. અન્યથા પણ, અરજદારે હવે ઊંડા દરિયામાં ઔદ્યોગિક ગંદા પાણી / ઔદ્યોગિક એક્સુઅન્ટ / ગંદા પાણીના ડિસ્ચાર્જ માટે બંધ પાઈપલાઈન નાખી છે, જે મે' ૨૦૨૬ ના મહિનામાં જ કાર્યરત થઈ જશે. અને તેથી, અરજદાર હાલની પિટિશન પાછી ખેંચવાની દરખાસ્ત કરે છે અથવા આ કોર્ટ રિટ પિટિશનને નિષ્ફળ બનાવી શકે છે કારણ કે તેને દાખલ કરવા માટેનું કારણ હવે અસ્તિત્વમાં નથી.

૯૯. ખંડનમાં, સામાવાળા નં. ૧ રાજ્ય તરફે હાજર રહેલા વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ શ્રી કમલ ત્રિવેદી કેપ્યુટી સેક્રેટરી, વન અને પર્યાવરણ વિભાગ, સચિવાલય, ગાંધીનગરની તારીખ ૧૬.૦૪.૨૦૦૭ ની એફિડેવિટ ઇન રિપ્લાય મુકશે. તેમાં રિટ પિટિશનને ટકવાપાત્ર હોવા બાબતે પ્રારંભિક વાંધાઓ ઉઠાવવામાં આવ્યા છે અને અરજદારના દાવાનું ખંડન કરતા, સ્પષ્ટપણે એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે રાજ્ય સરકારે, તેના કૃષિ અને વન વિભાગ મારફતે, સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૧૮(૧) ની જોગવાઈઓ હેઠળ તેમાં દર્શાવેલા વિસ્તારને મરીન સેન્ક્યુરી અને મરીન નેશનલ પાર્ક તરીકે જાહેર કરતા બંને તારીખ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ ના બે નોટિફિકેશન જારી કર્યા હતા. પ્રશ્નવાળી જમીનનો ઉલ્લેખ "મરીન સેન્ક્યુરી" તરીકે જાહેર કરાયેલા વિસ્તારોની હદ નિર્ધારિત કરતા શિડ્યુલના ક્રમ નં. '૨૫' પર, "ઓખા પાસે ગલ્ફ ઓફ એરિયા" તરીકે કરવામાં આવ્યો છે, જે તેની સીમાઓ સાથે ૪૬૪૮ હેક્ટર માપ ધરાવે છે.

૧૦૦. મૂળ રૂપે, અરજદાર કંપની કબૂલાત મુજબ તેની પાઈપલાઈન મારફતે આરંભડા ગામના સર્વે નં. ૪૮ વાળી જમીનમાં તેનું પ્રવાહી ટ્રેડ એક્સલુઅન્ટ છોડી રહી હતી, એટલે કે ટ્રેડ એક્સલુઅન્ટ અરજદાર કંપનીની ફેક્ટરીમાંથી પાઈપલાઈન મારફતે સર્વે નં. ૪૮ ની જમીનની સીમા સુધી લઈ જવામાં આવતું હતું, જ્યાં તે સેટલ થતું હતું.

૧૦૧. તારીખ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશનના સંબંધમાં, તેમાં સ્પષ્ટપણે એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે કલેક્ટર, જામનગર દ્વારા જારી કરાયેલી તારીખ ૧૬.૦૯.૧૯૮૨ ની જાહેર નોટિસ છતાં, અરજદારો કે અન્ય કોઈએ ઉલ્લેખિત બે મહિનાના સમયગાળામાં એ બાબતે કોઈ દાવો અને / અથવા વાંધો નોંધાવ્યો ન હતો કે પ્રશ્નવાળી જમીન સર્વે નં. ૪૮ વાળી જમીનને અડીને આવેલી સરકારી જમીન છે.

૧૦૨. જોકે, સમય જતાં, ૧૯૮૨ પછીના કોઈ સમયે, જ્યારે સર્વે નં. ૪૮ વાળી જમીન જ્યાં અરજદાર પાઈપલાઈન મારફતે ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટ છોડતો હતો તે ભરાઈ ગઈ અને તેના પર કેન્દ્રિત સામગ્રી જમા થવાની આગળ કોઈ શક્યતા રહી ન હતી, ત્યારે ગંદુ પાણી જમીનની સીમાઓ (સર્વે નં. ૪૮ વાળી) ની બહાર ઈન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં ગયું, જે આશરે ૪૦ હેક્ટર મરીન સેન્ક્રયુરીની સરકારી

જમીન છે. છોડવામાં આવેલું ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટ વધુમાં ૪૦ હેક્ટરને પણ પાર કરી ગયું અને આશરે ૬૦ હેક્ટર સરકારી જમીનના વધારાના ભાગમાં ફેલાઈ ગયું. પરિણામે, અરજદારે વર્ષ ૨૦૦૧ સુધીમાં સરકારી જમીનના કુલ ૧૦૦ હેક્ટર વિસ્તાર પર દબાણ કર્યું છે, જે હજી પણ વધતું જાય છે.

૧૦૩. સામાવાળા નં. ૧ રાજ્યનું સ્પષ્ટ સ્ટેન્ડ એ છે કે અરજદારે મરીન સેન્કચ્યુરી તરીકે નોટિફાય કરાયેલી સરકારી જમીનના ૧૦૦ હેક્ટરથી વધુ વિસ્તારને આવરી લેતા ઈન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં આડેધડ રીતે ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટ છોડ્યું.

૧૦૪. આસિસ્ટન્ટ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ, મરીન નેશનલ પાર્ક દ્વારા જારી કરાયેલ તારીખ ૨૫.૦૩.૧૯૮૭ ની નોટિસ મૂકતા, વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ દ્વારા એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે સદર સંચારની સામગ્રી પરથી જાણવા મળે છે કે આરંભડા ગામના સર્વે નં. ૪૮ ની અડીને આવેલા મરીન સેન્કચ્યુરી વિસ્તારમાં દબાણ અંગે અરજદાર કંપની અને વન વિભાગ વચ્ચે આદાનપ્રદાન થયું હતું.

૧૦૫. રાજ્યની એફિડેવિટના ફકરા નં. '૪.૬' માં એક સ્પષ્ટ નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે કે વર્ષ ૧૯૮૨ પહેલા, ચેનલો માત્ર સર્વે નં. ૪૮ વાળી જમીનમાં જ

હતી અને તેનાથી આગળ નહીં, અને અરજદાર કંપની તેના એક્સલુઅન્ટને ઓફ-લોડ કરવા માટે સર્વે નં. ૪૮ વાળી તેની પોતાની જમીનનો ઉપયોગ કરી રહી હતી. જોકે, સદર સ્થિતિ વર્ષ ૧૯૮૨ પછી બદલાઈ ગઈ છે.

૧૦૬. ૧૫.૦૯.૧૯૮૭ ના રોજ, આસિસ્ટન્ટ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટએ અરજદાર કંપનીને આરંભડા ગામના સર્વે નં. ૪૮ ની અડીને આવેલી વનભૂમિમાં ઔદ્યોગિક કચરો અને પ્રદૂષિત રસાયણોનો નિકાલ અટકાવવા માટે છેલ્લી ચેતવણી આપી હતી, જેમાં નિષ્ફળ જવાથી અરજદાર કંપની સામે કાનૂની કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવશે. તેનો તારીખ ૧૮.૦૯.૧૯૮૭ નો જવાબ પેપર-બુકના પાના નં. '૧૩૯' પર છે, જેની સામગ્રી અમારી સમક્ષ એ રજૂ કરવા માટે મૂકવામાં આવી છે કે કંપનીએ વર્ચ્યુઅલ રીતે એ હકીકત સ્વીકારી છે કે તેના દ્વારા છોડવામાં આવેલું ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટ સર્વે નં. ૪૮ ની બહાર ગયું હતું. સામાવાળા નં. ૧ ની એફિડેવિટના ફકરા નં. '૪.૭' માં વર્ણવ્યા મુજબ, સદર સંચારનો અર્ક નીચે મુજબ નોંધવામાં આવે છે:-

".....અમારું માનવું છે કે, તે એક ચૂક હોવી જોઈએ કે તમે અમને તમારા સર્વે નંબર ૪૮ માંથી પસાર થતા અમારા કેમિકલ કોમ્પ્લેક્સનો એક્સલુઅન્ટ ડિસ્ચાર્જ અટકાવવા માટે કહ્યું હતું. જ્યારે એક્સલુઅન્ટનું ડિસ્ચાર્જ અટકાવવામાં આવે છે અને તેની કોઈ વૈકલ્પિક વ્યવસ્થા હોતી નથી, ત્યારે અમારું આખું કેમિકલ

કોમ્પ્લેક્સ બંધ કરવું પડે છે. આનો અર્થ એ છે કે, તમે અમને વર્ચ્યુઅલ રીતે આખું કેમિકલ કોમ્પ્લેક્સ બંધ કરવાનું કહી રહ્યા છો, જે સોડા એશ, કોસ્ટિક સોડા, મીઠું અને રાષ્ટ્રીય મહત્વના અન્ય મહત્વના રસાયણો જેવા મહત્વના મૂળભૂત ભારે રસાયણોનું ઉત્પાદન કરે છે, જેના પર દેશભરના મોટી સંખ્યામાં ઉદ્યોગો તેમના સંચાલન માટે આધાર રાખે છે, તે ઉપરાંત મોટી સંખ્યામાં અન્ય મધ્યમ અને નાના ગ્રાહકો."

૧૦૭. પિટિશન મેમોના પાના નં. '૧૨૮' અને '૧૩૯' પર અનુક્રમે અરજદારના તારીખ ૦૯.૦૪.૧૯૮૭ અને ૧૮.૦૯.૧૯૮૭ ના બે પત્રો મૂકીને, વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ દ્વારા ભારપૂર્વક એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે અરજદાર કંપનીએ તેમાં માત્ર એવું જણાવ્યું હતું કે સર્વે નંબરના સંબંધમાં થોડી ગૂંચવણ હોવાનું જણાય છે, જેમાં અરજદાર કંપની તેનું એક્સલુઅન્ટ છોડી રહી હતી. એ નોંધવું યોગ્ય છે કે સદર સંચારોમાં પ્રશ્નવાળી જમીનમાં દાવો કરાયેલા અરજદાર કંપનીના કોઈપણ અધિકાર વિશે કોઈ અણસાર નથી.

૧૦૮. ૨૪.૦૯.૧૯૮૭ ના રોજ, સર્વે નં. ૪૮ ની અડીને આવેલી જમીનમાં ગેરકાયદેસર રીતે રાસાયણિક કચરો છોડવા માટે અરજદાર કંપની સામે ગુના નં. ૧ / દ્વારકાની ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી, ત્યારબાદ અરજદાર કંપનીએ તારીખ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશનને રદબાતલ કરવા અને ઉપર

નોંધ્યા મુજબની વચગાળાની રાહત માંગતી સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલકેશન નં. ૫૪૬૫/૧૯૮૭ દાખલ કરેલ.

૧૦૯. રજૂઆત એવી છે કે અરજદાર કંપની તરફથી એવી કબૂલાત છે કે તેણે પ્રશ્નવાળી જમીનનો ઉપયોગ કરવાનું શરૂ કર્યું છે. વધુમાં, કંપનીનું દબાણ શરૂઆતમાં ધીમે ધીમે હતું જ્યારે તેણે ૪૦ હેક્ટર માપ ધરાવતા ઈન્ટર-ટાઈડલ ઝોન / જમીનના બે પ્લોટનો (પંચનામા સાથે જોડાયેલા નકશામાં લાલ રંગમાં દર્શાવેલ) ઉપયોગ કરવાનું શરૂ કર્યું અને પાછળથી, તે વધીને ૬૦ હેક્ટર થઈ ગયું, જે પંચનામા સાથે જોડાયેલા નકશામાં આછા રંગમાં દર્શાવેલ છે, બંને સંપૂર્ણપણે ગેરકાયદેસર અને અનધિકૃત છે.

૧૧૦. વધુમાં, વર્ષ ૨૦૦૩ માં, ધ વાઈલ્ડ લાઈફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ માં સુધારો રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો, જેના દ્વારા કલમ ૧૮ હેઠળ નોટિફિકેશનની જાહેરાત પછીની ૬૦ દિવસની સમયમર્યાદા હળવી કરવામાં આવી છે જેથી કલેક્ટર કલમ ૧૯ માં ઉલ્લેખિત અને સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૨૧ ના ખંડ (બી) હેઠળ દાવો ન કરાયેલા કોઈપણ અધિકારના અસ્તિત્વ વિશે તપાસ કરવા સક્ષમ બને. સદર સુધારો સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ સ્પેશિયલ લીવ પિટિશનની પેન્ડન્સી દરમિયાન અમલમાં આવ્યો અને તેના અનુસંધાનમાં, ૦૮.૧૨.૨૦૦૩ ના રોજ, સર્વોચ્ચ અદાલતે નિર્દેશો જારી કર્યા હતા કે સદર

અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૨૨(બી) હેઠળ અરજદારનો દાવો કલેક્ટર દ્વારા નક્કી કરવામાં આવશે.

૧૧૧. તેની અરજીના નિકાલની પ્રક્રિયા દરમિયાન, અરજદાર કંપનીને તેની તારીખ ૧૧.૦૮.૨૦૦૩ ની અરજીના સંબંધમાં જે વિસ્તારમાંથી નીચેની બાબતો પસાર થઈ રહી છે તેમાં અને તેની ઉપર તેના ઉપયોગના અધિકારને ચાલુ રાખવાનો દાવો કરતી સુનાવણીની તક આપવામાં આવી હતી;

(૧) બ્રાઈન પાઈપલાઈન્સ પસાર થઈ રહી છે;

(૨) ઈન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં ગંદા પાણીના નિકાલ માટે એક્સુઅન્ટ ચેનલો પસાર થઈ રહી છે.

૧૧૨. કલેક્ટરે, તારીખ ૧૦.૦૪.૨૦૦૬ ના હુકમ દ્વારા, બ્રાઈન પાઈપલાઈન બાબતે અરજદાર કંપનીના અધિકારને સ્વીકાર્યો અને સમર્થન આપ્યું હતું, પરંતુ મરીન સેન્ક્યુરીની જમીનમાં ગંદા પાણીના નિકાલ અંગેના દાવાને કાયદાની યોગ્ય પ્રક્રિયા અપનાવીને નામંજૂર કરવામાં આવ્યો છે. સદર હુકમનો સંદર્ભ આપતા, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે કલેક્ટર દ્વારા એક પ્રાથમિક રિપોર્ટ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો અને સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૨૪ ની

પેટા-કલમ (૨) ના ખંડ (સી) ની જોગવાઈઓ હેઠળ જરૂરી મુજબ તારીખ ૨૧.૧૦.૨૦૦૪ ના ફોરવર્ડિંગ પત્ર સાથે તેને ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડન દ્વારા મોકલવામાં આવ્યો હતો. ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડને તારીખ ૦૬.૦૮.૨૦૦૫ ના પત્ર મારફતે તેમના મંતવ્યો જણાવ્યા હતા, જેને તારીખ ૧૦.૦૪.૨૦૦૬ નો હુકમ પસાર કરતી વખતે યોગ્ય રીતે ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યા હતા. અરજદાર દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી ત્યારબાદની અરજીઓને પણ તારીખ ૧૨.૦૨.૨૦૦૭ અને ૧૪.૦૩.૨૦૦૭ ના બે હુકમો મારફતે સમાન કારણોસર નક્કી કરવામાં આવી હતી.

૧૧૩. કોઈ પણ સંજોગોમાં, અરજદાર કંપનીએ સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૨૧ ની જોગવાઈ હેઠળ પ્રશ્નવાળી જમીન પર પોતાનો દાવો નોંધાવ્યો ન હતો. અને તદુપરાંત, ૧૯૮૭ ની રિટ પિટિશનમાં, અરજદારે પ્રશ્નવાળી જમીન પર કોઈ અધિકારના અસ્તિત્વનો દાવો કર્યો નથી, બલ્કે, સદર રિટ પિટિશનના ફકરા નં. '૩.૫ ડી' માં નિવેદન હતું:-

"૩.૫ ડી અરજદારો રજૂઆત કરે છે કે તારીખ ૨૩.૩.૧૯૮૭, ૧૩.૪.૧૯૮૭, ૧.૫.૧૯૮૭ અને ૧૫.૬.૧૯૮૭ ના પત્રોમાં ઉલ્લેખિત આરંભડા સર્વે નં. ૪૮ ની અડીને આવેલી અંદાજિત ૪૦ હેક્ટર જમીન રાજ્ય સરકાર દ્વારા સદર અધિનિયમની કલમ ૧૮ હેઠળ જાહેર ક્રાચેલ કોઈપણ મરીન સેન્ડચ્યુરી અથવા

કોઈપણ નેશનલ પાર્કનો ભાગ નથી જેના સંબંધમાં રાજ્ય સરકારે સદર અધિનિયમની કલમ ૩૫ ની પેટા-કલમ (૧) હેઠળ તેનો ઇરાદો જાહેર કર્યો છે અથવા જેની રચના સદર અધિનિયમની કલમ ૩૫ ની પેટા-કલમ (૪) હેઠળ કરવામાં આવી છે. સદર અધિનિયમની કલમ ૨૭ કે ૩૨ આવી જમીનને લાગુ પડતી નથી. અરજદાર રાજ્ય સરકારની સંમતિથી અને હકીકતમાં ગુજરાત રાજ્યના ભૂતપૂર્વ ગૃહમંત્રી દ્વારા સૂચવ્યા મુજબ સદર દરિયાકાંઠાની જમીન પરથી અને તેના મારફતે દરિયામાં ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટ અને કચરો છોડી રહ્યો છે. અરજદારે તેનાથી ધ ઇન્ડિયન ફોરેસ્ટ એક્ટ, ૧૯૨૭ અથવા સદર અધિનિયમ હેઠળ કોઈ ગુનો કર્યો નથી.

પ્રશ્નવાળી જમીનમાં અરજદાર દ્વારા છોડવામાં આવેલું ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટ સદર મરીન સેન્ક્યુરીમાં કોઈપણ વન્ય જીવનને ઈજા પહોંચાડે અથવા જોખમમાં મૂકે તેવી શક્યતા નથી. આસિસ્ટન્ટ કન્ઝર્વેટરની સૂચના કે અરજદારે તારીખ ૧૫.૯.૧૯૮૭ ના તેમના પત્રની પ્રાપ્તિના ત્રણ દિવસમાં અને તાત્કાલિક અસરથી પ્રશ્નવાળી જમીનમાં અરજદારની ફેક્ટરીના ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટ અને રસાયણો છોડવાનું બંધ કરવાની જરૂર છે તે કાયદાથી વિપરીત છે અને રદબાતલ કરવા પાત્ર છે."

૧૧૪. રાજ્યની એફિડેવિટમાં, અરજદારના એ દાવાનો સ્પષ્ટ ઇનકાર કરવામાં

આવ્યો છે કે ઈન્ટર-ટાઇડલ ઝોનમાં સમય જતાં બનાવવામાં આવેલી વિવિધ ચેનલો મારફતે દરિયામાં ગંદા પાણીના નિકાલની સિસ્ટમ ૧૯૮૨ પહેલા આશરે ૨૦૦ હેક્ટર જમીન વિસ્તારમાં અસ્તિત્વમાં છે. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે ઈન્ટર-ટાઇડલ ઝોન મારફતે દરિયામાં ગંદા પાણીના નિકાલ માટે ભૂગર્ભ સબમરીન પાઇપલાઇન નાખવા માટે યોગ્ય સત્તાવાળા પાસેથી જરૂરી પરવાનગી મેળવવાનો અરજદાર માટે હંમેશા ખુલ્લો વિકલ્પ હતો, જે હવે અરજદારની દલીલ મુજબ કરવામાં આવી રહ્યું છે. અરજદારનું તેના જવાબમાં સ્ટેન્ડ એવું હતું કે તે માનનીય મંત્રીની સૂચના પર ગંદુ પાણી છોડી રહ્યો હતો, જેને સદર અધિનિયમ હેઠળ આવી કોઈ પરવાનગી આપવા માટે સક્ષમ સત્તાવાળા કહી શકાય નહીં.

૧૧૫. ૧૯૯૫ ની રિટ પિટિશન નં. ૨૦૨ માં સેન્ટ્રલ એમ્પાવરમેન્ટ કમિટીની રચના કરતા સર્વોચ્ચ અદાલતના તારીખ ૦૨.૦૭.૨૦૦૪ ના હુકમનો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો છે, જેમાં નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો છે કે મેનેજમેન્ટ પ્લાન મુજબ પણ કોઈપણ નેશનલ પાર્ક અથવા સેન્ક્યુરીમાં કોઈ પણ બિન-વન પ્રવૃત્તિ, સર્વોચ્ચ અદાલતની પૂર્વ મંજૂરી વિના શક્ય નથી.

૧૧૬. ધ વાઇલ્ડ લાઇફ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૭૨ ની જોગવાઈઓનો સંદર્ભ આપતા, વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ દ્વારા વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે સદર અધિનિયમ સેન્ક્યુરીની સીમાઓમાં સમાવિષ્ટ જમીનમાં અથવા

તેની ઉપર કોઈપણ વ્યક્તિના વર્તમાન અધિકારને માન્ય રાખવાની પરિકલ્પના કરે છે, જેને કોઈ પણ રીતે કાનૂની અધિકાર કહી શકાય. કબૂલાત મુજબ, સર્વે નં. ૪૮ ની અડીને આવેલી ૧૦૦ હેક્ટર માપની જમીન અરજદારની નથી અને તે સરકારી જમીન છે, જેને તારીખ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશન મારફતે મરીન સેન્કચુરી તરીકે જાહેર કરવામાં આવી છે. યોગ્ય સત્તાવાળાની જરૂરી પરવાનગી વિના પ્રશ્નવાળી જમીનમાં અથવા તેની ઉપરની કોઈપણ પ્રવૃત્તિ દબાણ સમાન ગણાશે અને તે એ આધાર પર સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની જોગવાઈઓનો લાભ લેવા માટે અરજદારની તરફેણમાં કોઈ અધિકાર ઉભો કરતું નથી કે અરજદાર વર્ષ ૧૯૮૨ પહેલાં સદર જમીનનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છે.

૧૧૭. તારીખ ૧૭.૦૮.૨૦૦૧ ના રોજકામની સામગ્રી તરફ કોર્ટનું ધ્યાન દોરતા, વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ દ્વારા ભારપૂર્વક એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે સાઈટ ઇન્સ્પેક્શન રિપોર્ટ સ્પષ્ટપણે સેન્કચુરીની ૧૦૦ હેક્ટર જમીનના વિસ્તારમાં ઉચ્ચ સ્તરના કિલનિકલ, ઔદ્યોગિક અને રાસાયણિક કચરાના નિકાલને પ્રસ્થાપિત કરે છે, જેને જોકે (અરજદાર દ્વારા) ૪૦ હેક્ટરથી વધુ હોવાનું સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ નકશા પર લાલ રંગમાં ચિહ્નિત થયેલ ૬૦ હેક્ટરના વધારાના વિસ્તારમાં ઇનકાર કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો, જે તેમાં સફેદ કાંપ (પોપડો / સ્લરી) ના સ્વરૂપમાં જોવા મળે છે.

૧૧૮. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે ૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશન હેઠળ નોટિફાય કરાયેલ મરીન સેન્કચ્યુરીનો ભાગ એવા વિસ્તારમાં ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટના સતત ડિસ્ચાર્જના કારણે, સમગ્ર વિસ્તાર ઉજ્જડ બની ગયો છે જ્યાં કોઈ દરિયાઈ જીવ જોઈ શકાતો નથી.

૧૧૯. ગુજરાત પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડ (જીપીસીબી) તરફે હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી જી.એચ. વર્કી, વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ દ્વારા કરવામાં આવેલી દલીલોને અપનાવીને, ૧૯૮૭ ની પિટિશનમાં કરવામાં આવેલી અરજ તરફ અમને લઈ ગયા એવું રજૂ કરવા માટે કે તેમાં માંગવામાં આવેલી વચગાળાની રાહત પ્રશ્નવાળી જમીનના માત્ર ૪૦ હેક્ટરને લગતી હતી.

૧૨૦. પેપર-બુકના પાના નં. '૪૯૬' નો સંદર્ભ લેતા, અરજદાર કંપની દ્વારા પર્યાવરણ ઇજનેર, જીપીસીબીને લખવામાં આવેલા પત્ર પરથી, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે સદર જવાબની સામગ્રી પોતે જ દર્શાવે છે કે અરજદાર કંપનીએ માત્ર એવો દાવો કર્યો હતો કે તે રાજ્યના મંત્રી દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશો હેઠળ અને વધુમાં, સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલિકેશન નં. ૫૪૬૫/૧૯૮૭ માં વર્ષ ૧૯૮૭ માં આ કોર્ટ દ્વારા પસાર કરાયેલા વચગાળાના હુકમ હેઠળ, ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ ના રોજ તેને મરીન સેન્કચ્યુરી તરીકે જાહેર કરતા પહેલા, ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં ચેનલો મારફતે ૧૯૬૩ થી તેનું ગંદુ પાણી (ટ્રેડ

એફલુઅન્ટ) છોડી રહી છે. સદર પત્ર જીપીસીબીને સંબોધવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે કંપનીની રિન્યૂઅલ અરજી તારીખ ૧૭.૧૦.૨૦૦૭ ના ઓફિસ પત્ર મારફતે એ કારણોસર નામંજૂર કરવામાં આવી હતી કે ઔદ્યોગિક યુનિટ તેના ઔદ્યોગિક એફલુઅન્ટને નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઓશનોગ્રાફી (NIO) દ્વારા ઓગસ્ટ' ૨૦૦૦ ના તેના અભ્યાસ રિપોર્ટમાં ભલામણ કરેલા સ્થાને અને રીતે છોડતું ન હતું અને તેણે કોસ્ટલ રેગ્યુલેશન ઝોન (CRZ) કિલચરન્સ મેળવ્યું નથી. પેપર-બુકના પાના નં. '૪૯૭' પર ડિસ્ચાર્જ બાબતે અરજદાર કંપનીનું નિવેદન ધરાવતા સદર પત્રનો અર્ક નીચે મુજબ રજૂ કરવામાં આવે છે:-

"૧. ટીસીએલ ધ વોટર એક્ટ (૧૯૭૪), ધ વોટર સેસ એક્ટ (૧૯૭૭) ધ એર એક્ટ (૧૯૮૧), ધ ઇપી એક્ટ (૧૯૮૬), ધ હેઝાર્ડસ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ એન્ડ હેન્ડલિંગ રૂલ્સ (૧૯૮૯) અને CRZ રેગ્યુલેશન્સ (૧૯૮૧), ધ ફોરેસ્ટ કન્ઝર્વેશન એક્ટ (૧૯૮૦) અને ધ વાઇલ્ડ લાઇફ પ્રોટેક્શન એક્ટ (૧૯૭૨) ના ઘડતરના ઘણા સમય પહેલાં ૧૯૪૩ થી કેમિકલ કોમ્પ્લેક્સનું સંચાલન કરી રહી છે

૨. તત્કાલિન માનનીય ગૃહમંત્રી ગુજરાત રાજ્ય સરકાર શ્રી રસિકભાઈ પરીખના નિર્દેશ મુજબ કંપની ઇન્ટરટાઇડલ ઝોનમાં (તારીખ ૨૦-૦૭-૧૯૮૨ ના રોજ વિસ્તારને મરીન સેન્ક્યુરી તરીકે જાહેર કરવામાં આવે તે પહેલાં) ચેનલો મારફતે

૧૯૬૩ થી તેનું ગંદુ પાણી (ટ્રેડ એક્સચેન્જ) છોડી રહી છે. સરકારી મદદ સાથે આ નિર્દેશનો અમલ કરવા માટે પાઇપલાઇન્સ નાખવા અને અન્ય સુવિધાઓ ઉભી કરવા માટે ટીસીએલએ ખાનગી માલિકો અને સરકાર પાસેથી જમીન સંપાદિત કરી.

૩. ૧૯૭૪ માં ધ વોટર એક્ટના ઘડતર અને ગુજરાત વોટર પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડની રચના પછી, કંપનીએ ૧૯૮૦ માં ધ વોટર એક્ટ હેઠળ સંમતિ માટે અરજી કરી અને તે મેળવી. જીપીસીબી અને જિલ્લા પબ્લિક હેલ્થ લેબોરેટરી દ્વારા સાઇટની અનેક મુલાકાતો અને ચર્ચાઓ દરમિયાન એક્સચેન્જની બિન-જોખમી પ્રકૃતિનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો અને પુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી.

૪. જીપીસીબીના કહેવાથી, NIO એ ૧૯૮૨ માં દરિયામાં ડિસ્ચાર્જ પોઇન્ટની યોગ્યતાનો અભ્યાસ કર્યો અને પુષ્ટિ કરી અને ત્યારબાદ ૧૯૮૭ અને ૧૯૯૭ માં NIO દ્વારા ફોલો ડ્યુ અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવ્યા હતા.

૫. ૧૯૮૨ માં રિલીઝ લોકેશનના વિસ્તારોને (કચ્છના અખાતમાં અન્ય લોકોમાં) મરીન સેન્ક્યુરી તરીકે જાહેર કર્યા પછી, વન વિભાગે ૧૯૮૭ માં સાઇટની મુલાકાત લીધી અને ટીસીએલને સેન્ક્યુરીમાં એક્સચેન્જ છોડવાનું બંધ કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો. ટીસીએલ દ્વારા કરવામાં આવેલી રિટ પિટિશનમાં,

માનનીય ગુજરાત હાઈકોર્ટ દ્વારા નવેમ્બર ૧૯૮૭ માં આની સામે વચગાળાનો મનાઈ હુકમ આપવામાં આવ્યો છે અને જીપીસીબી દ્વારા જારી કરાયેલા સંમતિ હુકમ અને નિર્ધારિત ધોરણો મુજબ ટીસીએલ મનાઈ હુકમ અનુસાર એક્સલુઅન્ટ છોડવાનું ચાલુ રાખે છે. (એસસીએ ૫૪૬૫/૮૭ એનેક્સર ૩)

૬. ટીસીએલએ ધ વોટર એક્ટ (૧૯૮૦, ૧૯૮૨, ૧૯૮૮, ૧૯૯૯, ૨૦૦૦, ૨૦૦૧ અને ૨૦૦૨ ૨૦૦૭ સુધી માન્ય) ધ એર એક્ટ (૧૯૮૫, ૧૯૮૭, ૧૯૯૪, ૧૯૯૫, ૧૯૯૯, ૨૦૦૧, ૨૦૦૨ અને ૨૦૦૩ ૨૦૦૭ સુધી માન્ય) અને ધ હેઝાર્ડસ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ એન્ડ હેન્ડલિંગ રૂલ્સ (૧૯૯૦-૧૯૯૫, ૧૯૯૮ થી ૨૦૦૨ ૨૦૦૭ સુધી માન્ય) હેઠળ લાગુ પડતી સંમતિઓ / અધિકૃતતાઓ મેળવવાનું ચાલુ રાખ્યું. ટીસીએલએ મે ૨૦૦૭ માં આ CCA ના રિન્યૂઅલ માટે સમયસર અરજી કરી."

૧૨૧. પિટિશનના મેમોના ભાગરૂપે, અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, જીપીસીબીના સંમતિ હુકમો મૂકતા, શ્રી વર્ક દ્વારા એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટ / ટ્રીટ કરાયેલા ગંદા પાણીના ડિસ્ચાર્જના ધોરણોના ખ્યાલમાં ૧૯૭૦ પછી નોંધપાત્ર ફેરફાર જોવા મળ્યો છે. રજૂઆત એવી છે કે પર્યાવરણ પ્રદૂષણની મેટરમાં સમય જતાં ખામીઓનો અહેસાસ થયો. ધ વોટર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કંટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન) એક્ટ, ૧૯૭૪, ધ એર (પ્રિવેન્શન

એન્ડ કંટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન) એક્ટ, ૧૯૮૧ અને ધ હેઝાર્ડસ વેસ્ટ (મેનેજમેન્ટ એન્ડ હેન્ડલિંગ) રૂલ્સ, ૧૯૮૯ હેઠળ ૧૩.૦૪.૨૦૦૪ ના રોજ અરજદાર ઔદ્યોગિક યુનિટ દ્વારા જીપીસીબી પાસેથી કોન્સોલિડેટેડ કન્સેન્ટ અને ઓથોરાઇઝેશન (CC&A) મેળવવામાં આવ્યું હતું.

૧૨૨. પેપર-બુકના પાના નં. '૪૬૩' (અગાઉ ઉલ્લેખિત) પરના સદર પત્રમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે ટ્રીટ કરાયેલું એક્સલુઅન્ટ કચ્છના અખાતમાં છોડવામાં આવશે. ડિસ્ચાર્જનું સ્થાન સ્પષ્ટ કરવા માટે ત્યારબાદ CC&A માં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો એમ સ્પષ્ટ કરતા કે "ડિસ્ચાર્જ સૌથી નીચા ઊંચી ભરતીના પાણીના સ્તરની બહાર, કચ્છના અખાતમાં કરવામાં આવશે" અને ત્યારબાદ "નીચી ભરતીના પાણીના સ્તરની બહાર કચ્છના અખાતમાં", જે માત્ર ઊંડા દરિયામાં જ હોઈ શકે છે. રજૂઆત એવી છે કે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલની એવી દલીલ કે અરજદારને જીપીસીબી દ્વારા ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોનમાં ટ્રેડ એક્સલુઅન્ટ છોડવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી, તે સંમતિ હુકમોની ઉપરોક્ત શરતોના ખોટા અર્થઘટનનું પરિણામ છે. પ્રશ્ન ડિસ્ચાર્જની ગુણવત્તા વિશેનો નથી, બલકે તે ડિસ્ચાર્જનું સ્થાન છે, જે આ મેટરમાં સુસંગત છે. અરજદાર ઔદ્યોગિક યુનિટની રિન્યૂઅલ અરજી, જેમ કે, તારીખ ૧૭.૧૦.૨૦૦૭ ના ઓફિસ હુકમ મારફતે નામંજૂર કરવામાં આવી હતી. જોકે, અરજદાર ઉદ્યોગ આ કોર્ટના વચગાળાના હુકમને કારણે ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોનમાં ટ્રેડ એક્સલુઅન્ટ

છોડી શક્યો હોત.

૧૨૩. અરજદારે વર્ષ ૧૯૮૭ માં આ કોર્ટનો આશરો લીધેલ તે પહેલાં, વન વિભાગના અધિકારીઓએ સાઈટની મુલાકાત લીધી હતી અને ઔદ્યોગિક યુનિટને સેન્કચુરીમાં પસાર થતી તેની ચેનલો મારફતે એક્સુઅન્ટ છોડવાનું બંધ કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. જોકે, અરજદારે ખુદી ચેનલો મારફતે ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં તેનું ગંદુ પાણી છોડવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. એવી સ્પષ્ટપણે રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે કાનૂની કેસ વિશે લેટેસ્ટ રિપોર્ટ સુપરત કરવા અને હાલના સ્થાને તેનું એક્સુઅન્ટ છોડવા માટે હાઈકોર્ટ પાસેથી અંતિમ હુકમ / પરવાનગી મેળવવાના સ્પષ્ટ નિર્દેશ સાથે તારીખ ૩૦.૦૪.૨૦૦૮ ના હુકમ મારફતે એક વર્ષ માટે ઔદ્યોગિક યુનિટને CC&A નં. ૨૦૨૩ અને ૭૫૪૪ નું રિન્યૂઅલ મંજૂર કરવામાં આવ્યું હતું.

૧૨૪. નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઓશનોગ્રાફી (NIO) એ પણ વર્ષ ૧૯૮૨, એપ્રિલ' ૧૯૮૭ અને ઓગસ્ટ' ૨૦૦૦ માં મીઠાપુરમાં ગંદા પાણીના નિકાલ અંગેના અભ્યાસ હાથ ધર્યા છે. ઓગસ્ટ' ૨૦૦૦ ના રિપોર્ટમાં એક્સુઅન્ટના નિકાલ અંગે અનેક અવલોકનો કરવામાં આવ્યા છે અને ઔદ્યોગિક યુનિટને અનેક ભલામણો કરવામાં આવી છે.

૧૨૫. જીપીસીબીની તારીખ ૧૮.૧૧.૨૦૦૮ ની એફિડેવિટમાં, સ્પષ્ટપણે એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે અરજદાર યુનિટ હાલમાં તેના ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટને NIO દ્વારા ઓગસ્ટ' ૨૦૦૦ ના તેમના અભ્યાસ રિપોર્ટમાં ભલામણ કરેલા સ્થાને અને રીતે છોડતું નથી, કારણ કે ઉદ્યોગે તારીખ ૨૩.૧૦.૨૦૦૭ ના પત્ર મુજબ ગુજરાત સરકારના વન વિભાગ પાસેથી હજુ પરવાનગી મેળવવાની બાકી હતી અને તેણે અત્યાર સુધી કોઈ CRZ કિલચરન્સ મેળવ્યું નથી.

૧૨૬. જીપીસીબીની પ્રાદેશિક કચેરીના તારીખ ૧૮.૦૭.૨૦૦૮ ના ઈન્સ્પેક્શન રિપોર્ટ મુજબની પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં એફિડેવિટમાં સ્પષ્ટ નિવેદન એવું છે કે:— "ઉદ્યોગ પરત આવતા ક્લિંગ વોટર સાથે દરિયામાં દરરોજ ૧૫,૫૪૧/— M3 (ક્યુબિક મીટર પ્રતિ દિવસ) ની માત્રામાં આર.ઓ. રિજેક્ટ પાણીનો વધારાનો જથ્થો છોડી રહ્યો છે. આમ, હાલમાં કરછના અખાતમાં છોડવામાં આવતા ગંદા પાણીનું કુલ પ્રમાણ ૧૯૬૩ માં છોડવામાં આવતા પાણીના પ્રમાણ કરતા વધારે છે."

૧૨૭. ત્યારબાદ, તેમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે જીપીસીબી દરિયાઈ જીવન પરની અસર વિશે NIO ના રિપોર્ટ મુજબ પગલાં લેશે, જેથી જ્યાં સુધી ઔદ્યોગિક યુનિટને પાઈપલાઈન નાખવા માટે પરવાનગી ન મળે અને યોગ્ય સત્તાવાળા પાસેથી CRZ કિલચરન્સ ન મળે ત્યાં સુધી હાલના સ્થાને ટ્રીટ કરાયેલા

એફલુઅન્ટના નિકાલ માટેની CTE, NOC અને CC&A અરજીઓને અંતિમ સ્વરૂપ આપી શકાય.

૧૨૮. રેકૉર્ડ પરની ઉપરોક્ત સામગ્રી અને સામાવાળાઓના સ્ટેન્ડને ધ્યાનમાં લેતા, અમે હાલની પિટિશનમાં તારીખ ૧૧.૦૩.૨૦૨૬ ના હુકમના અનુસંધાનમાં દાખલ કરાયેલી અરજદાર કંપનીની તારીખ ૨૬.૦૩.૨૦૨૬ ની વધારાની એફિડેવિટમાંથી નોંધી શકીએ કે અરજદાર કંપનીએ આ રિટ પિટિશન પડતર હોય ત્યાં સુધી NIO દ્વારા સૂચવેલા સ્થાને ઊંડા દરિયામાં આશરે ૩.૭૬ કિમીનો ડિસ્ચાર્જ પોઇન્ટ પૂરો પાડતી ટ્રેસલ વેસ્ટ પાઇપલાઇન સ્થાપિત કરવા માટે એક દરખાસ્ત રજૂ કરી હતી અને બંધ પાઇપલાઇન અને ડિસ્ચાર્જની ડિફ્યુઝર આધારિત સિસ્ટમ સ્થાપિત કરવા માટે અરજદાર દ્વારા વિવિધ સત્તાવાળાઓ પાસેથી પરવાનગીઓ / કિલયરન્સ / NOCs મેળવવામાં આવ્યા છે. તારીખ ૦૪.૦૫.૨૦૨૬ ના મૌખિક હુકમમાં નોંધાયેલી સદર એફિડેવિટની વિગતો દર્શાવે છે કે છેલ્લી NOC / પરવાનગી / મંજૂરી MOEF&CC દ્વારા મંજૂર કરાયેલ તારીખ ૧૩.૧૦.૨૦૨૨ ની સ્ટેજ-૨ મંજૂરીના અમલીકરણ માટે ગુજરાત સરકારના વન અને પર્યાવરણ વિભાગ દ્વારા ફોરેસ્ટ કિલયરન્સની હતી. ૦૧.૧૦.૨૦૧૫ ના રોજ જીપીસીબી દ્વારા અરજદારને પાઇપલાઇન સ્થાપિત કરવાની સંમતિ આપવામાં આવી હતી.

૧૨૯. ભારત સરકારના પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયના તારીખ ૧૧.૦૬.૨૦૧૧ ના નોટિફિકેશનના પાલન માટે પ્રોજેક્ટ પૂર્ણ કરવામાં અરજદાર કંપનીને ૧૫ વર્ષ કેમ લાગ્યા તેનું કોઈ પર્યાપ્ત કારણ નથી, જેના દ્વારા સોડા એશ ફેક્ટરી માટે ગંદા પાણીના નિકાલના ધોરણોમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં બંધ પાઈપલાઈન અને ડિફ્યુઝર સિસ્ટમ મારફતે ઊંડા દરિયામાં ટ્રીટ કરાયેલા ગંદા પાણીને છોડવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો.

૧૩૦. કોર્ટ દ્વારા કરવામાં આવેલી પૃચ્છા પર, અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ એવી રજૂઆત કરશે કે વિલંબ માટે અરજદારને દોષી ઠેરવી શકાય નહીં, કારણ કે, તમામ કિલચરન્સ મેળવવામાં સામાવાળાઓ – સત્તાવાળાઓના છેડે સમય લાગ્યો હતો અને સાધનોના સંતોષકારક કમિશનિંગ ટ્રાયલ્સ પછી મે' ૨૦૨૬ ના અંત સુધીમાં અરજદાર હવે સિસ્ટમને પૂર્ણ કરવા અને કાર્યરત કરવાના તબક્કે છે. જોકે, એવી કબૂલાત છે કે ૪૩ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન (એટલે કે ૧૯૮૨ થી આજ દિન સુધી), અરજદારે ખુફી ચેનલો મારફતે એવા વિસ્તારમાં ટ્રીટ કરાયેલું ગંદુ પાણી / ઔદ્યોગિક એફ્લુઅન્ટ છોડ્યું છે જેને સરકારી નોટિફિકેશનો તારીખ ૦૨.૦૯.૧૯૮૨ અને ૨૬.૧૧.૧૯૮૭ મારફતે મરીન સેન્કચ્યુરી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો છે.

પૃથ્થકરણ:—

૧૩૧. હાલના કેસની ઉપર નોંધેલી હકીકતો અને સંજોગો પરથી, અમને જણાય છે કે:—

(૧) વર્ષ ૨૦૦૬ માં હાલની પિટિશન સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૫૪૬૫/૧૯૮૭ ની પેન્ડન્સી દરમિયાન દાખલ કરવામાં આવી છે, જેમાં અરજદારના કહેવા મુજબ ૧૯૮૨ પહેલાં અને પછી ઉપયોગમાં લેવાતા અને જુલાઈ ૧૯૮૨ પછી મરીન સેન્ક્યુરી વિસ્તારનો ભાગ બની ગયેલા ૨૦૦ હેક્ટર વિસ્તારમાં ઈન્ટર-ટાઈડલ ઝોન મારફતે દરિયામાં ગંદુ પાણી છોડવાનું ચાલુ રાખવાના કંપનીના અધિકારોના અસ્તિત્વની ભલામણ / સ્વીકૃતિ માંગતા કલેક્ટરના તારીખ ૧૦.૦૪.૨૦૦૬ ના હુકમને પડકારવા માટેની રાહત છે.

(૨) ૧૯૮૭ ની રિટ પિટિશનમાં, જોકે, અરજદારે (આસિસ્ટન્ટ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ, મરીન નેશનલ પાર્ક, જૂનાગઢના તારીખ ૨૩.૦૩.૧૯૮૭ ના પત્રમાં ઉલ્લેખિત) અંદાજિત ૪૦ હેક્ટર જમીન વિસ્તારમાં મીઠાપુર ખાતેની તેની ફેક્ટરીમાંથી ઔદ્યોગિક એફ્લુઅન્ટ અથવા ગંદુ પાણી છોડતા અરજદારને અટકાવવાથી સામાવાળાઓને રોકતી મેન્ડેમસ માંગી હતી.

(૩) ૧૯૮૭ ની પિટિશનમાં ૪૬૮૪ ચો.મી. વિસ્તારને મરીન સેન્ક્યુરી તરીકે સમાવિષ્ટ કરવાના સરકારી નોટિફિકેશનો તારીખ ૦૨.૦૯.૧૯૮૨ અને

૨૬.૧૧.૧૯૮૭ ને પણ પડકારવામાં આવ્યા હતા.

(૪) આમ, ૧૩.૧૦.૧૯૮૭ ના રોજ અરજદારની તરફેણમાં આપવામાં આવેલ વચગાળાનો હુકમ અગાઉ જણાવ્યા મુજબ રાહત નં. '૭(સી)' ને લગતો હતો, જે પ્રશ્નવાળી જમીનના માત્ર અંદાજિત ૪૦ હેક્ટરને આવરી લેશે.

(૫) જોકે, વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ દ્વારા કરવામાં આવેલા નિવેદનના આધારે કે અરજદાર સામે કોઈ શિક્ષાત્મક પગલાં લેવામાં આવશે નહીં, તારીખ ૦૭.૦૫.૨૦૦૯ ના હુકમ મારફતે સદર રિટ પિટિશન (૧૯૮૭ ની) પાછી ખેંચી લીધા પછી, અરજદારને તારીખ ૧૧.૦૫.૨૦૧૦ ના હુકમ મારફતે આજની સ્થિતિએ યથાસ્થિતિ જાળવવા માટે એડ-ઇન્ટરિમ રિલીફ મળી, જે આજ સુધી ચાલુ છે. હાલની પિટિશનમાં ૧૧.૦૫.૨૦૧૦ ના રોજ આપવામાં આવેલ યથાસ્થિતિનો હુકમ, જે અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલના જણાવ્યા મુજબ તારીખ ૧૩.૧૧.૧૯૮૭ ના વચગાળાના હુકમના ચાલુ રૂપે છે (સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૫૪૬૫/૧૯૮૭ ની રાહત '૭(સી)' મુજબ), અમારી સમજ મુજબ, ૪૦ હેક્ટર વિસ્તારથી આગળ જઈ શકે નહીં, જે સ્પેશિયલ સિવિલ એપ્લિકેશન નં. ૫૪૬૫/૧૯૮૭ નો વિષય હતો.

(૬) ૧૯૮૭ ની રિટ પિટિશનમાં અને ૨૦૦૬ માં દાખલ કરાયેલી હાલની

પિટિશનમાં માંગવામાં આવેલી રાહતોની સરખામણી પરથી, એ સ્પષ્ટ છે કે અરજદાર શરૂઆતમાં ૧૯૮૨ માં જાહેર કરાયેલી મરીન સેન્ક્યુરીના ૪૦ હેક્ટર વિસ્તારમાં ટ્રેડ એક્સલુઅન્ટ છોડી રહ્યો હતો અને બાદમાં કલેક્ટરના તારીખ ૧૦.૦૪.૨૦૦૬ ના હુકમમાં નોંધ્યા મુજબ ૧૦૦ હેક્ટરથી પણ વધુ વિસ્તારને આવરી લીધો હતો અને વધુમાં એ આધાર પર ૨૦૦ હેક્ટર વિસ્તારમાં (અહીં માંગ્યા મુજબ) અધિકારોનો દાવો કર્યો હતો કે તે ૧૯૮૨ પહેલા અને પછી અરજદાર ઔદ્યોગિક યુનિટના ઉપયોગમાં હતો.

(૭) ૧૯૮૭ અને ૨૦૦૬ ની બે રિટ પિટિશનોમાં માંગવામાં આવેલી રાહતોના માત્ર વાંચન પરથી, એ સ્પષ્ટ છે કે અરજદારે સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની જોગવાઈઓ હેઠળ મરીન સેન્ક્યુરીમાં સમાવિષ્ટ વિસ્તાર પર વર્તમાન અધિકાર હોવાના આધાર પર, વર્ષ ૧૯૮૨ પછી જે વિસ્તારમાં તે ઔદ્યોગિક ગંદુ પાણી છોડી રહ્યો છે તે વિસ્તાર વિશે આ કોર્ટ સમક્ષ ખોટું નિવેદન કરીને કાયદાની પ્રક્રિયાનો માત્ર દુરુપયોગ કર્યો છે.

(૮) એ નોંધવું યોગ્ય છે કે તારીખ ૨૯.૦૪.૨૦૦૯ ના હુકમની શરતોમાં લાવવામાં આવેલા સુધારા દ્વારા, અરજદારે પ્રશ્નવાળા વિસ્તારને મરીન સેન્ક્યુરી તરીકે જાહેર કરતા તારીખ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ અને ૨૬.૧૧.૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશનોને પડકારવા માટેની રાહતો ઉમેરી છે. પરંતુ, અરજદાર તરફે વિદ્વાન

સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા સદર નોટિફિકેશનોની માન્યતા પર કોઈ જ દલીલો કરવામાં આવી નથી.

(૯) એટલું કહેવું પૂરતું છે કે સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ હેઠળ તારીખ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ નું નોટિફિકેશન વન્યજીવન અને તેના વાતાવરણના રક્ષણ, પ્રસાર અને વિકાસના હેતુ માટે પર્યાપ્ત ઇકોલોજીકલ, ફોનલ, ફ્લોરલ, જિયો-મોર્ફોલોજીકલ, પ્રાકૃતિક અને પ્રાણીશાસ્ત્રીય મહત્વ ધરાવતા અન્ય વિસ્તારોની સાથે પ્રશ્નવાળા વિસ્તારને ધ્યાનમાં રાખીને જારી કરવામાં આવ્યું હતું, જેની સીમાઓ તેમાં જોડાયેલા શિઝ્યુલમાં વ્યાખ્યાયિત છે. સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૧૮(૧) હેઠળ, ગુજરાત સરકારે જામનગર ફોરેસ્ટ ડિવિઝન, જામનગર જિલ્લો, જામનગરમાં આવતા કચ્છના અખાતના સદર વિસ્તારોને મરીન સેન્કચ્યુરી તરીકે જાહેર કર્યા છે જે અગાઉના તારીખ ૧૨.૦૮.૧૯૮૦ ના નોટિફિકેશન મારફતે મરીન સેન્કચ્યુરી તરીકે જાહેર કરાયેલા વિસ્તારો ઉપરાંત તેમાં જોડાયેલા શિઝ્યુલમાં દર્શાવેલ છે. તારીખ ૨૬.૧૧.૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશન મારફતે, તારીખ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશનમાં કેટલાક સુધારા કરવામાં આવ્યા છે. જોકે, હકીકત એ રહે છે કે તેમાં દર્શાવેલી સીમાઓ સાથે ઓખા નજીક કચ્છના અખાતનો ૪૬૪૮ ચો.મી. માપ ધરાવતો પ્રશ્નવાળો વિસ્તાર મરીન સેન્કચ્યુરી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો છે, જે અમારી સમક્ષ વિચારણાનો વિષય છે.

(૧૦) ગુજરાત સરકાર દ્વારા જારી કરાયેલા તારીખ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશન અને તારીખ ૨૬.૧૧.૧૯૮૭ ના સુધારા નોટિફિકેશનની માન્યતાને પડકારતી કોઈ દલીલ ન હોવાથી, એટલું કહેવું પૂરતું છે કે એકવાર પ્રશ્નવાળો વિસ્તાર મરીન સેન્ક્યુરી તરીકે જાહેર થઈ ગયા પછી, સક્ષમ સત્તાવાળાની યોગ્ય પરવાનગી વિના અરજદાર પાસે એવા આધાર પર મરીન સેન્ક્યુરી વિસ્તારમાં ઔદ્યોગિક એક્લુઅન્ટ છોડવાનો કોઈ અધિકાર રહેતો નથી કે તે વર્ષ ૧૯૮૨ પહેલાં તેનું એક્લુઅન્ટ છોડી રહ્યો હતો અથવા પ્રશ્નવાળો વિસ્તાર વર્ષ ૧૯૮૨ પહેલાં તેના ઉપયોગમાં હતો.

(૧૧) અરજદાર સમક્ષ માત્ર એ જ વિકલ્પ હતો કે તે નીચી ભરતીના સ્તર / ઊંચી ભરતીના સ્તરની બહાર, જીપીસીબી દ્વારા આપવામાં આવેલી સંમતિ મુજબ કચ્છના અખાતના ઊંડા દરિયામાં ઔદ્યોગિક એક્લુઅન્ટ છોડવા માટે તેની પાઈપલાઈન નાખવા માટે સક્ષમ સત્તાવાળાની પરવાનગી માંગે. કોઈ પણ સંજોગોમાં, અરજદારને જીપીસીબી દ્વારા ઈન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં ટ્રેડ એક્લુઅન્ટ છોડવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી તે આધાર પર તારીખ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ ના નોટિફિકેશન દ્વારા આવરી લેવામાં આવેલા મરીન સેન્ક્યુરીના વિસ્તારમાં ઔદ્યોગિક ટ્રેડ એક્લુઅન્ટ / ગંદુ પાણી છોડવાની પરવાનગી આપવામાં આવી ન હતી.

(૧૨) જીપીસીબીના સંમતિ હુકમોમાં, સુસંગત બાબત ડિસ્ચાર્જનું સ્થાન છે, જે અમારી સમજ મુજબ, ઈન્ટર-ટાઇડલ ઝોન અથવા મરીન સેન્ક્યુરી તરીકે નોટિફાય કરાયેલો વિસ્તાર હોઈ શકે નહીં. અન્યથા પણ, એકવાર રાજ્ય સરકાર દ્વારા તે મુજબ નોટિફાય કરવામાં આવ્યા પછી, જીપીસીબી પાસે મરીન સેન્ક્યુરી તરીકે જાહેર કરાયેલા વિસ્તારમાં ઔદ્યોગિક ગંદુ પાણી છોડવાની અરજદારને પરવાનગી આપવાની કોઈ સત્તા નથી.

(૧૩) અરજદારને કોઈ ફોરેસ્ટ કિલચરન્સ કે CRZ કિલચરન્સ મળ્યું ન હતું કે આપવામાં આવ્યું ન હતું અને અરજદારે તેના કથિત અધિકારો પર ભાર મૂકીને મરીન સેન્ક્યુરીના પ્રશ્નવાળા વિસ્તારમાં ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટ છોડવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું, જે કલેક્ટર દ્વારા તારીખ ૧૦.૦૪.૨૦૦૬ ના હુકમ મારફતે અને સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ હેઠળ પસાર કરાયેલા ૧૨.૦૨.૨૦૦૭ અને ૧૪.૦૩.૨૦૦૭ ના ત્યારબાદના હુકમો મારફતે નામંજૂર કરવામાં આવ્યા છે.

(૧૪) અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલની એ દલીલોમાં કોઈ તથ્ય કે ગુણદોષ નથી કે કલેક્ટરને સર્વોચ્ચ અદાલતના તારીખ ૦૮.૧૧.૨૦૦૩ ના હુકમ હેઠળ ૧૧.૦૮.૨૦૦૩ ના રોજ અરજદાર દ્વારા કરવામાં આવેલી અરજી પર ધ્યાન આપતા પહેલા ચીફ વાઈલ્ડલાઈફ વોર્ડનનો અભિપ્રાય લેવાની સત્તા ન

હતી. સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમો ૧૯ થી ૨૪ હેઠળ નિર્ધારિત કાર્યવાહીના ઉલ્લંઘન પર ભાર મૂકતા, તારીખ ૧૧.૦૮.૨૦૦૩ અને ૧૫.૦૮.૨૦૦૩ ની અરજીઓના અસ્વીકારના તારીખ ૧૦.૦૪.૨૦૦૬ ના હુકમના ગુણદોષ પર અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા કરવામાં આવેલી તમામ દલીલો પાયાવિહોળી છે.

(૧૫) કલેક્ટરના હુકમમાં એક સ્પષ્ટ અવલોકન છે કે અરજદારે ઉત્તરોત્તર મરીન સેન્કચુરી વિસ્તાર પર દબાણ કર્યું હતું, જે સર્વે નં. ૪૮ માં તેની જમીનની બહાર છે, અને તેને મરીન સેન્કચુરી તરીકે જાહેર કરાયેલા વિસ્તારમાં ટ્રીટ કરાયેલું એક્સલુઅન્ટ કે ગંદુ પાણી છોડવાનો કોઈ અધિકાર નથી, જે ઉપર નોંધેલી હકીકતો માટે કોઈ ભૂલ કે કાયદાથી પીડાય છે તેમ કહી શકાય નહીં, અને જે રીતે અરજદારે ૧૯૮૭ અને ૨૦૦૬ ની બે રિટ પિટિશનો દાખલ કરી છે અને સોગંદ પર ખોટું નિવેદન કરીને આ કોર્ટમાંથી વચગાળાના હુકમો મેળવ્યા છે.

(૧૬) વર્ષ ૨૦૦૧ ના રોજકામ પરથી, એ સ્પષ્ટ છે કે ૧૯૮૭ ની રિટ પિટિશનમાં પસાર કરાયેલા મનાઈ હુકમના વિષય ૪૦ હેક્ટરથી આગળના વિસ્તાર પર અરજદાર દ્વારા તેનો ઔદ્યોગિક કચરો / ટ્રેડ એક્સલુઅન્ટ છોડીને દબાણ કરવામાં આવ્યું હતું, જે અરજદારના પ્રતિનિધિઓની હાજરીમાં કરવામાં આવેલ નિરીક્ષણમાં જોવા મળ્યું હતું.

(૧૭) ૧૯૮૭ ની પ્રથમ રિટ પિટિશનમાં, અરજદારે માત્ર ૪૦ હેક્ટરના વિસ્તાર પર અધિકારનો દાવો કર્યો હતો જે ૧૯૮૨ પહેલા અને પછી ઉપયોગમાં હતો, જ્યારે ૨૦૦૬ માં દાખલ કરાયેલી હાલની પિટિશનમાં, ૧૯૮૨ થી જે વિસ્તાર પર અધિકારનો દાવો કરવામાં આવ્યો છે તેને વધારીને ૨૦૦ હેક્ટર કરવામાં આવ્યો છે. તે કારણને સમર્થન આપતું નથી કે શા માટે અરજદાર ૧૯૮૭ ની પિટિશનમાં માત્ર ૪૦ હેક્ટરના ઓછા વિસ્તાર પર અધિકારનો દાવો કરશે, જ્યારે તેની પાસે ૧૯૮૨ પહેલા અને પછી ૨૦૦ હેક્ટરના મોટા વિસ્તાર પર અધિકાર હતો.

(૧૮) રેકૉર્ડ પરની સામગ્રી સાબિત કરે છે કે અરજદારે આ કોર્ટનો વચગાળાનો હુકમ મેળવ્યા પછી ૧૯૮૨ અને ૧૯૮૭ પછીના વર્ષોમાં ૧૦૦ હેક્ટર અને તેનાથી વધુના મોટા વિસ્તાર પર દબાણ કર્યું છે. અન્યથા પણ, મરીન સેન્કચ્યુરી વિસ્તાર પર પોતાનો વર્તમાન અધિકાર હોવાના અરજદારના પોકળ દાવા સિવાય, અમારી સમક્ષ એવું કંઈ ઠોસ મૂકી શકાયું નથી, જે એ પ્રસ્થાપિત કરે કે વર્ષ ૧૯૮૨ માં તેને મરીન સેન્કચ્યુરી તરીકે જાહેર કર્યા પછી અરજદારને મરીન સેન્કચ્યુરી વિસ્તારમાં ઔદ્યોગિક એક્સુઅન્ટ અથવા ગંદુ પાણી છોડવાનો કોઈ કાનૂની અધિકાર હતો.

(૧૯) ગૂગલ મેપ્સ અને જીપીસીબીના સંમતિ હુકમો પર આધારિત અરજદાર

તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલની એવી દલીલ કે મરીન સેન્કચુરી વિસ્તાર, હકીકતમાં, ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોન છે, જેમાં અરજદારને ઔદ્યોગિક કચરો છોડવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી અને, તે રીતે, તેને એમ કરવાનો વર્તમાન અધિકાર હતો, તે પાયાવિહોળી છે, કારણ કે, અરજદાર કંપનીએ આવા વિસ્તારમાં કોઈપણ ટ્રેડ એક્સલુઅન્ટ છોડવા માટે વન અને પર્યાવરણ વિભાગ પાસેથી કિલચરન્સ મેળવવું જરૂરી હતું. જીપીસીબીના સંમતિ હુકમો એ હદે સ્પષ્ટ છે કે અરજદારને ઇન્ટર-ટાઇડલ ઝોનની બહાર ઊંડા દરિયામાં (કચ્છના અખાતમાં) ઔદ્યોગિક ટ્રેડ એક્સલુઅન્ટ છોડવાનું જરૂરી હતું.

(૨૦) હાલની પિટિશનના રેકૉર્ડ પરની સામગ્રી સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે અરજદારે ધીમે ધીમે મરીન સેન્કચુરી વિસ્તાર પર દબાણ કર્યું છે અને સ્પેશિયલ સિવિલ એપિલકેશન નં. ૫૪૬૫/૧૯૮૭ માં આ કોર્ટના તારીખ ૧૩.૧૦.૧૯૮૭ ના વચગાળાના હુકમ અને હાલની પિટિશનમાં તારીખ ૧૧.૦૫.૨૦૧૦ ના હુકમ હેઠળ કથિત રીતે ગંદુ પાણી / ટ્રેડ એક્સલુઅન્ટ છોડવાનું ચાલુ રાખ્યું છે, જેના પરિણામે જામનગર ફોરેસ્ટ ડિવિઝન, જામનગર જિલ્લામાં આવતા કચ્છના અખાતમાં દરિયાઈ જીવનના રક્ષણ, પ્રસાર અને વિકાસના હેતુ માટે મરીન સેન્કચુરી તરીકે જાહેર કરાયેલા વિસ્તારના ઇકોલોજિકલ, ફોનલ, ફ્લોરલ, જિયો-મોર્ફોલોજિક, પ્રાકૃતિક, પ્રાણીશાસ્ત્રીય અને ભૌગોલિક મહત્વને ભારે નુકસાન થયું છે.

(૨૧) એ હકીકત કે પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયના તારીખ ૦૧.૦૬.૨૦૧૧ ના નોટિફિકેશનના અનુસંધાનમાં ઊંડા દરિયામાં ટ્રીટ કરાયેલા ગંદા પાણીના ડિસ્ચાર્જ માટે અરજદારે હવે ડિફ્યુઝર આધારિત સિસ્ટમ સાથે બંધ પાઈપલાઈન નાખી છે, તે અરજદારને મરીન સેન્કચ્યુરી વિસ્તારમાં તેના દ્વારા પહોંચાડવામાં આવેલા પર્યાવરણીય નુકસાનની ચૂકવણી કરવાની તેની જવાબદારી અને દાયિત્વમાંથી મુક્ત કરશે નહીં, જ્યાં અરજદાર ઔદ્યોગિક યુનિટ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ પછીથી આજ દિન સુધી ઔદ્યોગિક એક્લુઅન્ટ છોડી રહ્યું છે. પુનરાવર્તનના ભોગે, અમે અહીં નોંધી શકીએ કે અરજદાર દ્વારા નાખવામાં આવેલી બંધ પાઈપલાઈન્સ અત્યાર સુધી કાર્યરત કરવામાં આવી નથી.

૧૩૨. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં રાખીને, સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ ની કલમ ૧૮(૧) હેઠળ મળેલી સત્તાના ઉપયોગમાં તેની ઇકોલોજીનું રક્ષણ કરવા, દરિયાઈ જીવનના પ્રસાર અને વિકાસ માટે પ્રશ્નવાળા વિસ્તારને મરીન સેન્કચ્યુરી તરીકે નોટિફાય કરતા રાજ્ય સરકારના તારીખ ૨૦.૦૭.૧૯૮૨ અને ૨૬.૧૧.૧૯૮૭ ના નોટિફિકેશનો સામેના પડકારને કોઈપણ આધાર વિનાના હોવાથી અત્રેથી ફગાવી દેવામાં આવે છે. વધુમાં જિલ્લા કલેક્ટરના તારીખ ૧૦.૦૪.૨૦૦૬, ૧૨.૦૨.૨૦૦૭ અને ૧૪.૦૩.૨૦૦૭ ના હુકમો સામેનો પડકાર પણ ઉથલાવી દેવામાં આવે છે કારણ કે ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોનમાં અને

દરિયામાં ગેરકાયદેસર રીતે ઔદ્યોગિક ગંદુ પાણી છોડીને અરજદાર મરીન સેન્ક્યુરીની સરકારી જમીનનો સાવ દબાણકર્તા હોવાનું જણાયું છે. રિટ પિટિશનમાં માંગવામાં આવેલી બાકીની રાહતો વચગાળાની રાહતના સ્વરૂપમાં છે અને તેથી, નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

૧૩૩. વધુમાં, "પ્રદૂષક ચૂકવે છે તે સિદ્ધાંત" પર, તેની ઇકોલોજી અને દરિયાઈ જીવનની જાળવણી માટે મરીન સેન્ક્યુરી તરીકે જાહેર કરાયેલ કચ્છના અખાતના અત્યંત નાજુક વિસ્તારને પર્યાવરણીય નુકસાનની ચૂકવણી કરવા માટે અરજદારને જવાબદાર ઠેરવવામાં આવે છે.

૧૩૪. આગળ વધતા પહેલા, અમે નોંધી શકીએ કે દલીલો પૂર્ણ થયા પછી, અરજદાર તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ દ્વારા એક વિનંતી કરવામાં આવી છે કે અરજદાર હાલની પિટિશનમાં અરજો પર ભાર મૂકવા માંગતો નથી અને તે મરીન સેન્ક્યુરીમાં ભૂતકાળના ડિસ્ચાર્જના વિસ્તારના સમાવેશની તારીખથી, તેના ગંદા પાણીના ડિસ્ચાર્જના કારણે મરીન સેન્ક્યુરી વિસ્તાર પર થતી કોઈપણ પ્રતિકૂળ અસરને પોતાના ખર્ચે સરભર કરવા માટે વાજબી રકમનું યોગદાન આપવા તૈયાર છે. આ વિનંતી એ સરળ કારણસર સ્વીકારી શકાતી નથી કે અરજદાર વિસ્તારની સક્ષમ સ્વતંત્ર એજન્સી દ્વારા હાથ ધરવામાં આવનાર પર્યાવરણ પર પ્રતિકૂળ અસરના આકારણીની પ્રક્રિયામાં પોતાના પુરાવા સુપરત

કરવા માટે છૂટ માંગે છે, જે જો મંજૂર કરવામાં આવે તો, અરજદારને તેના અધિકાર અને રેકૉર્ડ પરથી સ્પષ્ટ રીતે થયેલા નુકસાનની હદ પર વધુ કેસ ચલાવવા માટે બેટન આપવા સમાન ગણાશે.

૧૩૫. હવે અમે એવા ચુકાદાઓ પર નજર કરીએ જેમાં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા "પ્રદૂષક ચૂકવે છે" સિદ્ધાંત વિકસાવવામાં આવ્યો છે. આવા પ્રથમ ચુકાદામાં ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ફોર એન્વાયરો-લિગલ એક્શન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, [(૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૨૧૨] માં, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ એક રિટ પિટિશન પર્યાવરણવાદી સંગઠન દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી જેમાં રાજસ્થાન રાજ્યના એક નાના ગામમાં રાસાયણિક ઔદ્યોગિક પ્લાન્ટ્સની આસપાસ રહેતા લોકોની દુર્દશા ઉઠાવવામાં આવી હતી.

૧૩૬. તેમાં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા વિવિધ હુકમોમાં ધ્યાનમાં લેવાયેલ રાસાયણિક નિષ્ણાત ટીમનો એનાલિસિસ રિપોર્ટ, એવું તારણ આપવા તરફ પરિણમ્યો કે સામાવાળાઓ પ્રદૂષણ માટે જવાબદાર હતા અને તેઓએ સ્લજને દૂર કરવા અને સંગ્રહ કરવાના ખર્ચ ચૂકવવા જરૂરી હતા.

૧૩૭. જવાબદારીના પ્રશ્ન પર, સર્વોચ્ચ અદાલતે તેમાં ઓલિયમ ગેસ લીક કેસ (એમ.સી. મહેતા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (શ્રીરામ – ઓલિયમ ગેસ),

[(૧૯૮૭) ૧ એસ.સી.સી. ૩૯૫] ના બંધારણીય બેન્ચના અગાઉના ચુકાદાને ફક્ત '૫૮' [ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ફોર એન્વાયરો-લિગલ એક્શન (ઉપર મુજબ)] માં નીચે મુજબ નોંધવા માટે ધ્યાનમાં લીધો:-

"૫૮. ઓલિયમ ગેસ લીક કેસ [એમ.સી. મહેતા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૮૭) ૧ એસ.સી.સી. ૩૯૫ : ૧૯૮૭ એસ.સી.સી. (એલ એન્ડ એસ) ૩૭] માં, એક બંધારણીય બેન્ચે આ પ્રશ્ન પર લંબાણપૂર્વક ચર્ચા કરી અને આ રીતે ઠરાવ્યું: (એસ.સી.સી. પાના. ૪૨૦-૨૧, ફક્ત ૩૧-૩૨)

"અમારું માનવું છે કે ફેક્ટરીમાં કામ કરતા અને આસપાસના વિસ્તારોમાં રહેતા લોકોના સ્વાસ્થ્ય અને સલામતી માટે સંભવિત જોખમ ઊભું કરનાર જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક ઉદ્યોગમાં રોકાયેલ એન્ટરપ્રાઇઝ સમાજ પ્રત્યે સંપૂર્ણ અને બિન-સોંપી શકાય તેવી ફરજ ધરાવે છે કે તેણે એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે તેણે હાથ ધરેલી પ્રવૃત્તિની જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રકૃતિના કારણે કોઈને કોઈ નુકસાન ન થાય. એન્ટરપ્રાઇઝે એ જોગવાઈ કરવાની જવાબદારી હેઠળ હોવાનું માનવું જોઈએ કે જે જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રવૃત્તિમાં તે રોકાયેલ છે તે સલામતીના ઉચ્ચતમ ધોરણો સાથે હાથ ધરવામાં આવવી જોઈએ અને જો આવી પ્રવૃત્તિને કારણે કોઈ નુકસાન થાય, તો એન્ટરપ્રાઇઝ આવા નુકસાનનું વળતર આપવા માટે સંપૂર્ણપણે જવાબદાર હોવું

જોઈએ અને એન્ટરપ્રાઈઝ માટે એ કહેવું કોઈ જવાબ હોવો જોઈએ નહીં કે તેણે તમામ વ્યાજબી કાળજી લીધી હતી અને નુકસાન તેના તરફથી કોઈ બેદરકારી વિના થયું છે. એન્ટરપ્રાઈઝ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રવૃત્તિના કારણે નુકસાન પામેલા લોકો નુકસાન પહોંચાડનાર પદાર્થ અથવા અન્ય કોઈ સંબંધિત તત્વની જોખમી તૈયારીથી સંચાલનની પ્રક્રિયાને અલગ કરવાની સ્થિતિમાં ન હોવાથી એન્ટરપ્રાઈઝને જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવાના સામાજિક ખર્ચના ભાગરૂપે આવા નુકસાન માટે કડક રીતે જવાબદાર ઠેરવવું જોઈએ. જો એન્ટરપ્રાઈઝને તેના નફા માટે જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવાની પરવાનગી આપવામાં આવે છે, તો કાયદાએ એવું માની લેવું જોઈએ કે આવી પરવાનગી એ શરત પર છે કે એન્ટરપ્રાઈઝ તેના ઓપરેટેક્સની યોગ્ય વસ્તુ તરીકે આવી જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રવૃત્તિના કારણે ઉદભવતા કોઈપણ અકસ્માતના ખર્ચને શોષી લે છે. ખાનગી નફા માટે આવી જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રવૃત્તિ માત્ર એ શરતે સહન કરી શકાય છે કે આવી જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલ એન્ટરપ્રાઈઝ એવા તમામ લોકોને વળતર આપે છે જેઓ આવી જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવાના કારણે નુકસાન ભોગવે છે, પછી ભલે તે કાળજીપૂર્વક હાથ ધરવામાં આવે કે નહીં. ... તેથી અમે ઠરાવીશું કે જ્યાં કોઈ એન્ટરપ્રાઈઝ જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલ છે અને

આવી જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રવૃત્તિના સંચાલનમાં અકસ્માતને કારણે કોઈને નુકસાન થાય છે, જેના પરિણામે, ઉદાહરણ તરીકે, ઝેરી ગેસ છૂટો પડે છે, તો એન્ટરપ્રાઇઝ કડક અને સંપૂર્ણપણે અકસ્માતથી પ્રભાવિત થયેલા તમામ લોકોને વળતર આપવા માટે જવાબદાર છે અને આવી જવાબદારી એવા કોઈપણ અપવાદોને આધીન નથી જે રાયલેન્ડ્સ વિ. ફ્લેચર [(૧૮૬૮) એલ.આર. ૩ એચ.એલ. ૩૩૦ : (૧૮૬૧-૭૩) ઓલ ઈ.આર. રિપોર્ટ ૧] ના નિયમ હેઠળ કડક જવાબદારીના ટોર્ટિયસ સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ કાર્ય કરે છે. અગાઉના ફકરામાં ઉલ્લેખિત કેસોમાં વળતરનું પ્રમાણ એન્ટરપ્રાઇઝની તીવ્રતા અને ક્ષમતા સાથે સહસંબંધિત હોવું જોઈએ તે પણ અમે દર્શાવવા માંગીએ છીએ કારણ કે આવા વળતરની અવરોધક અસર હોવી જોઈએ. એન્ટરપ્રાઇઝ જેટલું મોટું અને વધુ સમૃદ્ધ હશે, એન્ટરપ્રાઇઝ દ્વારા જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવામાં અકસ્માતને કારણે થયેલા નુકસાન માટે તેના દ્વારા ચૂકવવા પાત્ર વળતરની રકમ એટલી જ વધારે હોવી જોઈએ."

૧૩૮. તેમાં ફકરા '૬૭' માં, "પ્રદૂષક ચૂકવે છે" સિદ્ધાંત કેરોલિન શેલબોર્ન દ્વારા "હિસ્ટોરિક પોલ્યુશન — ડઝ ધ પોલ્યુટર પે?" — જર્નલ ઓફ પ્લાનિંગ એન્ડ એન્વાયર્નમેન્ટલ લો, ઓગસ્ટ ૧૯૭૪ ના લેખમાંથી નોંધવામાં આવ્યો છે, એ નોંધવા માટે કે સિદ્ધાંત એવી માંગ કરે છે કે પ્રદૂષણથી થતા નુકસાનને અટકાવવા અથવા તેનો ઉપાય કરવાના નાણાકીય ખર્ચ તે ઉપક્રમો પર હોવા

જોઈએ જે પ્રદૂષણનું કારણ બને છે, અથવા જે માલનું ઉત્પાદન કરે છે જે પ્રદૂષણનું કારણ બને છે. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે આ સિદ્ધાંત હેઠળ આવા નુકસાનને અટકાવવા અથવા ઉપચારાત્મક કાર્યવાહી હાથ ધરવામાં સામેલ ખર્ચને પહોંચી વળવા સરકારની ભૂમિકા નથી, કારણ કે આની અસર પ્રદૂષણની ઘટનાના નાણાકીય બોજને કરદાતા પર ખસેડવાની રહેશે. ફક્ત 'ક' નીચે મુજબ રજૂ કરવામાં આવે છે:—

"ક. ઉપચારાત્મક પગલાંના ખર્ચને ચૂકવવાની સામાવાળાઓની જવાબદારીના પ્રશ્નને બીજા દૃષ્ટિકોણથી પણ જોઈ શકાય છે, જે હવે સાર્વત્રિક રીતે એક મજબૂત સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યો છે, એટલે કે, "પ્રદૂષક ચૂકવે છે" સિદ્ધાંત. [(હિસ્ટોરિક પોલ્યુશન — ડઝ ધ પોલ્યુટર પે? કેરોલિન શેલબોર્ન દ્વારા — જર્નલ ઓફ પ્લાનિંગ એન્ડ એન્વાયર્નમેન્ટલ લો, ઓગસ્ટ ૧૯૭૪ નો અંક.)]

"પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત એવી માંગ કરે છે કે પ્રદૂષણથી થતા નુકસાનને અટકાવવા અથવા તેનો ઉપાય કરવાના નાણાકીય ખર્ચ તે ઉપદ્રવો પર હોવા જોઈએ જે પ્રદૂષણનું કારણ બને છે, અથવા જે માલનું ઉત્પાદન કરે છે જે પ્રદૂષણનું કારણ બને છે. સિદ્ધાંત હેઠળ આવા નુકસાનને અટકાવવા અથવા ઉપચારાત્મક કાર્યવાહી હાથ ધરવામાં સામેલ ખર્ચને પહોંચી વળવા સરકારની ભૂમિકા નથી, કારણ કે આની અસર પ્રદૂષણની ઘટનાના નાણાકીય બોજને

કરદાતા પર ખસેડવાની રહેશે. ૧૯૭૦ ના દાયકા દરમિયાન જ્યારે પર્યાવરણીય મુદ્દાઓમાં ભારે જાહેર રસ હતો ત્યારે ઓર્ગેનાઇઝેશન ફોર ઇકોનોમિક કોઓપરેશન એન્ડ ડેવલપમેન્ટ (OECD) દ્વારા 'પ્રદૂષક ચૂકવે છે' સિદ્ધાંતને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવ્યું હતું. આ સમય દરમિયાન આધુનિક ઔદ્યોગિક સમાજમાં પ્રદૂષણ દ્વારા ઉભા થતા જોખમોથી પર્યાવરણ અને જનતાના રક્ષણ માટે નીતિઓ અને મિકેનિઝમ રજૂ કરવા સરકાર અને અન્ય સંસ્થાઓ પર માંગણીઓ હતી. ત્યારથી પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંતની પ્રકૃતિ વિશે નોંધપાત્ર ચર્ચા થઈ છે, પરંતુ સિદ્ધાંતનો ચોક્કસ અવકાશ અને ભૂતકાળમાં સામેલ લોકો માટે તેની અસરો, અથવા સંભવિત પ્રદૂષિત પ્રવૃત્તિઓ પર ક્યારેય સંતોષકારક રીતે સંમતિ થઈ નથી. સિદ્ધાંતને વ્યાખ્યાયિત કરવામાં રહેલી મુશ્કેલીઓ હોવા છતાં, યુરોપિયન સમુદાયે તેને પર્યાવરણીય બાબતો પરની તેની વ્યૂહરચનાના મૂળભૂત ભાગ તરીકે સ્વીકાર્યો છે, અને તે પર્યાવરણ પરના ચાર સમુદાય એક્શન પ્રોગ્રામના અંતર્ગત સિદ્ધાંતોમાંનો એક રહ્યો છે. વર્તમાન ફોર્થ એક્શન પ્રોગ્રામ [(૧૯૮૭) ઓ.જે.સી. ૩૨૮/૧] સ્પષ્ટ કરે છે કે 'ઉપદ્રવને રોકવા અને દૂર કરવાનો ખર્ચ સિદ્ધાંતરૂપે પ્રદૂષક દ્વારા ઉઠાવવો જોઈએ', અને પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત હવે ૧૯૮૬ ના સિંગલ યુરોપિયન એક્ટ દ્વારા રજૂ કરાયેલ પર્યાવરણ પરના નવા અનુચ્છેદોના ભાગરૂપે યુરોપિયન કોમ્યુનિટી ટ્રીટીમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે. ટ્રીટીનો અનુચ્છેદ ૧૩૦-આર(૨) જણાવે છે કે પર્યાવરણીય વિચારણાઓએ સમુદાયની તમામ નીતિઓમાં ભૂમિકા ભજવવાની

છે, અને તે ક્રિયા ત્રણ સિદ્ધાંતો પર આધારિત છે: નિવારક પગલાંની જરૂરિયાત; સ્ત્રોત પર પર્યાવરણીય નુકસાન સુધારવાની જરૂરિયાત; અને પ્રદૂષકે ચૂકવણી કરવી જોઈએ."

આમ, આ સિદ્ધાંત મુજબ, નુકસાનની મરમ્મત કરવાની જવાબદારી ગુનો કરનાર ઉદ્યોગની છે. કલમો ૩ અને ૫ કેન્દ્ર સરકારને આ સિદ્ધાંતને અમલમાં મૂકવા માટે નિર્દેશો આપવા અને પગલાં લેવાની સત્તા આપે છે. કેસના તમામ સંજોગોમાં, અમને યોગ્ય લાગે છે કે ઉપચારાત્મક પગલાં હાથ ધરવા માટે જરૂરી રકમ નક્કી કરવાનું કામ, તેની વસૂલાત/પ્રાપ્તિ અને ઉપચારાત્મક પગલાં હાથ ધરવાનું કામ ધ એન્વાયર્નમેન્ટ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૮૬ ની જોગવાઈઓના પ્રકાશમાં કેન્દ્ર સરકાર પર મૂકવામાં આવે. અલબત્ત, કેન્દ્ર સરકાર રાજ્ય સરકાર, આર.પી.સી.બી. અથવા આવી અન્ય એજન્સી અથવા સત્તાધિકારીની મદદ અને સહાય લેવા માટે સ્વતંત્ર છે, જે તેઓ યોગ્ય માને."

૧૩૯. નુકસાનની મરમ્મત કરવા અને પાણી અને જમીનને તેની સ્થિતિમાં પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે જરૂરી ઉપચારાત્મક પગલાં હાથ ધરવા માટે કેટલી રકમ જરૂરી છે તે પ્રશ્નનો જવાબ આપતી વખતે, એવો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો કે સામાવાળાઓને નોટિસ આપીને ઉપચારાત્મક પગલાંના ખર્ચનો અંદાજ કાઢવામાં આવે કારણ કે સામાવાળાઓએ તેમની કામગીરી શરૂ કરી હતી.

૧૪૦. ૧૯૯૬ ના અન્ય એક ચુકાદામાં, એટલે કે વેલ્સોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, [(૧૯૯૬) ૫ એસ.સી.સી. ૬૪૭], જે ઉપરોક્ત ચુકાદાના થોડા મહિના પછી આપવામાં આવ્યો હતો, સર્વોચ્ચ અદાલત વેલ્સોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ દ્વારા ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ જનહિતમાં દાખલ કરવામાં આવેલી પિટિશન સાથે કામ કરી રહી હતી, જેમાં તમિલનાડુ રાજ્યમાં ટેનરીઓ અને અન્ય ઉદ્યોગો દ્વારા ટ્રીટ કર્યા વિનાના મોટા પ્રમાણમાં એફ્લુઅન્ટ છોડવાને કારણે પ્રદૂષણનો મુદ્દો ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો.

૧૪૧. તે સમયે, તમિલનાડુ દેશની નિકાસના આશરે ૮૦ ટકા હિસ્સા સાથે તૈયાર ચામડાની નિકાસમાં અગ્રેસર હતું તેની નોંધ લેતા, તેમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે ચામડાનો ઉદ્યોગ દેશ માટે મહત્વપૂર્ણ હોઈ શકે છે કારણ કે તે વિદેશી હૂંડિયામણ પેદા કરે છે અને રોજગારની તકો પૂરી પાડે છે, છતાં તેને ઇકોલોજીનો નાશ કરવાનો, પર્યાવરણને નુકસાન પહોંચાડવાનો અને સ્વાસ્થ્ય માટે જોખમ ઊભું કરવાનો કોઈ અધિકાર નથી. આમ, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે ઉદ્યોગોને વિસ્તરણ કરવાની અથવા તો વર્તમાન ઉત્પાદન ચાલુ રાખવાની પરવાનગી આપી શકાય નહીં જ્યાં સુધી તે સદર ઉદ્યોગ દ્વારા ઊભી થયેલી પ્રદૂષણની સમસ્યાનો જાતે ઉકેલ ન લાવે.

૧૪૨. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે વિકાસ અને ઇકોલોજી એકબીજાના વિરોધી છે તેવો પરંપરાગત ખ્યાલ હવે સ્વીકાર્ય નથી. "ટકાઉ વિકાસ" તેનો જવાબ છે. "ટકાઉ વિકાસ" નો ખ્યાલ પ્રથમ વખત ૧૯૭૨ ના સ્ટોકહોમ ડિક્લેરેશનમાં જાણીતો થયો હતો અને, ત્યારબાદ, ૧૯૮૭ માં વર્લ્ડ કમિશન ઓન એન્વાયર્નમેન્ટ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ દ્વારા "અવર કોમન ફ્યુચર" નામના તેના રિપોર્ટમાં આ ખ્યાલને ચોક્કસ આકાર આપવામાં આવ્યો હતો, જે પ્રખ્યાત રીતે "બ્રન્ડટલેન્ડ રિપોર્ટ" તરીકે ઓળખાય છે. ૧૯૯૧ માં, વર્લ્ડ કન્ઝર્વેશન યુનિયન, યુનાઇટેડ નેશન્સ એન્વાયર્નમેન્ટ પ્રોગ્રામ અને વર્લ્ડવાઇડ ફંડ ફોર નેચર, સંયુક્ત રીતે "કેરિંગ ફોર ધ અર્થ" નામનો દસ્તાવેજ બહાર લાવ્યા જે ટકાઉ જીવન માટેની વ્યૂહરચના છે. અંતે, જૂન ૧૯૯૨ માં રિયો ખાતે યોજાયેલી અર્થ સમિટમાં જેમાં ઇતિહાસમાં વિશ્વના નેતાઓનો સૌથી મોટો મેળાવડો જોવા મળ્યો હતો, ચર્ચાઓ પછી, પૃથ્વીના અસ્તિત્વ માટેની બ્લુપ્રિન્ટ તૈયાર કરવામાં આવી હતી.

૧૪૩. જૈવિક વિવિધતા અને આબોહવા પરિવર્તન પરના બે સંમેલનો પર RIO કોન્ફરન્સમાં ભાગ લેનાર ૧૫૩ દેશોએ હસ્તાક્ષર કર્યા હતા. પ્રતિનિધિઓએ સર્વસંમતિથી ત્રણ બિન-બંધનકર્તા દસ્તાવેજો પણ મંજૂર કર્યા, એટલે કે, ફોરેસ્ટ્રી પ્રિન્સિપલ પરનું સ્ટેટમેન્ટ, પર્યાવરણીય નીતિ અને વિકાસ પહેલ પરના સિદ્ધાંતોનું ડિક્લેરેશન અને એજન્ડા ૨૧, આગામી સદીમાં ગરીબી, વસ્તી અને

પ્રદૂષણ જેવા ક્ષેત્રોમાં પગલાં લેવાનો કાર્યક્રમ. સ્ટોકહોમથી રિયો સુધીના બે દાયકા દરમિયાન, "ટકાઉ વિકાસ" ગરીબી નાબૂદ કરવા અને સહાયક ઇકોસિસ્ટમ્સની વહન ક્ષમતાની અંદર જીવતી વખતે માનવ જીવનની ગુણવત્તા સુધારવા માટે એક વ્યવહારુ ખ્યાલ તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. બ્રન્ડટલેન્ડ રિપોર્ટ દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કર્યા મુજબ "ટકાઉ વિકાસ" નો અર્થ છે "એવો વિકાસ જે ભવિષ્યની પેઢીઓને તેમની પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવાની ક્ષમતા સાથે બાંધછોડ કર્યા વિના વર્તમાન જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરે છે".

૧૪૪. સર્વોચ્ચ અદાલતે વેલ્થોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ (ઉપર મુજબ) માં બ્રન્ડટલેન્ડ રિપોર્ટ અને અન્ય આંતરરાષ્ટ્રીય દસ્તાવેજોમાંથી "ટકાઉ વિકાસ" ના મુખ્ય સિદ્ધાંતો તારવ્યા, એ નોંધવા માટે કે "સાવચેતીનો સિદ્ધાંત" અને "પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત", "ટકાઉ વિકાસ" ના આવશ્યક લક્ષણો છે. મ્યુનિસિપલ લોના સંદર્ભમાં, "સાવચેતીના સિદ્ધાંતો" પર, તેમાં ફક્ત '૧૧' માં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:—

"૧૧. ***

(૧) રાજ્ય સરકાર અને વૈધાનિક સત્તાધિકારીઓ દ્વારા — પર્યાવરણીય પગલાં — પર્યાવરણીય નુકસાનના કારણોની અપેક્ષા રાખવી જોઈએ, અટકાવવા

જોઈએ અને હુમલો કરવો જોઈએ.

(૨) જ્યાં ગંભીર અને અફર ગુકસાનના જોખમો હોય, ત્યાં પર્યાવરણીય ગુકસાનને રોકવા માટેના પગલાંને મુલતવી રાખવા માટે વૈજ્ઞાનિક નિશ્ચિતતાના અભાવનો ઉપયોગ કારણ તરીકે થવો જોઈએ નહીં.

(૩) એ દર્શાવવાનો "સાબિતીનો બોજો" અભિનેતા અથવા ડેવલપર/ઉદ્યોગપતિ પર છે કે તેની ક્રિયા પર્યાવરણને અનુકૂળ છે."

૧૪૫. ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ફોર એન્વાયરો-લિગલ એક્શન (ઉપર મુજબ) માં જણાવેલ "પ્રદૂષક ચૂકવે છે" સિદ્ધાંતને એક મજબૂત સિદ્ધાંત માનવામાં આવ્યો છે જ્યારે ફક્ત '૧૨' માં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે:-

"૧૨. ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ફોર એન્વાયરો-લિગલ એક્શન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૨૧૨ : જે.ટી. (૧૯૯૬) ૨ એસ.સી. ૧૯૬] માં આ કોર્ટ દ્વારા "પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત" ને એક મજબૂત સિદ્ધાંત માનવામાં આવ્યો છે. કોર્ટે અવલોકન કર્યું: (એસ.સી.સી. પાના. ૨૪૬, ફરો ૬૫)

“... અમારો અભિપ્રાય છે કે આ બાબતે વિકસિત થયેલો કોઈપણ સિદ્ધાંત સરળ, વ્યવહારુ અને આ દેશમાં પ્રવર્તતી પરિસ્થિતિઓને અનુરૂપ હોવો જોઈએ.”

કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો કે : (એસ.સી.સી. પાના. ૨૪૬, ફકરો ૬૫)

“... એકવાર હાથ ધરવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિ જોખમી અથવા આંતરિક રીતે ખતરનાક હોય, તો આવી પ્રવૃત્તિ હાથ ધરનાર વ્યક્તિ તેની પ્રવૃત્તિ દ્વારા અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિને થયેલા નુકસાનની ભરપાઈ કરવા માટે જવાબદાર છે, પછી ભલે તેણે તેની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરતી વખતે વ્યાજબી કાળજી લીધી હોય કે ન લીધી હોય. આ નિયમ હાથ ધરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિની પ્રકૃતિ પર જ આધારિત છે”.

પરિણામે પ્રદૂષિત કરતા ઉદ્યોગો “અસરગ્રસ્ત વિસ્તારના ગ્રામજનો, જમીન અને ભૂગર્ભ જળને તેમના દ્વારા થયેલા નુકસાનની ભરપાઈ કરવા માટે સંપૂર્ણપણે જવાબદાર છે અને તેથી, તેઓ અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં પડેલા સ્લજ અને અન્ય પ્રદૂષકોને દૂર કરવા માટે તમામ જરૂરી પગલાં લેવા બંધાયેલા છે”. આ કોર્ટ દ્વારા અર્થઘટન કર્યા મુજબ “પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત” નો અર્થ એ છે કે પર્યાવરણને નુકસાન પહોંચાડવાની સંપૂર્ણ જવાબદારી માત્ર પ્રદૂષણનો ભોગ બનેલા લોકોને વળતર આપવા પૂરતી જ મર્યાદિત નથી પરંતુ પર્યાવરણીય અધોગતિને પુનઃસ્થાપિત કરવાના ખર્ચ સુધી વિસ્તરે છે. ક્ષતિગ્રસ્ત પર્યાવરણનું નિવારણ એ “ટકાઉ વિકાસ” ની પ્રક્રિયાનો ભાગ છે અને તેથી પ્રદૂષક વ્યક્તિગત પીડિતોને

ખર્ચ ચૂકવવાની સાથે સાથે ક્ષતિગ્રસ્ત ઇકોલોજીને ઉલટાવવા માટેનો ખર્ચ ચૂકવવા પણ જવાબદાર છે."

૧૪૬. વધુમાં, ફરરા '૧૩' અને '૧૪' માં, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૨૧ માં બંધારણીય સિદ્ધાંતો, જે જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના રક્ષણની ખાતરી આપે છે અને બંધારણના અનુચ્છેદો ૪૭, ૪૮-એ અને ૫૧-એ(જી), પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારો કરવાનો આદેશ આપે છે, તે ઉપરાંત આ વિષય પર આઝાદી પછીના ઘણા કાયદાઓ છે જેમ કે ધ વોટર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કંટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન) એક્ટ, ૧૯૭૪ (ધ વોટર એક્ટ), ધ એર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કંટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન) એક્ટ, ૧૯૮૧ (ધ એર એક્ટ) અને ધ એન્વાયર્નમેન્ટ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૮૬ (ધ એન્વાયર્નમેન્ટ એક્ટ), વગેરે. આમ, એવું તારણ કાઢવામાં આવ્યું હતું કે ઉપર જણાવેલ બંધારણીય અને વૈધાનિક જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, "સાવચેતીનો સિદ્ધાંત" અને "પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત" દેશના પર્યાવરણીય કાયદાનો ભાગ છે. ફરરા '૧૩' અને '૧૪' માં કાયદાનું નિવેદન નીચે મુજબ કાઢવામાં આવે છે:-

"૧૩. સાવચેતીનો સિદ્ધાંત અને પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંતને જમીનના કાયદાના ભાગરૂપે સ્વીકારવામાં આવ્યા છે. ભારતના બંધારણનો અનુચ્છેદ ૨૧ જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના રક્ષણની ખાતરી આપે છે. બંધારણના અનુચ્છેદો

૪૭, ૪૮-એ અને ૫૧-એ(જી) નીચે મુજબ છે:

"૪૭. પોષણનું સ્તર અને જીવનધોરણ ઊંચું લાવવાની અને જાહેર આરોગ્ય સુધારવાની રાજ્યની ફરજ.—રાજ્ય તેના લોકોના પોષણના સ્તર અને જીવનધોરણને ઊંચું લાવવા અને જાહેર આરોગ્યમાં સુધારાને તેની પ્રાથમિક ફરજોમાંની એક ગણશે અને ખાસ કરીને, રાજ્ય ઔષધીય હેતુઓ સિવાય આરોગ્ય માટે હાનિકારક નશાકારક પીણાં અને દવાઓના સેવન પર પ્રતિબંધ લાવવાનો પ્રયાસ કરશે.

૪૮-એ. પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારો તથા દેશના જંગલો અને વન્યજીવોનું રક્ષણ.—રાજ્ય પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારો કરવા અને દેશના જંગલો અને વન્યજીવોનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયાસ કરશે.

૫૧-એ. (જી) જંગલો, સરોવરો, નદીઓ અને વન્યજીવો સહિતના કુદરતી પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારો કરવા અને જીવંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા રાખવી."

પર્યાવરણના રક્ષણ અને સુધારણા માટેના બંધારણીય આદેશ સિવાય આ વિષય પર આઝાદી પછીના ઘણા કાયદાઓ છે પરંતુ અમારા હેતુ માટે વધુ સુસંગત કાયદાઓ છે : ધ વોટર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કંટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન) એક્ટ, ૧૯૭૪

(ધ વોટર એક્ટ), ધ એર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કંટ્રોલ ઓફ પોલ્યુશન) એક્ટ, ૧૯૮૧ (ધ એર એક્ટ) અને ધ એન્વાયર્નમેન્ટ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૮૬ (ધ એન્વાયર્નમેન્ટ એક્ટ). ધ વોટર એક્ટ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા સેન્ટ્રલ પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડની રચના અને દેશમાં વિવિધ રાજ્ય સરકારો દ્વારા સ્ટેટ પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડની રચનાની જોગવાઈ કરે છે. બોર્ડ સંબંધિત સરકારોના નિયંત્રણ હેઠળ કાર્ય કરે છે. ધ વોટર એક્ટ પ્રદૂષિત પદાર્થોના નિકાલ માટે નદીઓ અને કુવાઓના ઉપયોગ પર પ્રતિબંધ મૂકે છે. તે બોર્ડ પાસેથી સંમતિ મેળવ્યા વિના આઉટલેટ્સ અને એક્સલુઅન્ડ્સના ડિસ્ચાર્જ પર નિયંત્રણો પણ પૂરા પાડે છે. પ્રોસિક્યુશન અને દંડની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે જેમાં કેદની સજાનો સમાવેશ થાય છે. ધ એર એક્ટ જોગવાઈ કરે છે કે ધ વોટર એક્ટ હેઠળ રચાયેલ સેન્ટ્રલ પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડ અને સ્ટેટ પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડ ધ એર એક્ટ હેઠળની સત્તાઓ અને કાર્યો પણ બજાવશે. ધ એર એક્ટ હેઠળ, બોર્ડનું મુખ્ય કાર્ય હવામાનની ગુણવત્તામાં સુધારો કરવાનું અને દેશમાં વાયુ પ્રદૂષણને રોકવા, નિયંત્રિત કરવા અને ઘટાડવાનું છે. અમે આ ચુકાદાના પાછળના ભાગમાં ધ એન્વાયર્નમેન્ટ એક્ટ સાથે કામ કરીશું.

૧૪. ઉપર જણાવેલ બંધારણીય અને વૈધાનિક જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, અમને એવું ઠરાવવામાં કોઈ સંકોચ નથી કે સાવચેતીનો સિદ્ધાંત અને પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત દેશના પર્યાવરણીય કાયદાનો ભાગ છે."

૧૪૭. ફકરા '૧૬' માં વધુમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે "બંધારણીય અને વૈધાનિક જોગવાઈઓ વ્યક્તિના તાજી હવા, શુદ્ધ પાણી અને પ્રદૂષણ મુક્ત પર્યાવરણના અધિકારનું રક્ષણ કરે છે, પરંતુ અધિકારનો સ્ત્રોત સ્પષ્ટ પર્યાવરણનો અવિભાજ્ય સામાન્ય કાયદાનો અધિકાર છે...."

૧૪૮. ધ એન્વાયર્નમેન્ટ એક્ટના ઉદ્દેશ્ય અને કારણોના નિવેદનોને ધ્યાનમાં લેતા, તેમાં ફકરા '૨૦' માં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:-

"૨૦. આમ એ સ્પષ્ટ છે કે ધ એન્વાયર્નમેન્ટ એક્ટમાં પ્રદૂષણ નિયંત્રિત કરવા માટે ઉપયોગી જોગવાઈઓ છે. અધિનિયમનો મુખ્ય હેતુ પ્રદૂષણને નિયંત્રિત કરવા અને પર્યાવરણનું રક્ષણ કરવા માટે પૂરતી સત્તાઓ સાથે અધિનિયમની કલમ ૩(૩) હેઠળ સત્તામંડળ અથવા સત્તામંડળો બનાવવાનો છે. એ દયાની વાત છે કે આજ દિન સુધી કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કોઈ સત્તામંડળની રચના કરવામાં આવી નથી. અધિનિયમની અન્ય જોગવાઈઓ સાથે વાંચતા કલમ ૩(૩) ના સંદર્ભમાં સત્તામંડળ દ્વારા જે કામ કરવાની જરૂર છે તે આ કોર્ટ અને દેશની અન્ય અદાલતો દ્વારા કરવામાં આવી રહ્યું છે. દેશમાં બગડતા પર્યાવરણનું રક્ષણ કરવા માટે કેન્દ્ર સરકારે પોતાની જવાબદારી અને વૈધાનિક ફરજ સમજવાનો આ જ યોગ્ય સમય છે. જો તમિલનાડુના પાંચ જિલ્લાઓમાં, જ્યાં ટેનરીઓ કાર્યરત છે, ત્યાં પરિસ્થિતિઓ ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવે તો નજીકના

ભવિષ્યમાં તમામ નદીઓ/નહેરો પ્રદૂષિત થશે, ભૂગર્ભ જળ દૂષિત થશે, ખેતીલાયક જમીનો ઉજ્જડ થઈ જશે અને વિસ્તારના રહેવાસીઓને ગંભીર રોગોનો સામનો કરવો પડશે. તેથી, આ કોર્ટ માટે કેન્દ્ર સરકારને ધ એન્વાયર્નમેન્ટ એક્ટની જોગવાઈઓ હેઠળ તાત્કાલિક પગલાં લેવાનો નિર્દેશ આપવો જરૂરી છે."

૧૪૯. સર્વોચ્ચ અદાલતે આખરે એવું તારણ કાઢ્યું છે કે પ્રદૂષકોએ માત્ર અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને વળતર જ આપવું જોઈએ નહીં, પરંતુ ક્ષતિગ્રસ્ત ઈકોલોજીને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટેનો ખર્ચ પણ ચૂકવવો જોઈએ.

૧૫૦. જાન્યુઆરી' ૨૦૦૫ માં, રિસર્ચ ફાઉન્ડેશન ફોર સાયન્સ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, [(૨૦૦૫) ૧૩ એસ.સી.સી. ૧૮૬] માં, સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ કોર્ટ દ્વારા રચાયેલી ઉચ્ચ સત્તા સમિતિ દ્વારા નોંધ્યા મુજબ, ન્હાવા શેવા પોર્ટ પર ૧૩૩ કન્ટેનરમાં પડેલા જોખમી કચરાના ડમ્પિંગ, તેના બગાડ અને પર્યાવરણ, વનસ્પતિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિને થયેલા ગંભીર અને અફર નુકસાન દ્વારા ઊભી થયેલી એક ચિંતાજનક પરિસ્થિતિ આવી.

૧૫૧. RIO ડિક્લેરેશન (સિદ્ધાંત '૧૫) હેઠળ સાવચેતીના સિદ્ધાંતને નોંધતા, તેમાં એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે ગંભીર અથવા અફર નુકસાનના જોખમો છે અને પર્યાવરણીય અધોગતિને રોકવા માટે ખર્ચ-અસરકારક પગલાંને મુલતવી

રાખવાના કારણ તરીકે સંપૂર્ણ વૈજ્ઞાનિક નિશ્ચિતતાના અભાવનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે નહીં. આ સિદ્ધાંત સામાન્ય રીતે સાવચેતી પર આધારિત પર્યાવરણ અથવા માનવ સ્વાસ્થ્યના રક્ષણના અભિગમનું વર્ણન કરે છે, પછી ભલે કોઈ પ્રવૃત્તિ અથવા પદાર્થથી નુકસાન અથવા નુકસાનના જોખમનો કોઈ સ્પષ્ટ પુરાવો ન હોય. તે "ટકાઉ વિકાસ" ના સિદ્ધાંતનો એક ભાગ છે. તે વિશિષ્ટ નુકસાનનો અનુભવ થાય તે પહેલાં પર્યાવરણીય જોખમોને ટાળીને અથવા ઘટાડીને વિશિષ્ટ પર્યાવરણીય જોખમો સામે રક્ષણ લેવાની જોગવાઈ કરે છે. સદર સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં રાખીને અને ભારતમાં શોધી શકાય તેવી મર્યાદાના PCBs (પોલિક્લોરિનેટેડ બાયફિનાઇલ્સ) ધરાવતા કચરાના તેલની આયાત પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે, "પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત" પર, તેમાં ફક્ત '૨૯', '૩૩' થી '૩૬' માં નોંધવામાં આવ્યું હતું કે:—

"૨૯. પ્રદૂષક—ચૂકવે છે સિદ્ધાંતનો મૂળભૂત અર્થ એ છે કે માલ અથવા અન્ય વસ્તુઓના ઉત્પાદકે પ્રક્રિયાને કારણે થતા કોઈપણ પ્રદૂષણને અટકાવવા અથવા તેનો સામનો કરવાના ખર્ચ માટે જવાબદાર હોવું જોઈએ. આમાં પર્યાવરણીય ખર્ચ તેમજ લોકો અથવા મિલકતને થતા પ્રત્યક્ષ ખર્ચનો સમાવેશ થાય છે, તે પ્રદૂષણને ટાળવામાં થયેલા ખર્ચને પણ આવરી લે છે અને માત્ર કોઈપણ નુકસાનના ઉપાયને લગતા ખર્ચને જ નહીં. તેમાં સંપૂર્ણ પર્યાવરણીય ખર્ચનો સમાવેશ થશે અને માત્ર તે જ નહીં જે તાત્કાલિક મૂર્ત છે. સિદ્ધાંતનો અર્થ એ પણ

નથી કે પ્રદૂષક પ્રદૂષણ કરી શકે છે અને તેના માટે ચૂકવણી કરી શકે છે. ખર્ચની પ્રકૃતિ અને હદ અને જે સંજોગોમાં સિદ્ધાંત લાગુ થશે તે કેસ પ્રમાણે અલગ અલગ હોઈ શકે છે.

૩૩. ઉપચારાત્મક પગલાંના ખર્ચને ચૂકવવાની જવાબદારી નક્કી કરવા માટે ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ફોર એન્વાયરો-લિગલ એક્શન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૨૧૨] માં પ્રદૂષક-ચૂકવે છે સિદ્ધાંત લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો. ઉપચારાત્મક પગલાં હાથ ધરવા માટે જરૂરી રકમ નક્કી કરવાનું કામ, તેની વસૂલાત/પ્રાપ્તિ અને ઉપચારાત્મક પગલાં હાથ ધરવાનું કામ આ કેસમાં કેન્દ્ર સરકાર પર મૂકવામાં આવ્યું હતું. વર્તમાન કેસમાં જોખમી કચરાના નાશ માટે થનાર આશરે ખર્ચનો ઉલ્લેખ રિપોર્ટમાં કરવામાં આવ્યો છે.

૩૪. વેલ્થોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૧૯૯૬) ૫ એસ.સી.સી. ૬૪૭] માં સાવચેતીનો સિદ્ધાંત અને પ્રદૂષક-ચૂકવે છે સિદ્ધાંતને દેશના પર્યાવરણીય કાયદાનો ભાગ માનવામાં આવ્યા હતા. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પ્રદૂષક-ચૂકવે છે સિદ્ધાંતનો અર્થ એ છે કે પર્યાવરણને નુકસાન પહોંચાડવાની સંપૂર્ણ જવાબદારી માત્ર પ્રદૂષણનો ભોગ બનેલા લોકોને વળતર આપવા પૂરતી જ મર્યાદિત નથી પરંતુ પર્યાવરણીય અધોગતિને પુનઃસ્થાપિત કરવાના ખર્ચ સુધી વિસ્તરે છે. ક્ષતિગ્રસ્ત પર્યાવરણનું નિવારણ એ ટકાઉ

વિકાસની પ્રક્રિયાનો એક ભાગ છે.

૩૫. આ જ કેસમાં એટલે કે રિસર્ચ ફાઉન્ડેશન ફોર સાયન્સ ટેકનોલોજી નેશનલ રિસોર્સ પોલિસી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૨૦૦૫) ૧૦ એસ.સી.સી. ૫૧૦ : (૨૦૦૩) ૯ સ્કેલ ૩૦૩] માં સાવચેતીનો સિદ્ધાંત અને પ્રદૂષક-ચૂકવે છે સિદ્ધાંતની તપાસ કરતી વખતે, સંક્ષિપ્તમાં ધ્યાને લેવાયેલા કાનૂની સિદ્ધાંતો આ હતા: (સ્કેલ પાના. ૩૦૮-૦૯, ફકરો ૧૫)

"૧૫. આપણા દેશમાં ટકાઉ વિકાસના ખ્યાલનો ભાગ એવા સાવચેતીના સિદ્ધાંત અને પ્રદૂષક-ચૂકવે છે સિદ્ધાંતની લાગુ પડવા અંગેની કાનૂની સ્થિતિ હવે સારી રીતે સ્થાયી થઈ ગઈ છે. વેલ્થોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૧૯૯૬) ૫ એસ.સી.સી. ૬૪૭] માં આ કોર્ટની ત્રણ-ન્યાયાધીશોની બેન્ચે, વિવિધ આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદોમાં વિકસિત સિદ્ધાંતો અને 'ટકાઉ વિકાસ' ના ખ્યાલનો સંદર્ભ આપ્યા પછી, અન્ય બાબતોની સાથે સાથે, એવું ઠરાવ્યું કે સાવચેતીનો સિદ્ધાંત અને પ્રદૂષક-ચૂકવે છે સિદ્ધાંત હવે ઉભરી આવ્યા છે અને આપણા દેશમાં કાયદાનું સંચાલન કરે છે, જે આપણા બંધારણના અનુચ્છેદો ૪૭, ૪૮-એ અને ૫૧-એ(જી) પરથી સ્પષ્ટ છે અને તે હકીકતમાં, ધ એન્વાયર્નમેન્ટ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૮૬ સહિતના વિવિધ પર્યાવરણીય કાયદાઓમાં, આ ખ્યાલો પહેલેથી જ સૂચિત છે. આ સિદ્ધાંતો

આપણા કાયદાનો ભાગ બની ગયા હોવાનું માનવામાં આવે છે. વધુમાં, વેલ્થોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ કેસ [(૧૯૯૬) ૫ એસ.સી.સી. ૬૪૭] માં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે આ સિદ્ધાંતોને પ્રથાગત આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના ભાગરૂપે સ્વીકારવામાં આવે છે અને તેથી તેમને આપણા સ્થાનિક કાયદાના ભાગરૂપે સ્વીકારવામાં કોઈ મુશ્કેલી ન હોવી જોઈએ. એ.પી. પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડ વિ. પ્રો. એમ.વી. નાયડુ [(૧૯૯૯) ૨ એસ.સી.સી. ૭૧૮] ના કેસમાંના ચુકાદાનો સંદર્ભ પણ આપી શકાય જ્યાં, વેલ્થોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ કેસ [(૧૯૯૬) ૫ એસ.સી.સી. ૬૪૭] માં ધ્યાને લેવાયેલા સિદ્ધાંતોનો સંદર્ભ આપ્યા પછી, તેમને વધુ વિગતવાર સમજાવવામાં આવ્યા છે જેથી અદાલતો અને ટ્રિબ્યુનલ અથવા પર્યાવરણીય સત્તાવાળાઓ તેમની સમક્ષ આવતી બાબતોમાં સદર સિદ્ધાંતોને યોગ્ય રીતે લાગુ કરી શકે. આ ચુકાદામાં, એવું પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે સુશાસનનો સિદ્ધાંત આંતરરાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક કાયદાઓનો સ્વીકૃત સિદ્ધાંત છે. તે કાયદાનું શાસન, અસરકારક રાજ્ય સંસ્થાઓ, જાહેર બાબતોમાં પારદર્શિતા અને જવાબદારી, માનવ અધિકારો માટે સન્માન અને તેમના દેશોની રાજકીય પ્રક્રિયામાં અને તેમના જીવનને અસર કરતા નિર્ણયોમાં નાગરિકોની અર્થપૂર્ણ ભાગીદારીનો સમાવેશ કરે છે. રાજ્ય માટે પર્યાવરણીય નુકસાન અટકાવવાની ફરજને અમલમાં મૂકવા માટે જરૂરી 'વૈધાનિક, વહીવટી અને અન્ય પગલાં' લેવાની જરૂરિયાતને સામેલ કરવા માટે 'જોખમી પ્રવૃત્તિઓમાંથી ટ્રાન્સબાઉન્ડ્રી નુકસાન અટકાવવા' પર ૧૯૯૬ માં

ઇન્ટરનેશનલ લો કમિશનના વર્કિંગ ગ્રુપ દ્વારા મંજૂર કરાયેલા ડ્રાફ્ટના અનુચ્છેદ ૭ નો સંદર્ભ પણ આપવામાં આવ્યો છે. પર્યાવરણીય ચિંતાઓને માનવ અધિકારની ચિંતાઓ જેટલા જ સમાન સ્તર પર મૂકવામાં આવી છે, બંને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ માંથી લેવામાં આવે છે. તમામ પાસાઓને ધ્યાનમાં લઈને ન્યાય આપવાની આ કોર્ટની ફરજ છે. એવું પણ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે પર્યાવરણ કે ઇકોલોજીને કોઈ જોખમ ન રહે તે સુનિશ્ચિત કરવાના હેતુથી અને સાથે જ, ટકાઉ વિકાસ સુનિશ્ચિત કરવાના હેતુથી, કોર્ટ વૈજ્ઞાનિક અને તકનીકી પાસાઓને નિષ્ણાત સંસ્થાઓ સમક્ષ તપાસ અને અભિપ્રાય માટે મોકલી શકે છે. એક કરારની જોગવાઈઓ જે આપણા બંધારણ દ્વારા બાંધધરી આપેલા મૂળભૂત અધિકારોને સ્પષ્ટ કરે છે અને અસરકારક બનાવે છે, તેને અદાલતો દ્વારા તે મૂળભૂત અધિકારોના પાસાઓ તરીકે આધાર રાખી શકાય છે અને તેથી તે રીતે અમલ કરી શકાય છે (જુઓ પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબર્ટીઝ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૧૯૮૭) ૩ એસ.સી.સી. ૪૩૩ : ૧૯૮૭ એસ.સી.સી. (ક્રિ) ૪૩૪]). બેસલ કન્વેન્શન, એમાં કોઈ શંકા નથી કે, અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ બાંધધરી આપેલા મૂળભૂત અધિકારોને અસરકારક બનાવે છે. પર્યાવરણ અને માનવ સ્વાસ્થ્યના રક્ષણ માટે માહિતીનો અધિકાર અને સામુદાયિક ભાગીદારી એ પણ એક અધિકાર છે જે અનુચ્છેદ ૨૧ માંથી મળે છે. આમ, સરકાર અને સત્તાવાળાઓએ લોકોની ભાગીદારીને પ્રોત્સાહિત કરવી પડશે. વિવાદિત સમસ્યાઓના વિવિધ પાસાઓ અને સ્તરો અને માન્ય

ઉપાયોની તપાસ અને નિર્ધારણ કરતી વખતે અમે આ સારી રીતે સ્થાપિત સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખ્યા છે."

૩૬. ઉપરોક્ત સાવચેતીના સિદ્ધાંતો કેસની હકીકતો અને સંજોગોને સંપૂર્ણપણે લાગુ પડે છે અને અમને તેમાં કોઈ શંકા નથી કે પર્યાવરણનું રક્ષણ કરવાનો એકમાત્ર યોગ્ય રસ્તો એ છે કે મોનિટરિંગ કમિટી દ્વારા ભલામણ કર્યા મુજબ અને ઉપર ચર્ચા કરેલી શરતો મુજબ કન્સાઇનમેન્ટ્સને ભસ્મીભૂત કરીને નાશ કરવાનો નિર્દેશ આપવો."

૧૫૨. આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાઓની મદદથી, એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે ક્ષતિગ્રસ્ત પર્યાવરણનું નિવારણ ટકાઉ વિકાસની પ્રક્રિયાનો ભાગ છે અને પર્યાવરણને નુકસાન પહોંચાડવાની સંપૂર્ણ જવાબદારી માત્ર પ્રદૂષણનો ભોગ બનેલા લોકોને વળતર આપવા પૂરતી જ મર્યાદિત નથી પરંતુ પર્યાવરણીય અધોગતિને પુનઃસ્થાપિત કરવાના ખર્ચ સુધી વિસ્તરે છે.

૧૫૩. વેલ્થોર ડિસ્ટ્રિક્ટ એન્વાયર્નમેન્ટ મોનિટરિંગ કમિટી વિ. વેલ્થોર ડિસ્ટ્રિક્ટ, [૨૦૨૫ એસ.સી.સી. ઓનલાઇન એસ.સી. ૨૦૭] માં, સર્વોચ્ચ અદાલત મદ્રાસ હાઇકોર્ટના હુકમની માન્યતા સાથે કામ કરી રહી હતી, જે વેલ્થોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ (ઉપર મુજબ) નું પરિણામ હતું. વેલ્થોર સિટિઝન્સ

વેલફેર ફોરમ (ઉપર મુજબ) માં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્દેશના પરિણામે, અસરગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં ઇકોલોજી/પર્યાવરણને થયેલા નુકસાનની આકારણી કરવા અને પ્રદૂષણને કારણે નુકસાન ભોગવનાર વ્યક્તિઓ/પરિવારોની ઓળખ કરવા અને તેમને ચૂકવવા પાત્ર વળતર નક્કી કરવા માટે ભારત સરકાર દ્વારા તારીખ ૩૦.૦૯.૧૯૯૬ ના નોટિફિકેશન મારફતે લોસ ઓફ ઇકોલોજી (પ્રિવેન્શન એન્ડ પેમેન્ટ ઓફ કમ્પેન્સેશન) ઓથોરિટી (ટૂંકમાં, "LoEA") નામની એક સત્તામંડળની રચના કરવામાં આવી હતી.

૧૫૪. સદર સત્તામંડળે ૨૦૦૧ માં એક ચુકાદો આપ્યો જેમાં એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું કે અસરગ્રસ્ત વ્યક્તિઓ/પરિવારોને વળતર આપવા માટે પ્રદૂષિત ઉદ્યોગોની જવાબદારી પ્રદૂષણ દ્વારા ઇકોલોજી અને પર્યાવરણને થયેલું નુકસાન પલટાય નહિ ત્યાં સુધી ૩૧.૧૨.૧૯૯૮ પછી પણ ચાલુ રહેશે. ચુકાદાને નારાજ પક્ષકારો દ્વારા મદ્રાસ હાઇકોર્ટ સમક્ષ પડકારવામાં આવ્યો હતો. પ્રદૂષકો દ્વારા હતામાં ચૂકવણીની સુવિધા આપીને રિટ પિટિશનનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૫૫. જોકે, વર્ષ ૨૦૦૮ માં વેલ્થોર ડિસ્ટ્રિક્ટ એન્વાયર્નમેન્ટ મોનિટરિંગ કમિટી દ્વારા મદ્રાસ હાઇકોર્ટ સમક્ષ એક જાહેર હિતની અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી જેમાં એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે ઇકોલોજી અને પર્યાવરણને થયેલા

નુકસાનને પલટાવવા માટે કોઈ યોજનાનો અમલ કરવામાં આવ્યો નથી અને ૩૧.૧૨.૧૯૯૮ થીના સમયગાળા માટે કોઈ વળતર ચૂકવવામાં આવ્યું નથી. હાઈકોર્ટે સત્તાવાળાઓને એવી તપાસ કરવાના નિર્દેશ સાથે રિટ પિટિશનનો નિકાલ કર્યો કે શું પ્રદૂષકોએ ચુકાદા મુજબના નિર્દેશોનું પાલન કર્યું છે; ૧૯૯૯ થી ઇકોલોજીને થયેલા નુકસાનની આકારણી કરી છે; ઇકોલોજીને થયેલા નુકસાનને પલટાવવા માટે યોજના ઘડી છે અને કલેક્ટરને યોજનાનો અમલ કરવા અને ઘડાયેલી યોજના અને સત્તામંડળના નિર્દેશોનું કડક પાલન કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો.

૧૫૬. LoEA એ ૧૯૯૮ પછી વેલ્લોર જિલ્લામાં ટેનિંગ ઉદ્યોગ દ્વારા ઇકોલોજીને થયેલા નુકસાનની આકારણી કરતા તારીખ ૦૫.૦૫.૨૦૦૯ નો હુકમ પસાર કર્યો હતો. હાઈકોર્ટ સમક્ષના પડકાર પર, તારીખ ૦૮.૦૨.૨૦૧૦ ના હુકમ દ્વારા, હાઈકોર્ટે LoEA ના તારીખ ૦૫.૦૫.૨૦૦૯ ના હુકમને રદબાતલ કર્યો હતો, જેના કારણે વેલ્લોર ડિસ્ટ્રિક્ટ એન્વાયર્નમેન્ટ મોનિટરિંગ કમિટી દ્વારા સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ અપીલ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

૧૫૭. સર્વોચ્ચ અદાલતે, પૃથ્થકરણમાં, ત્રણ મૂળભૂત સિદ્ધાંતો નોંધ્યા છે, એટલે કે; (૧) પબ્લિક ટ્રસ્ટનો સિદ્ધાંત (ડોક્ટ્રીન ઓફ પબ્લિક ટ્રસ્ટ), (૨) ટકાઉ વિકાસનો સિદ્ધાંત, અને (૩) સ્વસ્થ પર્યાવરણનો અધિકાર, ફક્ત '૬૧'

થી '૬૪' માં નીચે મુજબ સદર સિદ્ધાંતોનો સારાંશ આપવામાં આવ્યો છે:—

"૬૧. પબ્લિક ટ્રસ્ટનો સિદ્ધાંત (ડોક્ટ્રીન ઓફ પબ્લિક ટ્રસ્ટ) જણાવે છે કે નદીઓ, દરિયાકિનારાઓ, જંગલો અને હવા જેવા મહત્વપૂર્ણ કુદરતી સંસાધનો લોકોના લાભ અને આનંદ માટે રાજ્ય દ્વારા ટ્રસ્ટમાં રાખવામાં આવે છે. રોમન કાયદામાં મૂળ ધરાવતો, જે આ સંસાધનોને સામાન્ય મિલકત (રેસ કોમ્યુનિસ) અથવા માલિકી વિનાની (રેસ નલિયસ) તરીકે વર્ગીકૃત કરે છે, અને અંગ્રેજી સામાન્ય કાયદા દ્વારા શુદ્ધિકરણ પામેલો, આ સિદ્ધાંત જાહેર હિતો સાથે સમાધાન કરતી ખાનગીકરણ અથવા શોષણથી તેમને બચાવવા માટે સરકારો પર વિશ્વાસપાત્ર ફરજ મૂકે છે. તે ત્રણ મુખ્ય પ્રતિબંધો લાદે છે એટલે કે, (એ) સંસાધનો જાહેર ઉપયોગ માટે સુલભ રહેવા જોઈએ, (બી) ખાનગી લાભ માટે વેચી શકાતા નથી, અને (સી) તેમની કુદરતી સ્થિતિમાં સાચવવા જોઈએ. આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે અદાલતોએ આધુનિક ઇકોલોજીકલ પડકારોના પ્રકાશમાં પર્યાવરણની જાળવણીની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકતા, વેટલેન્ડ્સ, રિપેરિયન જંગલો અને ઇકોલોજીકલ રીતે નાજુક જમીનોનું રક્ષણ કરવા માટે તેનો વ્યાપ વિસ્તાર્યો છે. આ વિકસતું અર્થઘટન ટકાઉ વિકાસ અને પર્યાવરણીય સંરક્ષણ વચ્ચે સંતુલન જાળવવામાં સિદ્ધાંતની સુસંગતતાને પ્રતિબિંબિત કરે છે. એમ.સી. મહેતા વિ. કમલ નાથમાં, આ કોર્ટે પબ્લિક ટ્રસ્ટના સિદ્ધાંતને નીચે મુજબ સ્પષ્ટ કર્યો છે:

"૨૪. પ્રાચીન રોમન સામ્રાજ્યએ "પબ્લિક ટ્રસ્ટનો સિદ્ધાંત" તરીકે ઓળખાતો કાનૂની સિદ્ધાંત વિકસાવ્યો. તેનો પાયો એવા વિચારો પર આધારિત હતો કે નદીઓ, દરિયાકિનારો, જંગલો અને હવા જેવી કેટલીક સામાન્ય મિલકતો સામાન્ય લોકોના મુક્ત અને અવરોધ વિનાના ઉપયોગ માટે સરકાર દ્વારા ટ્રસ્ટીશિપમાં રાખવામાં આવી હતી. "પર્યાવરણ" વિશેની આપણી સમકાલીન ચિંતા આ કાનૂની સિદ્ધાંત સાથે ખૂબ નજીકનો વૈચારિક સંબંધ ધરાવે છે. રોમન કાયદા હેઠળ આ સંસાધનો કાં તો કોઈની માલિકીના ન હતા (રેસ નલિયસ) અથવા દરેકની સામાન્ય માલિકીના હતા (રેસ કોમ્યુનિસ). જોકે, અંગ્રેજી સામાન્ય કાયદા હેઠળ, સાર્વભૌમ આ સંસાધનોની માલિકી ધરાવી શકે છે પરંતુ માલિકી પ્રકૃતિમાં મર્યાદિત હતી, ક્રાઉન આ મિલકતો ખાનગી માલિકોને આપી શકે નહીં જો તેની અસર નેવિગેશન અથવા માછીમારીમાં જાહેર હિતોમાં દખલ કરવાની હોય. આ ઉપયોગો માટે યોગ્ય સંસાધનો જનતાના લાભ માટે ક્રાઉન દ્વારા ટ્રસ્ટમાં રાખવામાં આવ્યા હોવાનું માનવામાં આવતું હતું. જોસેફ એલ. સેક્સ, યુનિવર્સિટી ઓફ મિશિગનના કાયદાના પ્રોફેસર — આધુનિક પબ્લિક ટ્રસ્ટ સિદ્ધાંતના સમર્થક — એક વિદ્વાન લેખ "પબ્લિક ટ્રસ્ટ ડોક્ટ્રીન ઇન નેચરલ રિસોર્સ લો : ઇક્ઝિક્યુટિવ જ્યુડિશિયલ ઇન્ટરવેન્શન", મિશિગન લો રિવ્યૂ, વોલ્યુમ ૬૮, ભાગ ૧ પાના. ૪૭૩ માં, પબ્લિક ટ્રસ્ટ સિદ્ધાંતની ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ નીચે મુજબ આપી છે:

'આધુનિક પબ્લિક ટ્રસ્ટ કાયદાનો સ્ત્રોત એવા ખ્યાલમાં જોવા મળે છે જેને રોમન અને અંગ્રેજી કાયદામાં ઘણું ધ્યાન મળ્યું હતું — નદીઓ, દરિયા અને દરિયાકિનારામાં મિલકતના અધિકારોની પ્રકૃતિ. તે ઇતિહાસને કાનૂની સાહિત્યમાં નોંધપાત્ર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું છે, તેને અહીં વિગતવાર પુનરાવર્તિત કરવાની જરૂર નથી. પરંતુ બે મુદ્દાઓ પર ભાર મૂકવો જોઈએ. પ્રથમ, નેવિગેશન અને માછીમારી જેવા કેટલાક હિતોને જનતાના લાભ માટે જાળવી રાખવાની માંગ કરવામાં આવી હતી; તે મુજબ, તે હેતુઓ માટે ઉપયોગમાં લેવાતી મિલકતને સામાન્ય જાહેર મિલકતથી અલગ પાડવામાં આવી હતી જે સાર્વભૌમ ખાનગી માલિકોને નિયમિતપણે આપી શકે છે. બીજું, જ્યારે એવું સમજવામાં આવતું હતું કે દરિયાકિનારો, રાજમાર્ગો અને વહેતા પાણી જેવી કેટલીક સામાન્ય મિલકતોમાં — "કાયમી ઉપયોગ જનતાને સમર્પિત હતો", તે ક્યારેય સ્પષ્ટ ન હતું કે શું જનતા પાસે તે હિતોના ઉદ્ધંધનને રોકવા માટે અમલ કરી શકાય તેવો અધિકાર હતો કે કેમ. જોકે રાજ્ય દેખીતી રીતે જાહેર ઉપયોગોનું રક્ષણ કરતું હતું, એવા કોઈ પુરાવા ઉપલબ્ધ નથી કે હઠીલા સરકાર સામે કાનૂની રીતે જાહેર અધિકારોનો દાવો કરી શકાય.'

૨૫. પબ્લિક ટ્રસ્ટનો સિદ્ધાંત મુખ્યત્વે એ સિદ્ધાંત પર આધારિત છે કે હવા, દરિયા, પાણી અને જંગલો જેવા કેટલાક સંસાધનો લોકો માટે સમગ્ર રીતે એટલું

મોટું મહત્વ ધરાવે છે કે તેમને ખાનગી માલિકીનો વિષય બનાવવો સંપૂર્ણપણે અયોગ્ય હશે. સદર સંસાધનો કુદરતની ભેટ હોવાથી, તે જીવનના દરજ્જાને ધ્યાનમાં લીધા વિના દરેકને મુક્તપણે ઉપલબ્ધ કરાવવા જોઈએ. આ સિદ્ધાંત સરકારને નિર્દેશ આપે છે કે સંસાધનોનો ખાનગી માલિકી અથવા વ્યાપારી હેતુઓ માટે ઉપયોગ કરવાની પરવાનગી આપવાને બદલે સામાન્ય લોકોના આનંદ માટે તેમનું રક્ષણ કરે. પ્રોફેસર સેક્સના મતે પબ્લિક ટ્રસ્ટનો સિદ્ધાંત સરકારી સત્તા પર નીચેના પ્રતિબંધો લાદે છે: “પબ્લિક ટ્રસ્ટ દ્વારા ઘણીવાર સરકારી સત્તા પર ત્રણ પ્રકારના પ્રતિબંધો લાદવામાં આવે છે તેવું માનવામાં આવે છે: પ્રથમ, ટ્રસ્ટને આધીન મિલકતનો ઉપયોગ માત્ર જાહેર હેતુ માટે જ ન થવો જોઈએ, પરંતુ તે સામાન્ય લોકો દ્વારા ઉપયોગ માટે ઉપલબ્ધ રાખવી જોઈએ; બીજું, મિલકત વાજબી રોકડ સમકક્ષ માટે પણ વેચી શકાતી નથી; અને ત્રીજું મિલકતને ખાસ પ્રકારના ઉપયોગોમાં જાળવવી જોઈએ”.

૬૨. વધુમાં, વેદાંત લિમિટેડ વિ. સ્ટેટ ઓફ તમિલનાડુમાં, આ કોર્ટ દ્વારા નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

"૨૫. આ ઉપરાંત, ભારત સહિત વિવિધ અધિકારક્ષેત્રોમાં માન્યતા પ્રાપ્ત પબ્લિક ટ્રસ્ટ સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરે છે કે રાજ્ય જનતાના લાભ માટે કુદરતી સંસાધનોને ટ્રસ્ટમાં રાખે છે. તે એ વિચારને મજબૂત બનાવે છે કે રાજ્યએ

પર્યાવરણના રક્ષક તરીકે કાર્ય કરવું જોઈએ, એ સુનિશ્ચિત કરીને કે લોકોની સુખાકારી માટે જરૂરી સામાન્ય સંસાધનોને શોષણ અથવા અધોગતિ સામે રક્ષણ આપવામાં આવે. આ સિદ્ધાંતો આર્થિક હિતોને પર્યાવરણીય અને જાહેર કલ્યાણની ચિંતાઓ સાથે સંતુલિત કરવાના મહત્વ પર ભાર મૂકે છે. જ્યારે ઉદ્યોગો આર્થિક વૃદ્ધિમાં ભૂમિકા ભજવી છે, ત્યારે વિસ્તારના રહેવાસીઓનું સ્વાસ્થ્ય અને કલ્યાણ અત્યંત ચિંતાનો વિષય છે. અંતિમ પૃથ્થકરણમાં, રાજ્ય સરકાર તેમની ચિંતાઓને સાચવવા અને તેનું રક્ષણ કરવા માટે જવાબદાર છે."

ટકાઉ વિકાસ

૬૩. આર્થિક ઉન્નતિ અને પર્યાવરણીય સુરક્ષા વચ્ચે સંતુલન જાળવવા માટે ટકાઉ વિકાસનો સિદ્ધાંત વિકસાવવામાં આવ્યો હતો. તે એવા વિકાસની પરિકલ્પના કરે છે જેને કુદરત/પર્યાવરણ દ્વારા ટકાઉ રાખી શકાય. જ્યારે ઉદ્યોગો અને ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરની પ્રગતિ રોજગારને પ્રોત્સાહન આપવા અને આવક પેદા કરવા માટે અનિવાર્ય છે, આવી વૃદ્ધિ ભરપાઈ ન થઈ શકે તેવા ઇકોલોજીકલ નુકસાનના ભોગે ન આવી શકે. આ કોર્ટે નીચેના ચુકાદાઓમાં ટકાઉ વિકાસના ખ્યાલ પર વિસ્તૃત વિચારણા કરી છે, જેના સુસંગત ફકરાઓ નીચે મુજબ રજૂ કરવામાં આવે છે:

(૧) વેલ્થોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ (ઉપર મુજબ):

"૧૦. વિકાસ અને ઇકોલોજી એકબીજાના વિરોધી છે તેવો પરંપરાગત ખ્યાલ હવે સ્વીકાર્ય નથી. "ટકાઉ વિકાસ" તેનો જવાબ છે. આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે, એક ખ્યાલ તરીકે "ટકાઉ વિકાસ" પ્રથમ વખત ૧૯૭૨ ના સ્ટોકહોમ ડિકલેરેશનમાં જાણીતો થયો હતો. ત્યારબાદ, ૧૯૮૭ માં વર્લ્ડ કમિશન ઓન એન્વાયર્નમેન્ટ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ દ્વારા "અવર કોમન ફ્યુચર" નામના તેના રિપોર્ટમાં આ ખ્યાલને ચોક્કસ આકાર આપવામાં આવ્યો હતો. આયોગની અધ્યક્ષતા નોર્વેના તત્કાલિન વડાપ્રધાન સુશ્રી જી.એચ. બ્રન્ડટલેન્ડ દ્વારા કરવામાં આવી હતી અને તેથી આ રિપોર્ટ પ્રખ્યાત રીતે "બ્રન્ડટલેન્ડ રિપોર્ટ" તરીકે ઓળખાય છે. ૧૯૯૧ માં વર્લ્ડ કન્ઝર્વેશન યુનિયન, યુનાઇટેડ નેશન્સ એન્વાયર્નમેન્ટ પ્રોગ્રામ અને વર્લ્ડવાઇડ ફંડ ફોર નેચર, સંયુક્ત રીતે "કેરિંગ ફોર ધ અર્થ" નામનો દસ્તાવેજ બહાર લાવ્યા જે ટકાઉ જીવન માટેની વ્યૂહરચના છે. અંતે, જૂન ૧૯૯૨ માં રિયો ખાતે યોજાયેલી અર્થ સમિટ આવી જેમાં ઇતિહાસમાં વિશ્વના નેતાઓનો સૌથી મોટો મેળાવડો જોવા મળ્યો—પૃથ્વીના અસ્તિત્વ માટે ચર્ચા વિચારણા કરી અને બ્લુપ્રિન્ટ તૈયાર કરી. રિયો કોન્ફરન્સની મૂર્ત સિદ્ધિઓમાં બે સંમેલનો પર હસ્તાક્ષર હતા, એક જૈવિક વિવિધતા પર અને બીજું આબોહવા પરિવર્તન પર. આ સંમેલનો પર ૧૫૩ દેશોએ હસ્તાક્ષર કર્યા હતા. પ્રતિનિધિઓએ સર્વસંમતિથી ત્રણ બિન-બંધનકર્તા દસ્તાવેજો પણ મંજૂર કર્યા, એટલે કે, ફોરેસ્ટ્રી પ્રિન્સિપલ

પરનું સ્ટેટમેન્ટ, પર્યાવરણીય નીતિ અને વિકાસ પહેલ પરના સિદ્ધાંતોનું ડિક્લેરેશન અને એજન્ડા ૨૧, આગામી સદીમાં ગરીબી, વસ્તી અને પ્રદૂષણ જેવા ક્ષેત્રોમાં પગલાં લેવાનો કાર્યક્રમ. સ્ટોકહોમથી રિયો સુધીના બે દાયકા દરમિયાન "ટકાઉ વિકાસ" ગરીબી નાબૂદ કરવા અને સહાયક ઇકોસિસ્ટમ્સની વહન ક્ષમતાની અંદર જીવતી વખતે માનવ જીવનની ગુણવત્તા સુધારવા માટે એક વ્યવહારુ ખ્યાલ તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. બ્રન્ડટલેન્ડ રિપોર્ટ દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કર્યા મુજબ "ટકાઉ વિકાસ" નો અર્થ છે "એવો વિકાસ જે ભવિષ્યની પેઢીઓને તેમની પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવાની ક્ષમતા સાથે બાંધછોડ કર્યા વિના વર્તમાન જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરે છે". અમને એવું ઠરાવવામાં કોઈ સંકોચ નથી કે ઇકોલોજી અને વિકાસ વચ્ચે સંતુલન જાળવવાના ખ્યાલ તરીકે "ટકાઉ વિકાસ" ને પ્રથાગત આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના ભાગરૂપે સ્વીકારવામાં આવ્યો છે, જોકે તેના મુખ્ય લક્ષણો હજુ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના ન્યાયશાસ્ત્રીઓ દ્વારા અંતિમ સ્વરૂપ આપવાના બાકી છે."

(૨) ઇન્ટલેક્ટ્યુઅલ ફોરમ વિ. સ્ટેટ ઓફ એ.પી.:

"૮૪. ૨૧મી સદીમાં વિશ્વ અગાઉ ક્યારેય ન વિચારી હોય તેવા વિકાસના સ્તરે પહોંચી ગયું છે. જ્યારે આર્થિક વૃદ્ધિની કટોકટી હજુ ચાલુ છે, ત્યારે વારંવાર જે મુખ્ય પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે અને અદાલતોને તેના પર ચુકાદો આપવાનું કહેવામાં આવે

છે તે એ છે કે શું આર્થિક વૃદ્ધિ પર્યાવરણીય સુરક્ષાની ચિંતાને પાછળ છોડી શકે છે અને શું ટકાઉ વિકાસ, જે માત્ર પર્યાવરણનું રક્ષણ કરીને અને માનવતા અને ભવિષ્યની પેઢીઓના લાભ માટે કુદરતી સંસાધનોનું સંરક્ષણ કરીને જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તેને આર્થિક વૃદ્ધિ અથવા અનિવાર્ય માનવ જરૂરિયાતના નામે અવગણી શકાય. વૃદ્ધિ અને વિકાસ પ્રક્રિયા એ એવા શબ્દો છે જેની કોઈ સામગ્રી નથી, તેમના અંતિમ પરિણામોના પદાર્થ વિશે કોઈ અણસાર નથી. આ અનિવાર્યપણે આપણને વૃદ્ધિ અને વિકાસના ખ્યાલ તરફ દોરી જાય છે, જે "આપણા સમાન ભવિષ્ય" ને સુરક્ષિત કરવા માટે એક પેઢીથી બીજી પેઢી સુધી ટકી રહે છે. વિકાસની શોધમાં, વિકાસની ટકાઉપણું પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું પડે છે અને તે તરફની નીતિઓ પ્રામાણિકતાથી ઘડવી જોઈએ અને નિષ્ઠાપૂર્વક તેનું પાલન કરવું જોઈએ. પ્રો. વેઈસના જણાવ્યા મુજબ, "જોકે, આર્થિક તાણના સમયે સંરક્ષણ હંમેશા પાછળ રહી જાય છે". હવે એ સ્વીકૃત સામાજિક સિદ્ધાંત છે કે તમામ મનુષ્યોને તેમની સુખાકારીને અનુરૂપ સ્વસ્થ પર્યાવરણનો મૂળભૂત અધિકાર છે, સાથે સંસાધનોનું સંરક્ષણ અને જાળવણી એવી રીતે સુનિશ્ચિત કરવાની અનુરૂપ ફરજ છે કે વર્તમાન તેમજ ભવિષ્યની પેઢીઓ તેમનાથી સમાન રીતે વાકેફ હોય."

(૩) તિરુપુર ડાઇંગ ફેક્ટરી ઓનર્સ એસોસિયેશન વિ. નોય્યાલ રિવર આયાક્ટદાર્સ પ્રોટેક્શન એસોસિયેશન

"ટકાઉ વિકાસ" નો ખ્યાલ સમજાવવામાં આવ્યો છે કે તે એવા વિકાસને આવરી લે છે જે ભવિષ્યની પેઢીઓને તેમની પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવાની ક્ષમતા સાથે બાંધછોડ કર્યા વિના વ્યક્તિની જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરે છે. તેનો અર્થ એવો વિકાસ છે, જે થઈ શકે અને જેને શમન સાથે અથવા શમન વિના પ્રકૃતિ/ઇકોલોજી દ્વારા ટકાઉ રાખી શકાય. તેથી, આવી બાબતોમાં, જરૂરી ધોરણ એ છે કે પર્યાવરણ અથવા માનવ સ્વાસ્થ્યને નુકસાનનું જોખમ "વાજબી વ્યક્તિ" ના પરીક્ષણ મુજબ, જાહેર હિતમાં નક્કી કરવામાં આવે. ઉદ્યોગો, સિંચાઈ સંસાધનો અને પાવર પ્રોજેક્ટ્સનો વિકાસ રોજગારની તકો અને આવક નિર્માણ સુધારવા માટે જરૂરી છે, તેથી, તેને અવગણી શકાય નહીં. આવી સ્થિતિમાં, સંતુલન જાળવવું પડશે કારણ કે જો પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવે, તો પર્યાવરણને ભરપાઈ ન થઈ શકે તેવું નુકસાન થઈ શકે છે અને આર્થિક હિતને ભરપાઈ ન થઈ શકે તેવું નુકસાન થઈ શકે છે. આવો જ દષ્ટિકોણ આ કોર્ટ દ્વારા ટી.એન. ગોદાવરમન તિરુમુલપાદ (૧૦૪) વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૨૦૦૮) ૨ એસ.સી.સી. ૨૨૨] અને એમ.સી. મહેતા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૨૦૦૯) ૬ એસ.સી.સી. ૧૪૨] માં પુનરાવર્તિત કરવામાં આવ્યો છે."

(૪) વેદાંત લિમિટેડ (ઉપર મુજબ)

"૨૪. ઉદ્યોગ બંધ કરવો એ નિઃશંકપણે પ્રથમ પસંદગીની બાબત નથી. ઉદ્યોગોની પ્રકૃતિ અને ભંગની વારંવારની પ્રકૃતિ સાથે પર્યાવરણીય ધોરણોના ભંગની ગંભીરતા અંતિમ પૃથ્થકરણમાં વૈધાનિક સત્તાવાળાઓ કે હાઈકોર્ટ પાસે કોઈ અન્ય મત લેવાનો વિકલ્પ છોડશે નહીં સિવાય કે તેઓ તેમની સ્પષ્ટ ફરજને ભૂલી જાય. અમે એ હકીકતથી વાકેફ છીએ કે યુનિટ, જેવું આ કોર્ટે ૨૦૧૩ માં તેના ચુકાદામાં અવલોકન કર્યું હતું, તે રાષ્ટ્રની ઉત્પાદક સંપત્તિમાં ફાળો આપી રહ્યું છે અને વિસ્તારમાં રોજગાર અને આવક પ્રદાન કરી રહ્યું છે. જ્યારે આ પાસાઓની નિઃશંક સુસંગતતા છે, ત્યારે કોર્ટે ટકાઉ વિકાસના સિદ્ધાંતો, પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત અને પબ્લિક ટ્રસ્ટ સિદ્ધાંત સહિતના અન્ય સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતોનું ધ્યાન રાખવું પડે છે. પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત, જે આંતરરાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક પર્યાવરણીય કાયદામાં વ્યાપકપણે સ્વીકૃત ધોરણ છે, તે જણાવે છે કે જેઓ પ્રદૂષણ કરે છે અથવા પર્યાવરણને નુકસાન પહોંચાડે છે તેઓએ શમન અને પુનઃસંગ્રહનો ખર્ચ ભોગવવો જોઈએ. આ સિદ્ધાંત એ યાદ અપાવવાનું કામ કરે છે કે આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ પર્યાવરણીય અધોગતિ અથવા વસ્તીના સ્વાસ્થ્યના ભોગે ન આવવી જોઈએ.

.....

૨૬. આ કોર્ટના અસંખ્ય ચુકાદાઓમાં સતત ઠરાવવામાં આવ્યું છે તેમ, સ્વચ્છ પર્યાવરણનો સ્પષ્ટ અધિકાર એ તમામ વ્યક્તિઓને આપવામાં આવેલો અનિવાર્ય હક છે. હવા, જે અનુમતિપાત્ર મર્યાદાથી વધુ પ્રદૂષિત છે, તે માત્ર મનુષ્યો સહિત તમામ જીવંત સ્વરૂપો પર હાનિકારક અસર જ નથી કરતી, પરંતુ ઇકોલોજિકલ પરિણામોની એક શ્રેણી પણ શરૂ કરે છે. પ્રદૂષિત પાણી માટે પણ આ જ સાચું છે, જ્યાં વ્યાપક દૂષણ ઇકોસિસ્ટમના નાજુક સંતુલન માટે ગંભીર જોખમ ઊભું કરે છે. પર્યાવરણીય પ્રદૂષણ અને અધોગતિની અસર દૂરગામી હોય છે : તે ઘણીવાર માત્ર ગંભીર જ નથી હોતી પરંતુ લાંબા ગાળા સુધી પણ ટકી રહે છે. જ્યારે કેટલીક પ્રતિકૂળ અસરો તાત્કાલિક દેખાઈ શકે છે, ત્યારે અન્ય પ્રકારના નુકસાનની તીવ્રતા સમય જતાં સામે આવે છે. આસપાસના વિસ્તારોમાં રહેતા લોકોમાં એવા રોગો વિકસી શકે છે જે માત્ર નાણાકીય બોજમાં જ પરિણમતા નથી પરંતુ જીવનની ગુણવત્તા પર પણ અસર કરે છે. આ સમુદાયોમાં બાળકોનો વિકાસ અને વૃદ્ધિ અટકી શકે છે, જે સમાધાન કરેલ ક્ષમતાનો એક દુઃખદ વારસો બનાવે છે. પીવાલાયક પાણીની પહોંચ જેવી મૂળભૂત જરૂરિયાતો પૂરી ન થઈ શકે, જે પહેલેથી જ સંવેદનશીલ આ વસ્તી દ્વારા સામનો કરવામાં આવતા પડકારોને વધારે છે. નિઃશંકપણે, આવી પ્રતિકૂળ અસરો હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલા અને ગરીબ સમુદાયો દ્વારા વધુ ઊંડાણપૂર્વક અનુભવાય છે, જેમની માટે ગરીબીના ચક્રમાંથી બહાર આવવું વધુને વધુ મુશ્કેલ બની જાય છે.

૨૭. આ કોર્ટ આંતરપેઢીગત સમાનતાના ખ્યાલથી પણ વાકેફ છે, જે સૂચવે છે કે "પૃથ્વીના વર્તમાન રહેવાસીઓ ભવિષ્યની પેઢીઓ માટે પૃથ્વીને ટ્રસ્ટમાં રાખે છે અને તે જ સમયે વર્તમાન પેઢી તેમાંથી લાભ મેળવવા માટે હકદાર છે." પૃથ્વી અને તેના અમૂલ્ય સંસાધનોનું નિષ્ઠાપૂર્વક સંરક્ષણ થવું જોઈએ અને ભવિષ્યની પેઢીઓના ઉપયોગ અને આનંદ માટે જવાબદારીપૂર્વક સંચાલન કરવું જોઈએ, જે સૌની સુખાકારી માટે પર્યાવરણીય વારસાને સુરક્ષિત રાખવાની કાયમી ફરજ પર ભાર મૂકે છે.

૨૮. તે એક નિર્વિવાદ અને મૂળભૂત સત્ય છે કે તમામ વ્યક્તિઓને સ્વચ્છ હવા શ્વાસમાં લેવાનો, શુદ્ધ પાણી પીવાનો, રોગ અને બીમારી મુક્ત જીવન જીવવાનો અધિકાર છે, અને જેઓ જમીન ખેડે છે, તેઓને પ્રદૂષણ મુક્ત માટીની પહોંચનો અધિકાર છે. આ અધિકારો માત્ર માનવ અધિકારોના આવશ્યક ઘટકો તરીકે જ માન્ય નથી પરંતુ માનવ અધિકારોની સાર્વત્રિક ઘોષણા, જૈવિક વિવિધતા પરના સંમેલન અને પેરિસ કરાર જેવી વિવિધ આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિઓ અને કરારોમાં પણ સમાવિષ્ટ છે. આથી, આપણે રોજગાર અને ઉદ્યોગ પેદા કરીએ છીએ તેમ છતાં, વિશ્વભરની સરકારો અને સંસ્થાઓ દ્વારા તેમનું રક્ષણ અને જાળવણી થવી જોઈએ. આપણા તમામ પ્રયાસોનો અંતિમ ઉદ્દેશ્ય એ છે કે તમામ લોકો 'સારું જીવન' જીવી શકે. આ મૂળભૂત અધિકારો વિના, વધેલી આવક અને રોજગારનો કોઈ વાસ્તવિક અર્થ રહેતો નથી. આ માત્ર આર્થિક વૃદ્ધિ વિશે જ નથી પરંતુ દરેક

વ્યક્તિની સુખાકારી અને ગૌરવ સુનિશ્ચિત કરવા વિશે છે. જેમ આપણે વિકાસ તરફ આગળ વધીએ છીએ, આપણે આ અધિકારોના રક્ષણને પ્રાથમિકતા આપવી જોઈએ, એ ઓળખીને કે તે ટકાઉ પ્રગતિ માટે આવશ્યક છે. આ મૂળભૂત અધિકારોનું રક્ષણ કરીને જ આપણે ખરેખર એક એવું વિશ્વ બનાવી શકીએ જ્યાં દરેકને વિકાસ અને સમૃદ્ધ થવાની તક મળે.

૨૯. અમે કેટલાક દિવસો સુધી આ કાર્યવાહી સાંભળી છે અને હકીકત અને કાનૂની સામગ્રીના કાળજીપૂર્વક મૂલ્યાંકન પછી, અમે એવા તારણ પર પહોંચ્યા છીએ કે સ્પેશિયલ લીવ પિટિશન્સ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ દખલગીરીની ખાતરી આપતા નથી."

(૫) એમ.સી. મહેતા વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા

"૧૯.....જેમ ઉપર જણાવ્યા મુજબ, ભૂતકાળમાં જ્યારે ખાણકામના ભાડાપટ્ટા આપવામાં આવ્યા હતા, ત્યારે ખાણકામ કામગીરી હાથ ધરવા માટે જરૂરી કિલચરન્સ મેળવવામાં આવ્યા ન હતા જેના પરિણામે જમીન અને પર્યાવરણીય અધોગતિ થઈ છે. આવા ઉદ્વેગનો હોવા છતાં, ત્યારપછીના સ્લોટ્સ માટે મંજૂરીઓ આપવામાં આવી હતી કારણ કે ભૂતકાળમાં સત્તાવાળાઓએ ઉપચારાત્મક પગલાં (પુનર્વસન યોજના સહિત) ના અભાવે જમીન અને

પર્યાવરણીય અધોગતિના વ્યાપક સ્તરની મેકો અસરને ધ્યાનમાં લીધી ન હતી. તેથી, હવે સમય આવી ગયો છે કે જ્યાં સુધી પુનઃસ્થાપન અને પુનઃપ્રાપ્તિ માટેની વૈધાનિક જોગવાઈઓનું યોગ્ય રીતે પાલન ન થાય ત્યાં સુધી ઉપરોક્ત વિસ્તારમાં ખાણકામ સ્થગિત કરવામાં આવે, ખાસ કરીને એવા કિસ્સાઓમાં જ્યાં ખાડાઓ/ખાણો છોડી દેવામાં આવી હોય. પર્યાવરણ અને ઇકોલોજી એ રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ છે. તે આંતર-પેઢીગત સમાનતાને આધીન છે. ટકાઉ વિકાસ સિદ્ધાંત પર ઉપરોક્ત વિસ્તારમાં તમામ ખાણકામ સ્થગિત કરવાનો સમય હવે આવી ગયો છે જે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧, ૪૮એ અને ૫૧એ(જી) નો ભાગ છે. હકીકતમાં, આ અનુચ્છેદોની એમ.સી. મહેતાના કેસ (ઉપર મુજબ) ના ચુકાદામાં વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે જે ભવિષ્યમાં પ્રતિબંધ લાદવાનો વિકલ્પ ખુલ્લો રાખે છે. ટકાઉ વિકાસ સિદ્ધાંતની અંદર ખાણકામ "સંતુલન" ના ખ્યાલની અંદર આવે છે જ્યારે ટકાઉ વિકાસ સિદ્ધાંતની બહાર ખાણકામ "પ્રતિબંધ" ના ખ્યાલની અંદર આવે છે. તે ડિગ્રીની બાબત છે. પર્યાવરણ સંરક્ષણ સાથે ખાણકામ પ્રવૃત્તિનું સંતુલન જાળવવું અને આવી પ્રવૃત્તિ પર પ્રતિબંધ મૂકવો એ ટકાઉ વિકાસના સમાન સિદ્ધાંતની બે બાજુઓ છે. તે સાવચેતીના સિદ્ધાંતના ભાગ છે."

સ્વસ્થ પર્યાવરણનો અધિકાર

૬૪. જીવનના અધિકારમાં સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રદૂષણ મુક્ત પર્યાવરણનો આનંદ માણવાના અધિકારનો સમાવેશ થાય છે, જે જીવનના સંપૂર્ણ આનંદ માટે જરૂરી છે. જો કંઈપણ કાયદાના ભંગમાં જીવનની ગુણવત્તાને જોખમમાં મૂકે છે અથવા નુકસાન પહોંચાડે છે, તો નાગરિકને પર્યાવરણના પ્રદૂષણને સંબોધવા માટે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ નો આશરો લેવાનો અધિકાર છે જે જીવનની ગુણવત્તા માટે હાનિકારક હોઈ શકે છે. આ કોર્ટે અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ 'જીવનના અધિકાર' ના ભાગરૂપે 'સ્વસ્થ પર્યાવરણના અધિકાર' ના ખ્યાલને માન્યતા આપી છે અને તેના દ્વારા 'સ્વચ્છ પીવાના પાણીના અધિકાર' ને મૂળભૂત અધિકાર તરીકે પણ માન્યતા આપી છે. હકીકતમાં, પર્યાવરણીય અધિકારો, જે સામૂહિક અધિકારોના જૂથને આવરી લે છે, તેને હવે "થર્ડ જનરેશન" અધિકારો તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે. તેથી, રાજ્ય, તેના નાગરિકોના કલ્યાણ માટે કાર્ય કરવાના તેના દાવાને ટકાવી રાખવા માટે, સ્વસ્થ પાણીના અધિકારનું રક્ષણ કરવા અને સ્વાસ્થ્યના જોખમોને રોકવા માટે જળાશયોનું રક્ષણ કરીને, જાળવણી કરીને અને પુનઃસ્થાપિત કરીને પાણી પુરવઠાનું નિયમન કરવા માટે બંધાયેલ છે. આ કોર્ટે ઘણા કિસ્સાઓમાં એ પણ નિર્ધારિત કર્યું છે કે રાજ્યોએ એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે જળાશયો દબાણથી મુક્ત હોય અને જળાશયોને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે પગલાં લેવા જોઈએ. આ સંદર્ભમાં, અમે નીચે મુજબ આપેલા ચુકાદાઓ અને અવલોકનોનો સંદર્ભ આપી શકીએ છીએ:

(૧) સુભાષ કુમાર વિ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર

"૭. અનુચ્છેદ ૩૨ ની રચના એપેક્સ કોર્ટ દ્વારા નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે કરવામાં આવી છે. તે નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારોની સુરક્ષા માટે અસાધારણ પ્રક્રિયા પૂરી પાડે છે. જીવવાનો અધિકાર એ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ મૂળભૂત અધિકાર છે અને તેમાં જીવનના સંપૂર્ણ આનંદ માટે પ્રદૂષણ મુક્ત પાણી અને હવાના આનંદના અધિકારનો સમાવેશ થાય છે. જો કંઈપણ કાયદાના ભંગમાં જીવનની ગુણવત્તાને જોખમમાં મૂકે છે અથવા નુકસાન પહોંચાડે છે, તો નાગરિકને પાણી અથવા હવાના પ્રદૂષણને દૂર કરવા માટે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ નો આશરો લેવાનો અધિકાર છે જે જીવનની ગુણવત્તા માટે હાનિકારક હોઈ શકે છે."

(૨) સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક વિ. સ્ટેટ ઓફ આંધ્રપ્રદેશ

"૧૭૫. પાણી એ કુદરતની અનન્ય ભેટ છે જેણે પૃથ્વી ગ્રહને રહેવા યોગ્ય બનાવ્યો છે. પાણી વિના જીવન ટકી શકે નહીં. ૧૯૮૭ માં ભારત સરકાર દ્વારા જારી કરાયેલ રાષ્ટ્રીય જળ નીતિમાં, એ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે પાણી એક મુખ્ય કુદરતી સંસાધન, મૂળભૂત માનવ જરૂરિયાત અને કિંમતી રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ છે. પાણી, હવાની જેમ, માનવ અસ્તિત્વ માટેનો સાર છે. પાણીની ઉપલબ્ધતા

અને તેના વપરાશકર્તાનો ઇતિહાસ તમામ સંસ્કૃતિઓમાં જૈવિક ઉત્ક્રાંતિના ઇતિહાસ સાથે જોડાયેલો છે. એ કહેવું ખોટું નહીં હોય કે માત્ર જીવન જ પાણીથી શરૂ થયું નથી પરંતુ પાણી જ જીવન છે. તે માનવજાત, પ્રાણીઓ, પર્યાવરણ, વનસ્પતિ અને પ્રાણીસૃષ્ટિ માટે આવશ્યક છે. એ હકીકતનો ઇનકાર કરી શકાય નહીં કે પ્રાચીન સમયમાં સમગ્ર વિશ્વમાં સંસ્કૃતિના ઉદ્ભવ, વિકાસ અને વૃદ્ધિમાં પાણીએ મહત્વની ભૂમિકા ભજવી હતી. દેશોના આર્થિક વિકાસમાં પાણી એ એક મહત્વપૂર્ણ પરિબલ છે જે આખરે રહેવાસીઓ વચ્ચેના સામાજિક અને માનવ સંબંધોને અસર કરે છે. આયોજિત વિકાસ અને જળ સંસાધનોનો યોગ્ય ઉપયોગ રાષ્ટ્રની સમૃદ્ધિના કારણ તેમજ અસર બંને તરીકે કામ કરી શકે છે. પૃથ્વી પર પાણી થીજેલા બરફ, નદીઓ સરોવરો, ઝરણાઓ, જળમાર્ગો, ધોધ અને જળચર વગેરેના સ્વરૂપમાં ઉપલબ્ધ છે."

(૩) એ.પી. પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડ ર વિ. પ્રો. એમ.વી. નાયડુ

"૭. આપણી સુપ્રીમ કોર્ટ આપણા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ "જીવન" ના અધિકારના ભાગરૂપે 'સ્વસ્થ પર્યાવરણ' ના અધિકારના ખ્યાલને વિંકસાવનાર પ્રથમ અદાલતોમાંની એક હતી. [જુઓ બંધુઆ મુકિત મોરચા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ((૧૯૮૪) ૩ એસ.સી.સી. ૧૬૧)]. આ સિદ્ધાંત આજે વિવિધ દેશોમાં અપનાવવામાં આવ્યો છે.

૮. આજના ઉભરતા ન્યાયશાસ્ત્રમાં, પર્યાવરણીય અધિકારો જે સામૂહિક અધિકારોના જૂથને આવરી લે છે તેને "થર્ડ જનરેશન" અધિકારો તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે. "ફર્સ્ટ જનરેશન" અધિકારો સામાન્ય રીતે રાજકીય અધિકારો છે જેમ કે આંતરરાષ્ટ્રીય નાગરિક અને રાજકીય અધિકારોના સંમેલનમાં જોવા મળે છે જ્યારે "સેકન્ડ જનરેશન" અધિકારો આર્થિક, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક અધિકારો પરના આંતરરાષ્ટ્રીય કરારમાં જોવા મળતા સામાજિક અને આર્થિક અધિકારો છે. "સ્વસ્થ પર્યાવરણનો અધિકાર". (જુઓ વોલ્યુમ ૨૫) ૨૦૦૦ કોલંબિયા જર્નલ ઓફ એન્વાયર્નમેન્ટલ લો જોન લી પાના નં. ૨૮૩, પાના નં. ૨૮૩-૨૮૪ fn.૨૯ પર)."

૧૫૮. ટેનરીઓ દ્વારા ફેલાવવામાં આવેલા પ્રદૂષણ અને વધુમાં પ્રદૂષણની વર્તમાન સ્થિતિની નોંધ લેતા, વળતર ચૂકવવાની જવાબદારી પર, ઉપર સંદર્ભિત "પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત" તેમાં ફક્ત '૭૧' થી '૭૩' માં નોંધવામાં આવ્યો છે, એમ ઠરાવવા માટે કે ઉદ્યોગો માત્ર વળતર આપવા માટે જ નહીં પરંતુ પ્રદૂષિત નદીને પુનઃસ્થાપિત કરવાના ખર્ચને ઉઠાવવા માટે પણ જવાબદાર છે. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ઉપચારાત્મક કાર્યવાહી પુનઃસ્થાપન પર અટકશે નહીં, પરંતુ નદીને પ્રદૂષણ મુક્ત ટકાવી રાખવા માટે, તે એક સતત પ્રક્રિયા છે.

૧૫૯. જવાબદારીની હદ પર, પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત અને સાવચેતીના

સિદ્ધાંતના ડીમિંગ ફિક્શન (માની લીધેલી કલ્પના) પર, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંતના વિચારની કાળજીપૂર્વક ચકાસણી થવી જોઈએ જેથી એ સુનિશ્ચિત કરી શકાય કે તે એવા લોકો માટે "પ્રદૂષણ કરવાનો અધિકાર" ઉભરી આવવામાં પરિણમે નહીં જેઓ આર્થિક રીતે સક્ષમ છે અથવા ચૂકવણી કરવા તૈયાર છે. તેમાં એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે એક મુખ્ય પ્રશ્ન જે ઉદભવે છે તે ફેલાવવામાં આવેલા પ્રદૂષણ માટેની જવાબદારીની હદનો છે, ખાસ કરીને, નક્કી કર્યા મુજબનું વળતર ચૂકવવામાં આવે પછી શું જવાબદારીનો અંત આવે છે, અથવા શું તે એક સતત જવાબદારી છે જે વાસ્તવિક પ્રદૂષણને કાબૂમાં લેવામાં ન આવે અને તેની અસરોને ઉલટાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ચાલુ રહે છે.

૧૬૦. તેમાં એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે વળતરની ચૂકવણી તેમને પ્રદૂષણ કરવાનો અધિકાર આપે છે તેવું માનીને, ટેનરીઓએ સ્પષ્ટપણે આ સિસ્ટમનું શોષણ કર્યું છે, અને એક્સુઅન્ટ્સ છોડ્યા છે. આમ, તેને માત્ર વેલ્સોર ટેનરીઓ પૂરતી જ મર્યાદિત નહીં પરંતુ વિકાસશીલ દેશોમાં ઉદ્યોગોમાં જોવા મળતી એક વ્યાપક સમસ્યા માનવામાં આવી હતી, જ્યાં પ્રદૂષણ ઘટાડતી સ્વચ્છ તકનીકોમાં રોકાણ કરવા કરતાં પ્રમાણમાં ઓછું વળતર ચૂકવવું વધુ ખર્ચ-અસરકારક માનવામાં આવે છે, કારણ કે, જ્યારે સીમાંત નુકસાનના ખર્ચ અને સીમાંત સફાઈ ખર્ચ વચ્ચે પસંદગીનો સામનો કરવો પડે છે, ત્યારે ઘણીવાર તેઓ

પ્રથમ વિકલ્પ પસંદ કરે છે, આમ પર્યાવરણીય અધોગતિના ચક્રને કાયમી બનાવે છે. ઉદાહરણ માટે, એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે:-

(એ) કાનપુર ટેનરીઓનો કેસ; જ્યાં તેઓ કોર્ટના હુકમો હોવા છતાં તેમની હાનિકારક પ્રથાઓ ચાલુ રાખીને ગંગા નદીમાં દૂષિત પાણી છોડી રહ્યા છે;

(બી) બિચ્છરી ઇન્ડસ્ટ્રિયલ ક્લસ્ટર; જ્યાં કંપની દ્વારા બહુવિધ ઇન્ટરલોક્યુટરી અરજીઓ દાખલ કરીને અપનાવવામાં આવેલી વિલંબકારી ચુકિતઓને કારણે, નિવારણ માટે વળતર ચૂકવવાના કોર્ટના હુકમ હોવા છતાં, ગામ પાણીના દૂષણ અને અછતથી પીડાઈ રહ્યું છે, જે પીવાના પાણીની ઉપલબ્ધતા, પશુધન અને ખેતીની જરૂરિયાતોને અસર કરે છે;

(સી) પેરુનન્ટરાઈનો કેસ; જ્યાં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઉદ્યોગોને ZLD સિસ્ટમનું પાલન કરવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો, પરંતુ ઘણા યુનિટ્સે ધોરણોનું ઉદ્ધંધન કરવાનું ચાલુ રાખ્યું. તેઓ ખુફી જગ્યાઓ, બોરવેલ, કુવાઓ અને વરસાદી પાણીમાં ટ્રીટ કર્યા વિનાના એફ્લુઅન્ટ્સ છોડે છે, જેનાથી TDS સ્તરમાં ઉચ્ચ વધારો થાય છે, તે પર્યાવરણીય ધોરણોની સતત અવગણનાને ઉજાગર કરતા કેસો હોવાનું નોંધવામાં આવ્યું હતું.

૧૬૧. આમ, તેમાં ફક્ત '૭૭' માં એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે જ્યારે પર્યાવરણીય કાયદાઓનું પાલન કરવામાં ઉલ્લંઘન થાય છે, પછી ભલે તે સીધી રીતે પ્રદૂષણ ફેલાવતી પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ થઈને હોય અથવા પ્રદૂષણને કાબૂમાં લેવા અને પર્યાવરણને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે પગલાં લેવામાં નિષ્ફળતા હોય અથવા કોઈ રાજ્ય કે કેન્દ્રીય સત્તાવાળા દ્વારા આપવામાં આવેલા લાયસન્સની કોઈપણ શરતોનું ઉલ્લંઘન હોય અને પર્યાવરણ માટે નુકસાનકારક રીતે કાર્ય કરે, જેની અસરથી પર્યાવરણનું અધોગતિ થાય છે અથવા થવાની સંભાવના હોય છે, ત્યારે પર્યાવરણને પ્રદૂષિત કરવાનું ડીમિંગ ફિક્શન લાગુ પડે છે અને પ્રદૂષક માત્ર વળતરની ચૂકવણી માટે જ નહીં પરંતુ પર્યાવરણને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે પણ જવાબદાર છે.

૧૬૨. આ સાવચેતીનો સિદ્ધાંત, જે અગાઉ નોંધેલા વિવિધ ચુકાદાઓમાં માન્ય કરવામાં આવ્યો છે, તેમાં ફક્ત '૭૭' માં પુનરાવર્તિત કરવામાં આવ્યો છે જે નીચે મુજબ વંચાય છે:—

"૭૭. જ્યારે પર્યાવરણીય કાયદાઓનું પાલન કરવામાં ઉલ્લંઘન થાય છે, પછી ભલે તે સીધી રીતે પ્રદૂષણ ફેલાવતી પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ થઈને હોય અથવા પ્રદૂષણને કાબૂમાં લેવા અને પર્યાવરણને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે પગલાં લેવામાં નિષ્ફળતા હોય અથવા કોઈ રાજ્ય કે કેન્દ્રીય સત્તાવાળા દ્વારા આપવામાં

આવેલા લાયસન્સની કોઈપણ શરતોનું ઉલ્લંઘન હોય અને પર્યાવરણ માટે નુકસાનકારક રીતે કાર્ય કરે, જેની અસરથી પર્યાવરણનું અધોગતિ થાય છે અથવા થવાની સંભાવના હોય છે, ત્યારે પર્યાવરણને પ્રદૂષિત કરવાનું ડીમિંગ ફિક્શન લાગુ પડે છે અને પ્રદૂષક માત્ર વળતરની ચૂકવણી માટે જ નહીં પરંતુ પર્યાવરણને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે પણ જવાબદાર છે. આપણે પહેલેથી જ જોયું છે તેમ, પર્યાવરણના રક્ષણ માટે તમામ પગલાં લેવામાં આવે તેની ખાતરી કરવાની રાજ્ય પર સતત ફરજ છે. રાજ્યએ, કોઈપણ કાયદાની ગેરહાજરીમાં પણ, નિવારક પગલાં લઈને અધોગતિના મુદ્દાને ઉકેલવા માટે એક મિકેનિઝમ મૂકવું જોઈએ. પ્રતિકૂળ અસરો માટે વૈજ્ઞાનિક વિગતોના અભાવ પર આધાર રાખીને આર્થિક પ્રવૃત્તિને સરળ બનાવવા કરતાં રક્ષણ અને જાળવણી તરફ પગલાં ઝુકાવવા જોઈએ. રાજ્યએ તેની સંશોધન પાંખો મારફતે એવા ઉદ્યોગો અને પ્રવૃત્તિઓને ઓળખવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ જે પર્યાવરણને અસર કરે છે અથવા અસર કરી શકે છે, આવી પ્રવૃત્તિઓને મંજૂરી આપતા પહેલા કારણ કે એવી શક્યતા છે કે નુકસાન માત્ર અફર જ ન હોઈ શકે પરંતુ આવા નુકસાનની અસરો આવી પ્રવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવતા વ્યાપારી લાભો કરતાં માનવ જાતિ માટે વધુ જોખમી હોઈ શકે. આ સાવચેતીનો સિદ્ધાંત, જે ઉપર જોયા મુજબ વિવિધ ચુકાદાઓમાં અને વેલ્સોર સિટિઝન વેલફેર ફોરમના કેસમાં (ઉપર મુજબ) માન્ય કરવામાં આવ્યો છે, તેને આ કોર્ટ દ્વારા ટી.એન. ગોદાવરમન તિરુમુલપાદ, ઈન રે વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયામાં પુનરાવર્તિત કરવામાં આવ્યો હતો, જેનો

સંબંધિત ફરો નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૪૩. પર્યાવરણીય અધોગતિની ફરિયાદો સાથે કામ કરવામાં કોર્ટનો અભિગમ આ ૪ બેન્ચ દ્વારા અરજીઓના અન્ય સમૂહના સંદર્ભમાં ૦૮/૦૫/૨૦૨૨ [ટી.એન. ગોદાવરમન તિરુમુલપાદ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૨૨) ૯ એસ.સી.સી. ૩૦૬] ના રોજ પસાર કરાયેલા હુકમમાં આ રિટ પિટિશનમાં ૪ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે. આ હુકમમાં, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે અને ઠરાવવામાં આવ્યું છે: (ટી.એન. ગોદાવરમન તિરુમુલપાદ કેસ [ટી.એન. ગોદાવરમન તિરુમુલપાદ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૨૨) ૯ એસ.સી.સી. ૩૦૬], એસ.સી.સી. પાના. ૩૧૫-૧૬, ફરો ૧૬-૧૮)

"૧૬. ટકાઉ વિકાસના સિદ્ધાંતનું પાલન એ બંધારણીય જરૂરિયાત છે. ટકાઉ વિકાસના સિદ્ધાંતને લાગુ કરતી વખતે એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે એવો વિકાસ જે ભવિષ્યની પેઢીઓને તેમની પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવાની ક્ષમતા સાથે બાંધછોડ કર્યા વિના વર્તમાન જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરે છે. તેથી, અદાલતોએ પર્યાવરણ અને ઇકોલોજીના રક્ષણ સાથે વિકાસની જરૂરિયાતોને સંતુલિત કરવાની જરૂર છે [ટી.એન. ગોદાવરમન તિરુમુલપાદ (૧૦૪) વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૦૮) ૨ એસ.સી.સી. ૨૨૨]. આંતર-પેઢીગત સમાનતા પર આધારિત ટકાઉ વિકાસની તેની જવાબદારી પૂરી કરવા માટે સુસંગત અને

સંકલિત કાર્યક્રમ ઘડવો અને અમલમાં મૂકવો એ આપણા બંધારણ હેઠળ રાજ્યની ફરજ છે [એ.પી. પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડ વિ. એમ.વી. નાયડુ, (૧૯૯૯) ૨ એસ.સી.સી. ૭૧૮]. જ્યારે ઇકોલોજીના ભોગે અથવા પર્યાવરણના વ્યાપક વિનાશ અને ઉદ્ધંધનનું કારણ બનીને આર્થિક વિકાસ થવા દેવો જોઈએ નહીં; તે જ સમયે, ઇકોલોજી અને પર્યાવરણને જાળવવાની જરૂરિયાત આર્થિક અને અન્ય વિકાસમાં અવરોધ ન બનવી જોઈએ. વિકાસ અને પર્યાવરણ બંને સાથે જ ચાલવા જોઈએ, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, પર્યાવરણના ભોગે વિકાસ ન હોવો જોઈએ અને તેનાથી વિપરીત, પરંતુ પર્યાવરણની યોગ્ય કાળજી લેતા અને તેનું રક્ષણ સુનિશ્ચિત કરતી વખતે વિકાસ થવો જોઈએ [ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ફોર એન્વાયરો-લિગલ એક્શન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૯૬) ૫ એસ.સી.સી. ૨૮૧].

૧૭. વેલ્થોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [વેલ્થોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૯૬) ૫ એસ.સી.સી. ૬૪૭] માં, આ કોર્ટે ઠરાવ્યું કે “સાવચેતીનો સિદ્ધાંત” એ “ટકાઉ વિકાસ” ના સિદ્ધાંતનું આવશ્યક લક્ષણ છે. તેણે સાવચેતીના સિદ્ધાંતને નીચેના શબ્દોમાં સમજાવવાનું ચાલુ રાખ્યું : (એસ.સી.સી. પાના. ૬૫૮, ફકરો ૧૧)

‘૧૧. ... (૧) રાજ્ય સરકાર અને વૈધાનિક સત્તાવાળાઓ દ્વારા — પચાવરણીય

પગલાં — પર્યાવરણીય અધોગતિના કારણોની અપેક્ષા રાખવી જોઈએ, અટકાવવા જોઈએ અને હુમલો કરવો જોઈએ.

(૨) જ્યાં ગંભીર અને અફર નુકસાનના જોખમો હોય, ત્યાં પર્યાવરણીય અધોગતિને રોકવા માટેના પગલાંને મુલતવી રાખવા માટે વૈજ્ઞાનિક નિશ્ચિતતાના અભાવનો ઉપયોગ કારણ તરીકે થવો જોઈએ નહીં.

(૩) એ દર્શાવવાનો “સાબિતીનો બોજો” અભિનેતા અથવા ડેવલપર/ઉદ્યોગપતિ પર છે કે તેની ક્રિયા પર્યાવરણને અનુકૂળ છે.’

૧૮. સાવચેતીના સિદ્ધાંતમાં પર્યાવરણીય નુકસાનની અપેક્ષા અને તેને ટાળવા અથવા ઓછામાં ઓછી પર્યાવરણીય રીતે હાનિકારક પ્રવૃત્તિ પસંદ કરવાના પગલાં લેવાનો સમાવેશ થાય છે. તે વૈજ્ઞાનિક અનિશ્ચિતતા પર આધારિત છે. પર્યાવરણીય રક્ષણનું લક્ષ્ય માત્ર સ્વાસ્થ્ય, મિલકત અને આર્થિક હિતનું રક્ષણ કરવાનું જ ન હોવું જોઈએ પરંતુ તેના પોતાના ખાતર પર્યાવરણનું રક્ષણ કરવું પણ હોવું જોઈએ. સાવચેતીની ફરજો માત્ર નક્કર ભયની શંકાથી જ શરૂ ન થવી જોઈએ પરંતુ વાજબી ચિંતા અથવા સંભવિત જોખમથી પણ થવી જોઈએ [એ.પી. પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડ વિ. એમ.વી. નાયડુ, (૧૯૮૮) ૨ એસ.સી.સી. ૭૧૮].

૧૯. એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ શકે છે જ્યાં કોઈ પ્રવૃત્તિને આગળ વધવાની મંજૂરી આપવામાં આવે પછી પર્યાવરણને અફર નુકસાન થઈ શકે છે અને જો તેને અટકાવવામાં આવે, તો આર્થિક હિતને અફર નુકસાન થઈ શકે છે [એમ.સી. મહેતા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૦૪) ૧૨ એસ.સી.સી. ૧૧૮]. આ કોર્ટે ઠરાવ્યું છે કે શંકાના કિસ્સામાં, આર્થિક હિત કરતા પર્યાવરણના રક્ષણને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવશે. એવું વધુમાં ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે સાવચેતીના સિદ્ધાંત માટે નુકસાનને રોકવા માટે અપેક્ષિત પગલાં લેવાની જરૂર છે અને વાજબી શંકાના આધારે પણ નુકસાન અટકાવી શકાય છે. વધુમાં, આ કોર્ટ સદર ચુકાદામાં ભાર મૂકે છે કે તે હંમેશા જરૂરી નથી કે પર્યાવરણને થતા નુકસાનના પ્રત્યક્ષ પુરાવા હોવા જોઈએ."

કાર્યવાહીના વર્તમાન સમૂહમાં અરજીઓ સાથે કામ કરતી વખતે, અમે આ જ સિદ્ધાંતોનું પાલન કરીશું."

૧૬૩. "જે પ્રદૂષણ ફેલાવે છે તેણે ચૂકવણી કરવી જ જોઈએ" પર NGT ના ચુકાદાઓ ફરરા '૭૮' માં નીચે મુજબ નોંધવામાં આવ્યા છે:—

"૭૮. આ મુદ્દાને ઉકેલવા માટે, NGT એ નીચેના કેસોમાં ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતો

અપનાવ્યા છે:

(૧) કોર્ટ ઓન ઈટ્સ ઓન મોશન વિ. સ્ટેટ ઓફ એચપી:

"૩૬. પર્યાવરણને થયેલા નુકસાન માટે પ્રદૂષકની સંપૂર્ણ જવાબદારી છે, જે માત્ર પ્રદૂષણનો ભોગ બનેલા લોકોને વળતર આપવા પૂરતી જ વિસ્તરતી નથી પરંતુ પર્યાવરણને પુનઃસ્થાપિત કરવાના ખર્ચને પહોંચી વળવા અને સ્લજ અને અન્ય પ્રદૂષકોને દૂર કરવાનો પણ હેતુ ધરાવે છે. [સંદર્ભ: ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ફોર એન્વાયરો-લિગલ એક્શન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ઉપર મુજબ]. સુપ્રીમ કોર્ટે ઠરાવ્યું કે કોઈપણ જોખમી કે ખતરનાક પ્રવૃત્તિ ચલાવીને પ્રદૂષણ ફેલાવનાર વ્યક્તિ તેની પ્રવૃત્તિ દ્વારા અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિને થયેલા નુકસાનની ભરપાઈ કરવા માટે જવાબદાર છે, પછી ભલે તેણે તેની વ્યાપારી અથવા ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ ચલાવતી વખતે વાજબી કાળજી લીધી હોય. આ સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં, એ સ્પષ્ટ છે કે જે વ્યક્તિઓ ઇકો-સેન્સિટિવ વિસ્તારોમાં પ્રદૂષણ ફેલાવી રહ્યા છે જેના પરિણામે પર્યાવરણીય જોખમો ઉભા થાય છે તેઓએ તેમની પ્રવૃત્તિના પરિણામે થતા નુકસાન માટે વળતર આપવું જરૂરી છે. મોટી સંખ્યામાં પ્રવાસીઓ અને વાહનો જે રસ્તાઓનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે અને તેમના આનંદ, મોજશોખ કે વ્યાપારી લાભો માટે આવી અન્ય પ્રવૃત્તિઓ ચલાવી રહ્યા છે તેઓએ 'પ્રદૂષક ચૂકવે છે' સિદ્ધાંતના આધારે ચૂકવણી કરવી જ પડશે. જો કરદાતાઓના નાણાં

પર્યાવરણના રક્ષણ માટે નિવારક અને નિયંત્રણ પગલાં લેવા પાછળ ખર્ચવામાં આવે તો તે સંપૂર્ણપણે બિનજરૂરી અને ગેરવાજબી હશે. જે પ્રદૂષણ ફેલાવે છે તેણે ચૂકવણી કરવી જ જોઈએ. અમે અગાઉ પણ થોડી લંબાણપૂર્વક ચર્ચા કરી છે કે ઉચ્ચ પ્રવાસી પ્રવૃત્તિ, વાહન પ્રદૂષણ અને ઉત્સર્જનના કૃત્યોને કારણે થતા જંગલોના વિનાશ માટે વળતર, પુનઃસ્થાપન અને જાળવણી એવી રીતે થવી જરૂરી છે કે પર્યાવરણને ન્યૂનતમ નુકસાન અને અધોગતિ થાય. આવો અભિગમ ટકાઉ વિકાસના સિદ્ધાંતના સંદર્ભમાં પણ વાજબી ઠેરવી શકાય છે."

(૨) સલોની ઐલાવાડી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા:

"૨૩. આપણે એવું પણ અવલોકન કરી શકીએ કે 'સાવચેતીનો સિદ્ધાંત' અને 'ટકાઉ વિકાસ' નો સિદ્ધાંત બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ અને ધ નેશનલ ગ્રીન ટ્રિબ્યુનલ એક્ટ, ૨૦૧૦ ની કલમ ૨૦ નો ભાગ છે. 'પ્રદૂષક ચૂકવે છે' સિદ્ધાંતનો અર્થ એવો નથી કે પ્રદૂષક પ્રદૂષણ કરી શકે છે અને તેના માટે ચૂકવણી કરી શકે છે. તેમાં પર્યાવરણીય ખર્ચ તેમજ લોકો માટે પ્રત્યક્ષ ખર્ચનો સમાવેશ થશે. પર્યાવરણીય ખર્ચ માત્ર એવા પૂરતો જ મર્યાદિત નથી જે તાત્કાલિક મૂર્ત છે પરંતુ પર્યાવરણીય અધોગતિના પુનઃસ્થાપન માટે સંપૂર્ણ ખર્ચ છે. જો પ્રદૂષણ તરફ દોરી જતા ચીટ ઉપકરણોને માત્ર પ્રક્રિયાગત પ્રોટોકોલની ગેરહાજરીના કારણે અવગણવામાં આવે છે, તો તે પર્યાવરણીય ન્યાયશાસ્ત્રના સદર સ્વીકૃત

સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધ હશે. ભારતમાં સ્પષ્ટપણે અથવા ગર્ભિત રીતે પ્રતિબંધિત ન હોય ત્યાં સુધી સ્વીકૃત વૈશ્વિક પ્રક્રિયાગત ધોરણને સ્વીકારી શકાય છે.

૨૪. કાયદાએ વ્યાપારી વ્યવહારોમાં પ્રામાણિકતા અને નિષ્પક્ષ વ્યવહારને પ્રોત્સાહિત કરવો જોઈએ અને ચોક્કસપણે વ્યાપારી વિચારણાઓ પર્યાવરણીય સુરક્ષાને નકારી શકે નહીં....”

૧૬૪. વળતર નક્કી કરવાના પ્રશ્ન પર, ફક્ત '૭૯' માં એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે:-

"૭૯. હવે અમે જવાબદારીના પાસા પર ચર્ચા કરી છે, તો ચાલો આપણું ધ્યાન પ્રદૂષણ સંબંધિત નુકસાન માટે વળતર નક્કી કરવા તરફ ફેરવીએ. અગાઉ પ્રકાશિત કર્યા મુજબ, પ્રદૂષકો પર્યાવરણને પહોંચાડતા નુકસાન માટે સંપૂર્ણ જવાબદારી ભોગવે છે. જોકે, એ જાણીતું છે કે તે નુકસાનની હદ નક્કી કરવી ક્યારેય સરળ કાર્ય નથી અને સામાન્ય રીતે તે એકદમ જટિલ હોય છે. મૂર્ત સંપત્તિના નુકસાનથી વિપરીત, ઇકોસિસ્ટમ્સ પર કરવામાં આવેલ નુકસાન – જેમ કે વનસ્પતિ, પ્રાણીસૃષ્ટિ, જળચર જીવનનો નાશ, અને સૂક્ષ્મ જીવોમાં વિક્ષેપ – નાણાકીય દ્રષ્ટિએ સરળતાથી માપી શકાતું નથી. વધુમાં, સ્થાનિક સમુદાયો, ખાસ કરીને તેમની આજીવિકા પરની અસરનું મૂલ્યાંકન કરવું મુશ્કેલ છે. જૈવવિવિધતાનું નુકસાન, કુદરતી સંસાધનોનું અધોગતિ અને લાંબા ગાળાના

સામાજિક-આર્થિક પરિણામો નાણાકીય મૂલ્યાંકનના ક્ષેત્રની બહાર વિસ્તરે છે. તેથી, જ્યારે જવાબદારી સ્પષ્ટ છે, ત્યારે સમાન વળતરની રકમ નક્કી કરવાની પ્રક્રિયા પડકારોથી ભરેલી છે, કારણ કે તેમાં પર્યાવરણ અને અસરગ્રસ્ત સમુદાયો પર કરવામાં આવેલા મૂર્ત અને અમૂર્ત બંને નુકસાનનો હિસાબ રાખવો જોઈએ. જોકે, આ પાસાને લગતા તેમાં બનાવેલા સિદ્ધાંતોને સમજવા માટે આપણે ભારતીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય બંને ભૂતકાળના પર્યાવરણીય કેસોનો સંદર્ભ લઈ શકીએ છીએ."

૧૬૫. વધુમાં, વળતર નક્કી કરવાના પાસા પરના કાયદાઓની નોંધ લેતા, તેમાં એવું નોંધવામાં આવ્યું હતું કે પર્યાવરણ સુરક્ષા સમિતિ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [ડબલ્યુપી (સિવિલ) નં. ૩૭૫/૨૦૧૨] ની મેટરમાં NGT ની મુખ્ય બેન્ચના તારીખ ૩૧/૦૮/૨૦૧૯ ના હુકમ મુજબ સેન્ટ્રલ પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડ (CPCB) દ્વારા પર્યાવરણીય વળતરની ગણતરી માટે એક ફોર્મ્યુલા નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. CPCB ના તારીખ ૧૫/૦૭/૨૦૧૯ ના રિપોર્ટમાં નિર્ધારિત સદર ફોર્મ્યુલા NGT દ્વારા તારીખ ૨૮/૦૮/૨૦૧૯ ના હુકમ મારફતે સ્વીકારવામાં આવી હતી; તેમાં સંબંધિત ફકરો '૮૧' નીચે મુજબ વંચાય છે:—

"૮૧. વધુમાં, વળતર નક્કી કરવા માટે કેટલીક માર્ગદર્શિકાઓ પહેલેથી જ સ્થાપિત કરવામાં આવી છે. એ નોંધવું જોઈએ કે પર્યાવરણ સુરક્ષા સમિતિ વિ.

યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ડબલ્યુપી (સિવિલ) નં. ૩૭૫/૨૦૧૨ ની મેટરમાં NGT ની મુખ્ય બેન્ચે તારીખ ૩૧/૦૮/૨૦૧૮ ના હુકમ મારફતે અવલોકન કર્યું કે "CPCB પર્યાવરણને થયેલા નુકસાન માટે વળતરની આકારણી અને વસૂલાત પણ કરી શકે છે અને સદર ફંડને અલગ ખાતામાં રાખી શકાય છે અને પર્યાવરણના રક્ષણ માટેની એક્શન પ્લાનની શરતોમાં તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. આવી એક્શન પ્લાન CPCB દ્વારા ત્રણ મહિનામાં તૈયાર કરવામાં આવી શકે છે". તદનુસાર, CPCB એ ૧૫ જુલાઈ, ૨૦૧૮ ના રોજ પ્રકાશિત તેના રિપોર્ટમાં પર્યાવરણીય વળતરની ગણતરી માટેની ફોર્મ્યુલા નિર્ધારિત કરી. પર્યાવરણીય વળતરની ગણતરી માટેની ફોર્મ્યુલા NGT દ્વારા પર્યાવરણ સુરક્ષા સમિતિ (ઉપર મુજબ) માં તેના ૨૮ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૮ ના હુકમ મારફતે સ્વીકારવામાં આવી હતી. સદર ફોર્મ્યુલા છે:

$$EC = PI \times N \times R \times S \times LF$$

જેમાં,

EC ભારતીય રૂપિયામાં પર્યાવરણીય વળતર માટે છે, PI ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રના પોલ્યુશન ઇન્ડેક્સ માટે છે, N ઉદ્દંધન થયું તે દિવસોની સંખ્યા માટે છે, R ઉદ્યોગ દ્વારા પર્યાવરણને થયેલા નુકસાનના વળતર માટે ભારતીય રૂપિયા (રૂ.) માં ફેક્ટર માટે છે, S ઓપરેશનના સ્કેલ માટેના ફેક્ટર માટે છે અને LF લોકેશન ફેક્ટર માટે છે. જ્યારે CPCB અને સ્ટેટ પોલ્યુશન કંટ્રોલ બોર્ડ (SPCB) મોટાભાગે આ ફોર્મ્યુલાને અનુસરતા હોવાનું જણાય છે, ત્યારે NGT એ

પર્યાવરણીય વળતર નક્કી કરવાની દિશામાં અન્ય વિવિધ અભિગમો પણ અપનાવ્યા છે. એવું લાગે છે કે NGT એ પર્યાવરણીય વળતર લાદવા માટે મુખ્યત્વે બે પદ્ધતિઓ અપનાવી છે : (એ) જો તેને ઉદ્યોગ કસૂરવાર જણાય તો પર્યાવરણીય વળતર તરીકે પ્રોજેક્ટ ખર્ચના ૫-૧૦% વસૂલવા; અથવા (બી) પર્યાવરણીય વળતર નક્કી કરવા માટે પદ્ધતિ તરીકે ઉદ્યોગના વાર્ષિક ટર્નઓવરની ટકાવારીનો ઉપયોગ કરવો."

૧૬૬. એમ કહ્યા પછી, સર્વોચ્ચ અદાલતે બંને (કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકાર) ની જવાબદારી પર વધુ વિચાર કર્યો છે, એમ જણાવતા કે જ્યારે પ્રદૂષકો પર્યાવરણીય નુકસાન માટે વળતર આપવાની સંપૂર્ણ જવાબદારી ધરાવે છે, ત્યારે સરકારો (કેન્દ્ર અને રાજ્ય બંને) પર્યાવરણીય અધોગતિ અટકાવવા અને અસરકારક ઉપચારાત્મક કાર્યવાહીના અમલીકરણની ખાતરી કરવા માટે સમાનરૂપે નોંધપાત્ર જવાબદારી વહેંચે છે. કેન્દ્ર સરકારને ધ એન્વાયર્નમેન્ટ (પ્રોટેક્શન) એક્ટ, ૧૯૮૬ ની કલમ ૩ અને ૫ હેઠળ જરૂરી નિર્દેશો જારી કરવાની સત્તા છે અને, તે રીતે, કેન્દ્ર સરકાર, રાજ્ય સરકાર, RPCB અથવા તેના દ્વારા અધિકૃત, સત્તા પ્રાપ્ત અથવા રચવામાં આવેલી અન્ય કોઈ એજન્સી અથવા સત્તામંડળની મદદથી, જો તેમ જરૂરી હોય તો, ઉપચારાત્મક પગલાં માટે જરૂરી રકમ નક્કી કરવા, તેની વસૂલાત સુનિશ્ચિત કરવા અને તેમના અમલીકરણની દેખરેખ રાખવાની જવાબદારી ધરાવે છે.

૧૬૭. ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ફોર એન્વાયરો-લિગલ એક્શન (ઉપર મુજબ) માં ફરિ '૪૧' માંના અવલોકનો ધ વોટર એક્ટ, ૧૯૭૪, અને ધ એન્વાયર્નમેન્ટ પ્રોટેક્શન એક્ટ, ૧૯૮૬ જેવા પર્યાવરણીય કાયદાઓની કડક અમલવારી પર ભાર મૂકવા માટે તેમાં નોંધવામાં આવ્યા હતા. એ બાબત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે રાજ્યની ભૂમિકા પ્રારંભિક ચકાસણી પૂરતી મર્યાદિત નથી પરંતુ તે સતત નિરીક્ષણ કરવા અને તમામ કાયદાઓ અને હુકમોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા સુધી વિસ્તરે છે. રાજ્યો કોઈપણ લાયસન્સના રિન્યૂઅલ દરમિયાન પણ તમામ કાયદાઓ અને હુકમોનું પાલન લાગુ કરી શકે છે. જ્યારે "પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત" ગુનેગારોને સીધો દંડ કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, ત્યારે તેની અસરકારકતા સરકાર અને નિયમનકારી સંસ્થાઓની સતર્કતા અને અમલીકરણ મિકેનિઝમ સાથે સ્વાભાવિક રીતે જોડાયેલી છે, અને આમ, એવી પરિસ્થિતિઓમાં જ્યાં સત્તાવાળાઓ પ્રદૂષકોનું પર્યાપ્ત રીતે નિયમન કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે, પરિણામી પર્યાવરણીય અધોગતિ વહેંચાયેલ જવાબદારીને રેખાંકિત કરે છે.

૧૬૮. એમ કહેતી વખતે, સર્વોચ્ચ અદાલતે 'સરકાર ચૂકવે છે સિદ્ધાંત' પર ચર્ચા કરી અને દક્ષિણ આફ્રિકા અને ચિલી જેવા દેશોના ઉદાહરણો નોંધ્યા, જ્યાં ખાનગી ઇજા પહોંચાડનારાઓ દ્વારા પર્યાવરણને થયેલા નુકસાન માટે સરકારી

વળતર તરફનો બદલાવ જોઈ શકાય છે. તેમાં એવું પણ નોંધવામાં આવ્યું હતું કે NGT એ સરકારોને પીડિતોને વળતર આપવા અને પ્રદૂષકો પાસેથી ખર્ચ વસૂલવાનો હુકમ આપીને સમાન અભિગમ અપનાવ્યો છે. એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે સરકારોને જવાબદાર ઠેરવીને, આ અભિગમ જવાબદારીની દ્વિ-સ્તરીય પ્રણાલીની ખાતરી કરે છે, વધુ કડક દેખરેખ અને સક્રિય પર્યાવરણીય શાસનને પ્રોત્સાહન આપે છે.

૧૬૯. સદર કેસની હકીકતોમાં, એ નોંધતા કે વેલ્સોર ટેનરીઓની પ્રવૃત્તિઓએ મહત્વપૂર્ણ ઇકોસિસ્ટમને બગાડી છે, જળાશયોને પ્રદૂષિત કર્યા છે અને ભૂગર્ભજળની ઉપલબ્ધતા ઘટાડી છે, જે ખેડૂતો, માછીમારો અને સ્થાનિક સમુદાયોની આજીવિકા પર ગંભીર અસર કરે છે, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે કોર્ટની ફરજ છે કે જળ પ્રદૂષણને કાબૂમાં લેવા માટે વધુ વ્યાપક, સંતુલિત અને ટકાઉ અભિગમને પ્રોત્સાહન આપે. સિદ્ધાંતો પાલનની ખાતરી કરે છે પરંતુ પર્યાવરણીય સંરક્ષણ, જાહેર આરોગ્ય અને ટકાઉ વિકાસ માટે લાંબા ગાળાની વ્યૂહરચનાઓને પણ પ્રોત્સાહિત કરે છે. આમ, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે જ્યાં સુધી ટેનરીઓ દ્વારા ઇકોલોજીને થયેલું નુકસાન ઉલટાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, પ્રદૂષકોની વળતર ચૂકવવાની સતત ફરજ છે અને વધુમાં એ કુદરતી સંસાધનોનું રક્ષણ અને જાળવણી કરવાની અને સ્વસ્થ અને સ્વચ્છ પર્યાવરણ જાળવવાની કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારો અને સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ બંનેની

બંધનકર્તા ફરજ છે.

૧૭૦. પરિણામ સ્વરૂપ;

(૧) તેમાં રાજ્ય સરકારને LoEA ના ચુકાદા મુજબ તમામ અસરગ્રસ્ત પરિવારો/વ્યક્તિઓને વળતરની રકમ ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો, જો પહેલેથી ચૂકવણી કરવામાં આવી ન હોય તો, અને રેવન્યુ રિકવરી એક્ટ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરીને અથવા કાયદા દ્વારા અનુમતિપાત્ર અન્ય કોઈપણ માધ્યમ દ્વારા પ્રદૂષકો પાસેથી વળતરની રકમ વસૂલ કરવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો, જો પહેલેથી વસૂલ કરવામાં આવી ન હોય તો.

(૨) વેલ્થોર જિલ્લામાં સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ પર્યાવરણને ઓળખવા, જાળવવા અને બનાવવા માટે ઓડિટ કરવાના હેતુસર એક સમિતિની રચના કરવાનો વધુ નિર્દેશ જારી કરવામાં આવ્યો હતો.

(૩) સમિતિને સોંપવામાં આવેલા કાર્યોને સંરેખિત કરતી વખતે, એવો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો કે જ્યાં સુધી ઇકોલોજીને થયેલું નુકસાન ઉલટાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સમિતિ તેના અમલીકરણની ખાતરી કરશે.

૧૭૧. દિલ્હી પોલ્યુશન કંટ્રોલ કમિટી વિ. લોધી પ્રોપર્ટી કો. લિ., [(૨૦૨૬) ૨ એસ.સી.સી. ૬૭૦] માં નોંધાયેલા તાજેતરના ચુકાદામાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે એમ.સી. મહેતા (ઉપર મુજબ) માં તેના અગાઉના ચુકાદાની અને ઉપર જણાવેલા ચુકાદાઓની પણ નોંધ લીધી છે, એવું નોંધવા માટે કે પ્રદૂષણ એ નાગરિક અપરાધ છે. તેના ખૂબ જ સ્વભાવથી, તે સમગ્ર સમુદાય સામે કરવામાં આવતો ટોર્ટ (અપફ્રટ્ય) છે. તેથી, જે વ્યક્તિ પ્રદૂષણ ફેલાવવા માટે દોષિત છે, તેણે પર્યાવરણ અને ઇકોલોજીના પુનઃસ્થાપન માટે નુકસાની (વળતર) ચૂકવવી પડે છે તે ઉપરાંત ગુનેગારના ફ્રટ્યને કારણે જેમને નુકસાન થયું છે તેમને નુકસાનીની ચૂકવણી કરવી પડે છે. પર્યાવરણીય નુકસાનની જવાબદારીમાં વળતરનું પાસું અને પુનઃસ્થાપન અથવા ઉપચારાત્મક પાસું બંનેનો સમાવેશ થાય છે.

૧૭૨. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંતના અમલીકરણમાં માત્ર ક્ષતિગ્રસ્ત પર્યાવરણને પુનઃસ્થાપિત કરવા, નુકસાનનો સામનો કરવા માટે ઉપચારાત્મક પગલાં લેવા અને પ્રત્યક્ષ નુકસાન માટે વળતર આપવાની ચૂકવણીનો જ સમાવેશ થતો નથી, પરંતુ પ્રદૂષણ ટાળવાનો પણ સમાવેશ થાય છે. ગુનેગારોને કાર્યવાહીનો સામનો કરવા લાવવા એ અલગ મેટર છે અને જે નુકસાન પહેલેથી જ થઈ ગયું છે તેનું પુનઃસ્થાપન એ અલગ મેટર છે. રિસર્ચ ફાઉન્ડેશન ફોર સાયન્સ (ઉપર મુજબ) માં કાયદાના નિવેદન પરથી એ પણ

નોંધવામાં આવ્યું હતું કે "પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત" નો અર્થ એ પણ નથી કે પ્રદૂષક પ્રદૂષણ કરી શકે છે અને તેના માટે ચૂકવણી કરી શકે છે. ખર્ચની પ્રકૃતિ અને હદ અને જે સંજોગોમાં સિદ્ધાંત લાગુ થશે તે કેસ પ્રમાણે અલગ અલગ હોઈ શકે છે. વધુમાં, કોર્ટે તેમાં સ્પષ્ટતા કરી છે કે "પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત" લાગુ કરવા માટે પર્યાવરણનું વાસ્તવિક અધોગતિ જરૂરી શરત નથી, જ્યાં સુધી ગુનો કરતી પ્રવૃત્તિઓમાં પર્યાવરણનું અધોગતિ કરવાની સંભાવના હોય છે.

૧૭૩. ટી.એન. ગોદાવરમન તિરુમુલપાદ, ઇન રે, [(૨૦૨૫) ૨ એસ.સી.સી. ૬૪૧] માં ચુકાદો તેમાં નોંધવામાં આવ્યો છે જ્યાં સર્વોચ્ચ અદાલતે કોર્બેટ ટાઇગર રિઝર્વમાં ગેરકાયદે બાંધકામના મુદ્દા પર વિચાર કરતી વખતે, કાયદાનું ઉદ્ધંધન કરતી વ્યક્તિઓ સામેની કાર્યવાહી અને પર્યાવરણના નુકસાનના પુનઃસ્થાપન માટેના પગલાં વચ્ચેનો ભેદ દોર્યો છે, જે ફક્ત '૩૨' માં નીચે મુજબ નોંધવામાં આવ્યું છે:—

"૩૨. વધુ તાજેતરમાં, ટી.એન. ગોદાવરમન તિરુમુલપાદ, ઇન રે [ટી.એન. ગોદાવરમન તિરુમુલપાદ, ઇન રે, (૨૦૨૫) ૨ એસ.સી.સી. ૬૪૧] માં, આ કોર્ટે કોર્બેટ ટાઇગર રિઝર્વમાં ગેરકાયદે બાંધકામના મુદ્દા પર વિચાર કરતી વખતે કાયદાનું ઉદ્ધંધન કરતી વ્યક્તિઓ સામેની કાર્યવાહી અને પર્યાવરણીય નુકસાનના પુનઃસ્થાપન માટેના પગલાં વચ્ચેનો ભેદ દોર્યો. કોર્ટે ઠરાવ્યું:

(એસ.સી.સી. પાના. ૭૨૮-૨૯, ફકરા ૧૭૩ અને ૧૭૫)

"૧૭૩. ... જોકે, ક્ષતિગ્રસ્ત ઇકોસિસ્ટમને પુનઃસ્થાપિત કરવાના સિદ્ધાંત માટે રાજ્યોને ભયગ્રસ્ત પ્રજાતિઓની પુનઃપ્રાપ્તિને પ્રોત્સાહન આપવાની જરૂર પડશે. અમારો એવો સુવિચારિત મત છે કે રાજ્યોએ નુકસાન પામેલી ચોક્કસ ઇકોસિસ્ટમ માટે સ્થાનિક હોય તેવા સક્રિય પુનઃસ્થાપન પગલાંની ઓળખ અને અસરકારક અમલીકરણ માટે પગલાં લેવા જરૂરી રહેશે. ધ્યાન ઇકોસિસ્ટમને બને તેટલી નજીકથી અને નુકસાન પામેલી વિશિષ્ટ ઇકોસિસ્ટમની સમાન પુનઃસ્થાપિત કરવા પર હોવું જોઈએ.

૧૭૫. અમને જણાય છે કે, ગુનેગારોને કાર્યવાહીનો સામનો કરવા લાવવા એ અલગ મેટર છે અને પહેલેથી થયેલા નુકસાનનું પુનઃસ્થાપન એ અલગ મેટર છે. અમારો એવો સુવિચારિત મત છે કે રાજ્ય જંગલને થયેલા નુકસાનને પુનઃસ્થાપિત કરવાની પોતાની જવાબદારીઓમાંથી ભાગી શકે નહીં. રાજ્યએ, ભવિષ્યમાં આવા કૃત્યોને અટકાવવા ઉપરાંત, પહેલેથી થયેલા નુકસાનના પુનઃસ્થાપન માટે તાત્કાલિક પગલાં લેવા જોઈએ; થયેલા નુકસાનનું મૂલ્યાંકન નક્કી કરવા માટે ક્વાયટ હાથ ધરવી અને આવા નુકસાન માટે જવાબદાર

જણાતી વ્યક્તિઓ પાસેથી તે વસૂલ કરવી જોઈએ."

(ભાર ઉમેરવામાં આવ્યો છે)"

૧૭૪. આ વિષય પરના પૂર્વ-દૃષ્ટાંતોની સમીક્ષા પર, સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સારાંશ આપવામાં આવેલી કાનૂની સ્થિતિ, ફક્ત '૩૩' ('૩૩.૧' થી '૩૩.૩') માં નીચે મુજબ રજૂ કરવામાં આવે છે:—

"૩૩. ...

૩૩.૧. એક તરફ પર્યાવરણીય નુકસાન માટે ઉપચારાત્મક માપદંડ તરીકે અથવા સંભવિત પર્યાવરણીય નુકસાન સામે પૂર્વ-અનુમાનિત માપદંડ તરીકે વળતર અને નુકસાનીની ચૂકવણી માટેના નિર્દેશ; અને બીજી તરફ ધ વોટર એક્ટના પ્રકરણ ૭ અને ધ એર એક્ટના પ્રકરણ ૬ હેઠળના ઉલ્લંઘન માટે દંડ અથવા કેદની શિક્ષાત્મક કાર્યવાહી વચ્ચે તફાવત છે.

૩૩.૨. જો પુનઃસ્થાપન અને વળતરના પગલાંના અનુસંધાનમાં નિર્દેશો જારી કરવામાં આવે છે, તો તેને પ્રકૃતિમાં શિક્ષાત્મક માનવામાં આવશે નહીં. શિક્ષાત્મક પગલાં માત્ર કાયદામાં નિર્ધારિત પ્રક્રિયા દ્વારા જ લઈ શકાય છે, ઉદાહરણ તરીકે અનુક્રમે ધ વોટર અને એર એક્ટના પ્રકરણ ૭ અને ૬ હેઠળ.

૩૩.૩. ભારતીય પર્યાવરણીય કાયદાએ પ્રદૂષક ચૂકવે છે ના સિદ્ધાંતને આત્મસાત કર્યો છે [ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ફોર એન્વાયરો-લિગલ એક્શન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૯૬) ૩ એસ.સી.સી. ૨૧૨; વેલ્લોર સિટિઝન્સ વેલફેર ફોરમ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૯૬) ૫ એસ.સી.સી. ૬૪૭] અને આપણા કાયદાઓમાં આ સિદ્ધાંતનો વૈધાનિક સમાવેશ પણ છે. ["૨૦. ટ્રિબ્યુનલ કેટલાક સિદ્ધાંતો લાગુ કરશે.—ટ્રિબ્યુનલ, કોઈપણ હુકમ અથવા ચુકાદો અથવા એવોર્ડ પસાર કરતી વખતે, ટકાઉ વિકાસના સિદ્ધાંતો, સાવચેતીનો સિદ્ધાંત અને પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત લાગુ કરશે."] આ સિદ્ધાંતનું આહ્વાન પરિસ્થિતિઓમાં શરૂ થાય છે [લવલીન ભુક્ષર, "ધ પોલ્યુટર પેઝ પ્રિન્સિપલ: સ્કોપ એન્ડ લિમિટ્સ ઓર જ્યુડિશિયલ ડિસિઝન્સ" શિબાની ઘોષ (સંપાદક), ઇન્ડિયન એન્વાયર્નમેન્ટલ લો (ઓરિએન્ટ બ્લેક સ્વાન ૨૦૧૯).]; (૧) જ્યારે સ્થાપિત મર્યાદા અથવા નિર્ધારિત આવશ્યકતા ઓળંગી જાય અથવા ભંગ થાય છે, અને તેનું પરિણામ પર્યાવરણીય નુકસાનમાં આવે છે; (૨) જ્યારે સ્થાપિત મર્યાદા અથવા નિર્ધારિત આવશ્યકતા ઓળંગી જતી નથી અથવા તેનો ભંગ થતો નથી, તેમ છતાં પ્રશ્નવાળું કૃત્ય પર્યાવરણીય નુકસાનમાં પરિણમે છે; અને એ પણ (૩) જ્યારે પર્યાવરણને સંભવિત જોખમ અથવા સંભવિત પ્રતિકૂળ અસરની અપેક્ષા હોય, ભલે નિર્ધારિત મર્યાદાઓ અથવા આવશ્યકતાઓ ઓળંગી ગઈ હોય કે ભંગ થયો હોય કે નહીં."

૧૭૫. ૧૯૯૬ થી ૨૦૨૬ સુધીના સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાઓ પરથી (લગભગ ત્રણ દાયકાઓ માટે), કુદરતી સંસાધનો માટે મહત્વપૂર્ણ પબ્લિક ટ્રસ્ટના સિદ્ધાંતને લાગુ કરતા કે તેમને તેમની કુદરતી સ્થિતિમાં સાચવવા જોઈએ, 'ટકાઉ વિકાસ' અને 'પર્યાવરણીય સંરક્ષણ' વચ્ચે સંતુલન જાળવવામાં સિદ્ધાંતના વિકસતા અર્થઘટનને નોંધવામાં આવી શકે છે કે જ્યારે સિદ્ધાંત સરકારને સંસાધનોનો ખાનગી માલિકી અથવા વ્યાપારી હેતુઓ માટે ઉપયોગ કરવાની પરવાનગી આપવાને બદલે સામાન્ય લોકોના આનંદ માટે તેમનું રક્ષણ કરવાનો નિર્દેશ આપે છે, ત્યારે રાજ્યએ પર્યાવરણના 'રક્ષક' તરીકે કાર્ય કરવું જોઈએ, એ સુનિશ્ચિત કરીને કે લોકોની સુખાકારી માટે જરૂરી સામાન્ય સંસાધનોને શોષણ અથવા અધોગતિ સામે રક્ષણ આપવામાં આવે. આ સિદ્ધાંતો આર્થિક હિતોને પર્યાવરણીય અને જાહેર કલ્યાણની ચિંતાઓ સાથે સંતુલિત કરવાના મહત્વ પર ભાર મૂકે છે. જ્યારે ઉદ્યોગે આર્થિક વૃદ્ધિમાં ભૂમિકા ભજવી છે, ત્યારે આર્થિક હિતને પર્યાવરણીય અને જાહેર આરોગ્યની ચિંતાઓ સાથે સંતુલિત કરવા માટે રાજ્ય જવાબદાર છે. આર્થિક ઉન્નતિ અને પર્યાવરણીય સુરક્ષા વચ્ચે સંતુલન જાળવવા માટે ટકાઉ વિકાસનો સિદ્ધાંત વિકસાવવામાં આવ્યો હતો. જીવનના અધિકારમાં સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રદૂષણ મુક્ત પર્યાવરણનો આનંદ માણવાનો અધિકાર શામેલ છે, જે જીવનના સંપૂર્ણ આનંદ માટે જરૂરી છે.

૧૭૬. બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૮ હેઠળ રાજ્યને પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારો કરવા અને દેશના જંગલો અને વન્યજીવોનું રક્ષણ કરવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો છે. અનુચ્છેદ ૫૧-એ(જી) માં નિર્ધારિત કર્યા મુજબ દરેક નાગરિકની મૂળભૂત ફરજોમાંની એક જંગલો, સરોવરો, નદીઓ અને વન્યજીવો સહિતના કુદરતી પર્યાવરણનું રક્ષણ અને સુધારો કરવાની અને જીવંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા રાખવાની છે. ભારતના નાગરિકોની ફરજોને સંરેખિત કરતા આ બે અનુચ્છેદો તેમના દ્વારા સ્થાપિત ઉદ્યોગોને સમાન રીતે લાગુ પડશે.

૧૭૭. પબ્લિક ટ્રસ્ટનો સિદ્ધાંત (અગાઉ નોંધ્યા મુજબ) મુખ્યત્વે એ સિદ્ધાંત પર આધારિત છે કે રાજ્ય જનતાના લાભ માટે કુદરતી સંસાધનોને ટ્રસ્ટમાં રાખે છે. "ટકાઉ વિકાસ" નો ખ્યાલ એવા વિકાસને આવરી લે છે જે ભવિષ્યની પેઢીઓને તેમની પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવાની ક્ષમતા સાથે બાંધછોડ કર્યા વિના વ્યક્તિઓની જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરે છે. આધુનિક ઉભરતા ન્યાયશાસ્ત્રમાં, પર્યાવરણીય અધિકારો, જે સામૂહિક અધિકારોના જૂથને આવરી લે છે, તેમને "થર્ડ જનરેશન અધિકારો" તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે.

૧૭૮. 'આંતર-પેઢીગત સમાનતા' નો ખ્યાલ સૂચવે છે કે "પૃથ્વીના વર્તમાન રહેવાસીઓ ભવિષ્યની પેઢીઓ માટે પૃથ્વીને ટ્રસ્ટમાં રાખે છે અને તે જ સમયે

વર્તમાન પેઢી તેમાંથી લાભ મેળવવા માટે હકદાર છે." પૃથ્વી અને તેના અમૂલ્ય સંસાધનોનું સૌની સુખાકારી માટે પર્યાવરણીય વારસાને સુરક્ષિત રાખવાની કાયમી ફરજ પર ભાર મૂકતા, ભવિષ્યની પેઢીઓના ઉપયોગ અને આનંદ માટે સભાનપણે સંરક્ષણ થવું જોઈએ અને જવાબદારીપૂર્વક સંચાલન કરવું જોઈએ. જેમ આપણે વિકાસ તરફ આગળ વધીએ છીએ, તેના અધિકારોના રક્ષણને પ્રાથમિકતા આપવી એ આપણી ફરજ છે, કારણ કે તે મૂળભૂત માનવ અધિકારો છે અને તેને માન્યતા આપવી ટકાઉ પ્રગતિ માટે આવશ્યક છે.

૧૭૯. રાજ્યએ એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે જળાશયો દબાણથી મુક્ત હોય અને જળાશયોને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે પગલાં લેવા જોઈએ, કારણ કે પાણી એ કુદરતની એક અનોખી ભેટ છે, જેણે પૃથ્વી ગ્રહને રહેવા યોગ્ય બનાવ્યો છે. "ટકાઉ વિકાસ" ના સિદ્ધાંતનું પાલન એ બંધારણીય જરૂરિયાત છે.

૧૮૦. "સાવચેતીના સિદ્ધાંતો" અને "પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત" ને દેશના પર્યાવરણીય કાયદાના ભાગરૂપે સ્વીકારવામાં આવ્યા છે, અને આમ, તે જમીનનો કાયદો છે.

૧૮૧. "સાવચેતીનો સિદ્ધાંત" એ "ટકાઉ વિકાસ" નું આવશ્યક લક્ષણ છે, જે માત્ર રાજ્ય સરકાર અને વૈધાનિક સત્તામંડળને પર્યાવરણીય અધોગતિના

કારણોને અટકાવવાની જરૂરિયાત જ નથી ઉભી કરતું પરંતુ ઉદ્યોગ અને વ્યાપારી સમુદાયને તેને ટાળવા અથવા ઓછામાં ઓછી પર્યાવરણીય રીતે હાનિકારક પ્રવૃત્તિ પસંદ કરવાના તમામ પગલાં લેવાની પણ જરૂરિયાત ઉભી કરે છે. તેઓએ માત્ર આર્થિક હિતને લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ નહીં, પરંતુ પૃથ્વી પરના જીવંત પ્રાણીઓના ખાતર પર્યાવરણનું રક્ષણ કરવા માટે બંધારણીય રીતે આદેશ આપવામાં આવ્યો છે.

૧૮૨. આમ, ઉદ્યોગની એ ફરજ છે કે તે માત્ર પર્યાવરણ પ્રદૂષણને કાબૂમાં લેવાના ઉદ્દેશ્યથી વૈધાનિક કાયદાઓના ધોરણોનું પાલન સુનિશ્ચિત જ ન કરે, પરંતુ તેની પ્રવૃત્તિઓના પરિણામે કોઈપણ ચિંતા અથવા સંભવિત જોખમનું મૂલ્યાંકન પણ કરે. સર્વોચ્ચ અદાલતે એમ.સી. મહેતા (ઉપર મુજબ) માં ઠરાવ્યું છે કે શંકાના કિસ્સામાં, આર્થિક હિત કરતા પર્યાવરણના રક્ષણને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવશે. આમ, "સાવચેતીના સિદ્ધાંત" માટે સંભવિત જોખમના પૂર્વ-મૂલ્યાંકન પર અને વાજબી શંકા પર પણ નુકસાન અટકાવવા માટે અપેક્ષિત પગલાં લેવાની જરૂર છે.

૧૮૩. પર્યાવરણને થયેલા નુકસાન માટે પ્રદૂષકની જવાબદારી સંપૂર્ણ છે, જે માત્ર પહેલેથી થયેલા નુકસાન માટે વળતર આપવા પૂરતી જ વિસ્તરતી નથી, પરંતુ પર્યાવરણને પુનઃસ્થાપિત કરવાના ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે પણ છે.

"સાબિતીનો બોજો" અભિનેતા પર છે, એટલે કે ઉદ્યોગ વગેરે, એ દર્શાવવા માટે કે તેમની ક્રિયા પર્યાવરણને અનુકૂળ છે.

૧૮૪. પ્રદૂષક તેની પ્રવૃત્તિ દ્વારા અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિને થયેલા નુકસાનની ભરપાઈ કરવા માટે જવાબદાર છે, પછી ભલે તેણે તેની વ્યાપારી અથવા ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ ચલાવતી વખતે જવાબદાર કાળજી લીધી હોય. પર્યાવરણીય ખર્ચ માત્ર એવા પૂરતો મર્યાદિત નથી જે તાત્કાલિક મૂર્ત છે પરંતુ તેમાં પર્યાવરણીય અધોગતિના પુનઃસ્થાપન માટેનો સંપૂર્ણ ખર્ચ શામેલ છે. નુકસાનની હદનું પ્રમાણ નાણાકીય માપદંડમાં સરળતાથી માપી શકાય તેવું ન હોય ત્યારે પણ જવાબદારી સ્પષ્ટ છે. જૈવવિવિધતાનું નુકસાન, કુદરતી સંસાધનોનું અધોગતિ અને લાંબા ગાળાના સામાજિક-આર્થિક પરિણામો નાણાકીય મૂલ્યાંકનના ક્ષેત્રની બહાર વિસ્તરે છે. પર્યાવરણીય નુકસાન માટેની જવાબદારીમાં વળતરનું પાસું અને પુનઃસ્થાપન અથવા ઉપચારાત્મક પાસું બંને શામેલ છે.

૧૮૫. જીપીસીબીના વિદ્વાન વકીલ શ્રી જી. એચ. વર્કિ દ્વારા પર્યાવરણ સુરક્ષા સમિતિ (ઉપર મુજબ) માં તારીખ ૩૧/૦૮/૨૦૧૮ ના NGT ની મુખ્ય બેઠકના હુકમના પાલનમાં ૧૫ જુલાઈ, ૨૦૧૮ ના રોજ પ્રકાશિત CPCB ના રિપોર્ટની નકલ પૂરી પાડવામાં આવી છે, જેને વેલ્લોર ડિસ્ટ્રિક્ટ એન્વાયર્નમેન્ટ

મોનિટરિંગ કમિટી (ઉપર મુજબ) માં સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નોંધ્યા મુજબ, NGT દ્વારા તેના તારીખ ૨૮/૦૮/૨૦૧૯ ના હુકમમાં મંજૂર કરવામાં આવ્યો છે.

૧૮૬. હાલના કેસમાં, ઉપર નોંધ્યા મુજબ, અરજદાર ઔદ્યોગિક યુનિટે વર્ષ ૧૯૮૭ માં એક રિટ પિટિશનમાં પસાર કરાયેલા આ કોર્ટના વચગાળાના હુકમની આડમાં, ઇકોલોજિકલી સેન્સિટિવ ઝોન (CRZ) માં ટ્રેડ એક્સલુઅન્ટ / ઔદ્યોગિક ગંદુ પાણી છોડવાનું ચાલુ રાખ્યું, જે જોકે ૪૦ હેક્ટરને આવરી લેતું હતું પરંતુ બાદમાં વર્ષ ૨૦૦૯ માં પાછી ખેંચી લેવામાં આવી હતી. પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલય દ્વારા તારીખ ૦૧/૦૬/૨૦૧૧ ના નોટિફિકેશન મારફતે સોડા એશ ફેક્ટરી માટે ગંદા પાણીના ડિસ્ચાર્જના સુધારેલા ધોરણો નોટિફાય કરવામાં આવ્યા પછી પણ, અરજદાર – ટાટા કેમિકલ્સે ગેરકાયદેસર ડિસ્ચાર્જ ચાલુ રાખ્યો અને ડિસ્ચાર્જની ડિફ્યુઝર બેઝ સિસ્ટમ સાથે ઊંડા દરિયાઈ બંધ પાઈપલાઈન્સ નાખવામાં ૧૫ વર્ષ લીધા.

૧૮૭. અરજદાર યુનિટ દ્વારા અમારી સમક્ષ લેવામાં આવેલ બચાવ એ છે કે તેઓને જીપીસીબી દ્વારા પ્રશ્નવાળા વિસ્તારમાં ઔદ્યોગિક ગંદુ પાણી છોડવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી, જે ઇન્ટર-ટાઈડલ ઝોન છે, જેને વર્ષ ૨૦૦૮ માં દાખલ કરાયેલ તેની એફિડેવિટમાં જીપીસીબી દ્વારા ભારપૂર્વક રદિયો

આપવામાં આવ્યો છે. રાજ્યએ પણ સ્પષ્ટ સ્ટેન્ડ લીધું છે કે અરજદાર દબાણકર્તા છે અને કલેક્ટરે સદર અધિનિયમ, ૧૯૭૨ હેઠળ આવા કોઈ અધિકાર આપવા માટે અરજદારની અરજી ૧૦/૦૪/૨૦૦૬ ના રોજ જ નામંજૂર કરી દીધી છે. જોકે, અરજદાર સક્ષમ સત્તાવાળાની કોઈપણ પરવાનગી વિના સરકારી જમીન પરના ઇકો-સેન્સિટિવ ઝોનમાં ઔદ્યોગિક એક્સલુઅન્ટનું ડિસ્ચાર્જ ચાલુ રાખવામાં સફળ રહ્યો, જેનાથી નાજુક વિસ્તારની ઇકોલોજીને નોંધપાત્ર નુકસાન થયું છે અને આમ, 'મરીન સેન્ક્યુરી' વિસ્તારને 'બ્લેક ડેઝર્ટ (કાળા રણ)' માં ફેરવી દીધો છે, જેવું રાજ્ય તરફે હાજર રહેલા વિદ્વાન એડવોકેટ જનરલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

૧૮૮. ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે એવા અફર તારણ પર પહોંચીએ છીએ કે અરજદાર કંપની (TCL) ને આ કોર્ટના વચગાળાના હુકમની આડમાં ગેરકાયદેસર ડિસ્ચાર્જ ચાલુ રાખવાનો લાભ લેવાની પરવાનગી આપી શકાય નહીં અને તે માત્ર પર્યાવરણને પહેલેથી થયેલા નુકસાન માટે જ નહીં, પરંતુ ઇકોલોજીને થયેલા નુકસાનને ઉલટાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી વિસ્તારના પુનઃસ્થાપન માટે પણ "પ્રદૂષક ચૂકવે છે સિદ્ધાંત" પર વળતર ચૂકવવા માટે જવાબદાર છે.

૧૮૯. આ તબક્કે, અમે નોંધી શકીએ કે જ્યારે મેટર "ટાર્ગેટેડ ઓલ્ડ મેટર્સ" માટે

તૈયાર કરાયેલા બુધવારના સાપ્તાહિક બોર્ડમાં કટઓફમાંથી કોર્ટના બોર્ડ પર આવી અને માર્ચ' ૨૦૨૬ ના મહિનામાં ડિવિઝન બેન્ચ સમક્ષ મૂકવામાં આવી, ત્યારે અરજદારે ૨૬/૦૩/૨૦૨૬ ની એફિડેવિટ પર એવું જણાવવા રજૂઆત કરી કે તેણે કેન્દ્રીય મંત્રાલયના તારીખ ૧૧/૦૬/૨૦૧૧ ના નોટિફિકેશન મુજબ સોડા એશ ફેક્ટરીમાંથી ગંદા પાણીના ડિસ્ચાર્જના ધોરણોનું પાલન કરવાની જરૂરિયાત પૂર્ણ કરી છે. જોકે, વર્ષ ૨૦૧૧ માં નિર્ધારિત ધોરણોનું પાલન કરવામાં વિલંબનો કોઈ જવાબ નથી. એવી કોઈ સ્પષ્ટતા નથી કે શા માટે અરજદાર શરૂઆતથી જ વિસ્તારની નાજુક ઇકોલોજી ખોરવાય નહીં તેની ખાતરી કરવા માટે સાવચેતીનાં પગલાં લેશે નહીં. જ્યારે અરજદાર જાણતો હતો કે વિસ્તાર ઇકો-સેન્સિટિવ ઝોન છે અને તેની પ્રવૃત્તિઓ પર્યાવરણને લાંબા ગાળાનું નુકસાન પહોંચાડશે, ત્યારે અરજદાર શા માટે શરૂઆતથી જ ડિસ્ચાર્જ ચાલુ રાખવાનો આગ્રહ રાખશે તેની કોઈ સ્પષ્ટતા નથી. ઔદ્યોગિક ટ્રેડ એક્સલુઅન્ટ છોડીને વિસ્તારના સતત ગેરકાયદેસર દબાણ માટે કોઈ સ્પષ્ટતા નથી, જેને વર્ષ ૧૯૮૨ માં રાજ્ય સરકારના નોટિફિકેશન દ્વારા "મરીન સેન્ડચ્યુરી" તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૯૦. પરિણામે, વિસ્તારની નાજુક ઇકોલોજીને થયેલા પર્યાવરણીય નુકસાન માટે અને અરજદારના ગેરકાયદે કૃત્યના પરિણામે મરીન સેન્ડચ્યુરીના વિસ્તારને 'બ્લેક ડેઝર્ટ' માં ફેરવવા માટે, અરજદારને "પ્રદૂષક ચૂકવે છે" સિદ્ધાંત પર

પર્યાવરણને થયેલા નુકસાનની ચૂકવણી કરવા માટે જવાબદાર ઠેરવવામાં આવે છે. કુદરતી સંસાધનો અને દરેક જીવંત પ્રાણીની જાળવણી કરવાની તેની મૂળભૂત બંધારણીય ફરજના ઉદ્ધંધનમાં બેજવાબદાર રીતે વર્તીને, અરજદાર દ્વારા પર્યાવરણને પહોંચાડવામાં આવેલા લાંબા ગાળાના નુકસાન માટે, અરજદાર વળતર અને પુનઃસ્થાપન માટે સતત નુકસાનની ચૂકવવા માટે સંપૂર્ણપણે જવાબદાર છે. અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે અરજદાર કંપની સંબંધિત વિસ્તારની (મરીન સેન્ક્યુરી) નાજુક ઇકોલોજીને તેના દ્વારા થયેલ નુકસાન ઉલટાવવામાં ન આવે અને મરીન સેન્ક્યુરીનો વિસ્તાર પ્રદૂષણ મુક્ત ન થાય ત્યાં સુધી વળતર ચૂકવવાની સતત ફરજ ધરાવે છે.

૧૯૧. તેની સાથે જ, અરજદાર ઉદ્યોગ દ્વારા તાત્કાલિક કોઈપણ વધુ નુકસાન અટકાવવાની રાજ્ય બોર્ડ (જીપીસીબી) અને (રાજ્યના) સ્થાનિક સત્તાવાળાઓની બંધનકર્તા ફરજ છે. પ્રશ્નવાળા વિસ્તારના નાજુક પર્યાવરણને વધુ નુકસાન અટકાવવાની ખાતરી કરવા માટે, કેન્દ્ર સરકારના તારીખ ૧૧/૦૬/૨૦૧૧ ના નોટિફિકેશન હેઠળના ધોરણો મુજબ સોડા એશ ફેક્ટરીના ગંદા પાણીના ડિસ્ચાર્જની ડિફ્યુઝર બેઝ સિસ્ટમ સાથેની બંધ પાઈપલાઈન કાર્યરત ન થાય ત્યાં સુધી ઉદ્યોગને બંધ કરવાના નિર્દેશ સહિતના કડક પગલાં લેવામાં આવે.

૧૯૨. આમ, અમે જીપીસીબીને નિર્દેશ આપીએ છીએ કે નિષ્ણાતો રોકીને પ્રશ્નવાળા વિસ્તારની નાજુક ઇકોલોજીને થયેલા નુકસાનનું મૂલ્યાંકન કરાવે અને ત્યારબાદ, અરજદારને પર્યાવરણીય નુકસાનના મૂલ્યાંકન માટે નિષ્ણાતના રિપોર્ટની નકલ પૂરી પાડ્યા પછી, CPCB ની ઉપરોક્ત માર્ગદર્શિકા મુજબ અરજદાર ઉદ્યોગ દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર વળતર નક્કી કરે. નિષ્ણાત રિપોર્ટની નકલ પૂરી પાડ્યા પછી વળતરના નિર્ધારણ / ગણતરીની પ્રક્રિયામાં, અરજદારને ચૂકવણી કરવા માટે બોલાવતી અંતિમ ગણતરીની નોટિસ બજાવતા પહેલા, જીપીસીબી દ્વારા કુદરતી ન્યાયના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ કરતી પ્રક્રિયાનું પાલન કરવામાં આવશે.

૧૯૩. નુકસાનના મૂલ્યાંકનની સમગ્ર કવાયત અને, ત્યારબાદ, વળતરનું નિર્ધારણ આજથી ત્રણ (૩) મહિનાના સમયગાળામાં પૂર્ણ કરવામાં આવશે.

૧૯૪. જોકે, ઔદ્યોગિક કામગીરી દ્વારા પ્રદૂષણ ચાલુ રહેતું રોકવા માટે તાત્કાલિક કડક પગલાં લેવામાં આવશે અને જીપીસીબીના પ્રાદેશિક અધિકારી તેમજ જિલ્લા કલેક્ટરની વ્યક્તિગત એક્ઝિડેવિટ સાથે આજથી ત્રણ અઠવાડિયાના સમયગાળામાં કોર્ટ સમક્ષ પાલન રિપોર્ટ સુપરત કરવામાં આવશે.

૧૯૫. મેટર ૧૭/૦૬/૨૦૨૬ ના રોજ રાખવી.

(સુનિતા અગ્રવાલ, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ)

(ડી.એન. રે, ન્યાયમૂર્તિ)

વધુ હુકમ

ખુદી અદાલતમાં ચુકાદો / હુકમ સંભળાવવામાં આવ્યા પછી, અરજદાર તરફે વિદ્વાન વકીલ શ્રી રોહન લવકુમાર અને શ્રી સિદ્ધાંત ગુજરાતીની મદદથી વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલ શ્રી મિહિર ઠાકોર આ હુકમના અમલ પર મનાઈ હુકમ (સ્ટે) માટે અરજ કરશે, જેના માટે અમને ઉપર આપેલા કારણો માટે કોઈ વાજબીપણું જણાતું નથી. હાલના હુકમ પર મનાઈ હુકમ (સ્ટે) માટેની અરજ અત્રેથી નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

(સુનિતા અગ્રવાલ, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ)

(ડી.એન. રે, ન્યાયમૂર્તિ)

સાહિલ એસ. રેન્જર

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.